

УДК 304.42 : 338.22.021.1 : 316.752.4

*В.М. ЖУК, доктор економічних наук, професор,
академік НААН, віце-президент
Національної академії аграрних наук України*

Неформальні інститути селянства у моделюванні реформ та аграрної політики: теорія і практика

Постановка проблеми. Однією із проблем вітчизняної аграрної політики є відсутність послідовності з визначеністю, сприйняттям та реалізацією моделі аграрного устрою, зокрема розвитку сільських територій. Практика показує стихійну реалізацію так званої агрохолдингової моделі розвитку, тоді як пропонується наукою та декларується державою діаметрально протилежний підхід. Такий стан неабияк дезорієнтує селянство, посилює його зневіру й послаблює необхідну реформам проактивність. Тренд зміни психотипу селянства України є загрозовим для сільських територій і нації.

Із часу прийняття Закону України "Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 р." [20] сільські території зазнали значних негативних інституціональних змін, що об'єктивно вимагають корекції відповідної політики, пошуку нових підходів та складових моделей сільського розвитку. Розв'язанню цих проблем, на наш погляд, має сприяти дотримання розробниками моделей основних постулатів сучасних соціально-економічних теорій, зокрема інституціональної, яка пов'язує зміну інститутів й особливо їх неформальної частини (стійких

психотипів) із відповідними організаціями. За теорією, саме організації трансформують неформальні інститути селян і через них загально інституційне середовище сільських територій у бажаному напрямі. Відтак доцільно розглядати окремою і надважливою складовою моделі розвитку сільських територій саме організації селян. Організації, що сформують бажану для реформ проактивність людей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику формування сучасного аграрного устрою в Україні, а також особливості розвитку сільських територій досліджували багато науковців, серед яких відзначимо публікації О. М. Бородіної [5], Я.М. Гадзала [6], П.І. Гайдучького [9], В.М. Гейця [10], Ю.О. Лупенка [12,13], М.Й. Маліка [14], М.К. Орлатого [16; 25; 26], О.І. Павлова [17], І.В. Прокопи [19], П.Т. Саблука [22; 24], М.А. Хвесика [27], Т.М. Чурилової [29], В.В. Юрчишина [33] й ін.

Варто зазначити, що одним із перших вітчизняних учених, який обґрунтував комплексність формування моделі розвитку аграрного устрою в Україні, був П.Т. Саблук. Він спрямував діяльність економічних наукових установ аграрного профілю «...на вирішення таких актуальних питань, як капі-

© В.М. Жук, 2017

талізація ресурсів сільських територій; формування інфраструктури ринку інновацій; забезпечення оперативного та ефективного трансферу інновацій в АПК... " [24, с. 200].

Стратегічне бачення розвитку сільського господарства й сільських територій загалом детально розкрито у працях П.І. Гайдуцького [8], Я.М. Гадзала [6], М. Й. Маліка [14], М.Ф. Кропивка [1], Ю.О. Лупенка [13] та інших учених [28]. Саме вони сформуvalи теоретико-методологічні засади парадигми аграрного устрою України. У працях цих учених, зокрема, наголошується також на потребі відповідності аграрної політики в Україні постулатам сучасних економічних і соціальних теорій. Вказується на важливість розвитку підприємництва у сільських поселеннях, функціонування інституту сільського самоврядування, капіталізації ресурсів сільських територій, яка реалізується й через запровадження ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення.

Вагомими є дослідження місії сільських громад в аграрних реформах, що проводяться О.М. Бородіною, О.Л. Поповою, І.В. Прокіпою [18]. Вченими Інституту економіки та прогнозування НАН України розроблено національну парадигму сталого розвитку, суттєву частину якої зайняв аграрний сегмент [15].

Значна увага дослідженням теоретичних основ сталого розвитку сільських територій приділяється в ННЦ "Інститут аграрної економіки". Важливими є праці молодих учених цього інституту – О.Г. Шпикуляка й В.Д. Залізка.

Так, дослідження О.Г. Шпикуляка фокусуються на інституціональних аспектах та інфраструктурному забезпеченні сталого розвитку агропродовольчої сфери, у тому числі на питаннях формування сільського капіталу в механізмі розвитку сільських територій, на окремих аспектах інституціонального забезпечення розвитку аграрного ринку, на інституціональних особливостях розвитку сільського підприємництва тощо [30; 31; 32].

У працях В.Д. Залізка було «виокремлено точки біфуркації сільськогосподарської діяльності фермерських й особистих селянських господарств, а також сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів і вертикально

інтегрованих господарств, що уможливило сформувати перспективну інноваційну модель подальшого розвитку сільської поселенської мережі у контексті інноваційного типу аграрного устрою українських сіл на основі принципів сталого розвитку» [11, с. 113]. Було розроблено перспективну інноваційну модель подальшого розвитку сільських територій, яка, з одного боку, синтезувала в собі франко-польську систему територіального управління розвитком локальних територій, а з іншого – спирається на інноваційну платформу й інформатизовану систему дорадництва та систему АІС «Село».

Разом з тим у наукових публікаціях не знайшли належного висвітлення такі проблеми, як оцінка деструктивності відсутності в сучасній Україні єдиної Моделі аграрного устрою (з регіональними особливостями), її місця й ролі в аграрних реформах і політиці; доцільність винесення стержневої сутності (селяниноцентризм, селоцентризм тощо) у назву Моделі з метою посилення її розуміння й сприйнятності на всіх рівнях; визначення статусу та функцій сільського підприємництва на сучасному етапі розвитку, а також місця й ролі самих селян у функціонуванні Моделі аграрного устрою, врахування місця і ролі психотипів селянства у моделюванні реформ і аграрної політики.

Наші пропозиції щодо чіткості ідентифікації сутності Моделі у назві щодо вимог до функціонування аграрного підприємництва частково висвітлені у доповіді "Наукові основи розвитку аграрного підприємництва та сільських територій за селозберігаючою моделлю" [7].

У даній статті акцентується увага на важливості ірраціональних (поведінкових, психотипних) складових соціально-економічних середовищ, якими є також сільські території, на важливості врахування неформальних інститутів (психотипів) селянства у моделюванні реформ.

Мета статті – довести необхідність врахування в Моделях і реформах сільських територій факторів, що мотивують трансформацію неформальних інститутів селянства у напрямі зростання проактивності людей до розвитку своїх сіл, контролю підприємництва й державної політики через створення і

функціонування організацій селян за окремими Статутами села.

Поставлено завдання:

1) наголосити на першочерговості офіційної визначеності з моделлю аграрного устрою задля націленості реформ та їх сприйняття селянством;

2) теоретично обґрунтувати місце й роль організації селян у трансформації пасивних психотипів людей (особливо зневіри) до проактивної участі в розвитку сільських територій;

3) розкрити місце і функціональність організації селян у селозберігаючій моделі аграрного устрою України.

Виклад основних результатів дослідження. Ключовим завданням будь-якої соціально-економічної моделі є розкриття її складовості, комплексної взаємодії та функціональності з метою сприйняття громадськістю й створення орієнтирів для реформ і політики. Такий підхід характеризувала розроблена вченими-аграрниками Модель переходу галузі на ринкові умови. Цій Моделі були підпорядковані земельна, податкова, кредитна, бюджетна та інші реформи: така Модель була успішно реалізована на рубежі 1999-2004 років. Вона привнесла в аграрну економіку України не тільки виробничі, а й зовнішньоекономічні успіхи, вивела галузь на перші позиції та забезпечила країні чи не єдиний успіх в її постсоціалістичній історії.

Зміни, що відбулися в галузі з 2005 року, вимагають нових підходів до розвитку аграрного устрою України. Не в останню чергу це зумовлено наростаючою тенденцією погіршення структурного співвідношення кількості сіл, їх заселеності, вікової й професійної ідентичності населення. Станом на 2017 рік більше ніж у третини сільських населених пунктів немає жодних об'єктів підприємництва. Посилюється тенденція монополізму на ринку оренди належної селянам землі. І це далеко не повний перелік проблем, розв'язання яких передбачає як мінімум розробку "Стратегії сталого розвитку сільських територій України до 2030 року" та прийняття нової Моделі аграрного устрою.

На жаль, представницькі інститути української держави нині не визначились із Мо-

деллю аграрного устрою. Неофіційною владою, усвідомлено чи неусвідомлено, підтримується Модель (іншими словами – політика) агрохолдингізації сільських територій. У неформальних інститутах селянства у відповідь на це посилюються зневіра і пасивність.

Те, що вищезазначена політика й практика агрохолдингізації не задекларована у жодному урядовому чи міністерському документі як Модель аграрного устрою України, не означає, що її не існує. Де-факто вона існує.

Пропозиції Національної академії аграрних наук України (НААН) щодо прийняття зрозумілої селянам *соціально спрямованої мети як формування ринку землі, так і розвитку системи оподаткування, бюджетної підтримки й іншого* не знайшли відображення також у Стратегії розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2020 року [21]. Думка науковців була у меншості серед численних вітчизняних і зарубіжних експертів, які залучались до підготовки цього документа, сформованого Міністерством аграрної політики та продовольства України. Вченими наголошувалося на необхідності першочергової визначеності влади саме з Моделлю аграрного устрою країни, під час реалізації якої й формується політика тих чи інших реформ. При всій важливості земельна та інші реформи є лише складовими реалізації тієї чи іншої Моделі аграрного устрою (рис. 1).

Параметри, механізми реформ мають бути підпорядковані ідеології Моделі аграрного устрою. В іншому випадку в реформи закладаються різноманітні лобістські інтереси. Система або розбалансовується без модельних орієнтирів, або, як у вказаній Стратегії, свідомо уникається згадка про обрану Модель (можливо, задля створення однакових конкурентних умов як для селянина, так і для олігарха).

Модель має бути сприйнята селянством, відповідати його інституційному стану, стимулювати проактивність на зміну інститутів. Не декларативно, а реальними кроками формувати в Україні проселянський аграрний устрій.

Рис. 1. Визначальність моделі аграрного устрою в аграрній політиці

Джерело: Власні дослідження та узагальнення.

На нинішньому етапі українською наукою напрацьовано різні варіанти проселянських Моделей аграрного устрою. Проте, на наш погляд, наявність різних підходів (моделей) розвитку сільських територій в Україні є проблемою (рис. 2). Ми як науковці маємо розуміти, що плюралістична сила науки (різні Моделі) у слабкій державі сприймається як об'єктивна підстава виправдання її бездіяльності та лобізму.

До того ж відсутність єдиної бажаної Моделі розвитку сільських територій розбалансовує зусилля всіх дотичних до цього державних органів, громадських об'єднань, донорських проектів тощо.

Практика наших сусідів показує неабияку дієвість визначеності з Моделлю. Важливо, що націленість на чіткість, зрозумілість, узгодженість прийнятної для селян Моделі має й вагомий теоретичний обґрунтування.

Науковцям відома сучасна тенденція пріоритетності світових досліджень саме ірраціональних факторів економіки. Інсти-

туціональна теорія називає ці фактори неформальними інститутами, або стійкими психотипами населення. Дещо раніше дослідження таких факторів було пов'язано з категорією «Біхевіоризм» (від англ. «поведінка») [2; 3; 4]. Ці соціально-економічні категорії досліджуються на перетині різних наук (економіки, соціології, психології). Визначається, наскільки людина почуває себе господарем, власником, вільною людиною у підприємстві. Вивчається вплив на результативність соціально-економічної політики відсутності справедливості, наявності невинуватених очікувань, емоційних розчарувань, цинізму та зловживань у владі як на державному, так і місцевому рівнях. Перелічене формує певний психотип нації, її селянства, бізнесу, а також поведінку, проактивність чи пасивність індивідуумів та громад, тобто успішність розвитку країни та її галузевих складових загалом.

Проблема	Розв'язання	Результат
▪ Наявність різних підходів (Моделей) ▪ Розбалансованість державних зусиль ▪ Обмеженість бюджетної підтримки	▪ Досвід країн-сусідів: - Польща - Білорусь.... ▪ Обговорення і прийняття бажаної моделі в Україні (<i>Громадська рада Мінагрополітики</i>)	▪ Реалізація моделі в: - нормативно-правових актах держави; - роботі регіональних інноваційних центрів НААН, ВНЗ і ОДА

Рис. 2. Концентрація зусиль держави і науки на реалізації бажаної моделі розвитку сільських територій

Джерело: Власні дослідження та узагальнення.

Доведено, що психотипи («неформальні інститути») впливають на результативність реформ. Робота з психотипами населення у розвинутих країнах є пріоритетом у державному управлінні та політиці. Якщо при запровадженні Моделі аграрного устрою (будь-якої реформи) не враховувати й не працювати з психотипами селян, наслідки матимуть непередбачуваний характер. Як мінімум – існуватимуть ризики не досягти задуманої мети. Як максимум – матимемо деградацію головного – людського потенціалу.

Зміна переконань селян (їх соціально-економічних психотипів) (рис. 3) здійснюється системно і послідовно. Стрижневими осередками цих змін є саме організації. Первинними за теорією є організації на базі спі-

льного проживання. В нашому випадку – проживання в одному селі. Дієвість організації (в т.ч. й у зміні психотипу) прямо співвідноситься з факторами власності, управління та контролю. Зрозуміло, що за цими факторами сільську територіальну громаду варто формалізувати на кшталт міського ОСББ. На наше переконання, як колишні колгоспи, так і сільські територіальні громади, що асоціюються з відповідними Радами як організації, заангажовано сприймаються нашим селянством. Історична пам'ять суттєво впливає на психотип. До активної участі в тому чи іншому статусі старої чи нової організації психотипам, так би мовити, слід бути готовими.

Рис. 3. Основа реалізації моделі: забезпечення проактивності селян через розвиток їх організацій

Джерело: Власні дослідження та узагальнення.

На жаль, в Україні дотримання базових теоретичних законів є проблемою. Чиновникам і навіть деяким ученим вигідно цього не помічати, не займатися базовими організаціями селян. Навпаки, через донорські гранти одразу запроваджуються вищі за теоретичними шаблонами організації. Наприклад, організація кооперації на селі. Те, що за 25 років така практика має майже нульову ефективність, мало кого цікавить. Звичайно, є поодинокі успіхи (мотивовані грантами, бізнесом та навіть зрілістю психотипів людей окремих сіл), але системно ці злети на вищі шаблони організацій не мають нижчих – базових платформ й у цілому "провалюються".

Філософію людиноцентричності, первинність розбудови соціально-економічного рівня стійких психотипів, їх організацій як базису розвитку в третьому тисячолітті поділяють не тільки інституціоналісти, а також прихильники концепції «синьої» економіки та інші течії сучасної світової соціальної й економічної науки. Вітчизняна академічна наука теж має відповідні напрацювання та пропозиції владі щодо посилення ділової активності громад у реалізації аграрної реформи в цілому та в її окремих складових. Відтак Україні залишається визначити в державних програмних документах, а головне – реалізувати одну із найважливіших реформ – реформу усвідомлення громадою, людиною своєї самодостатності та рушійності. Академік НААН М.А. Хвесик постійно повторює: «Самодостатні територіальні громади – «центри миру», вони є основою успіху будь-якої реформи» [23].

Отже, нині для української аграрної політики назріла потреба зміни пріоритетів. Грантовою допомогою, разовими заходами не розв'язати проблеми сталості сільських територій (нижня частина рис. 3). Створені не на стійкому «неформальному інституті» організації маложиттєздатні.

Отже, бажану зміну інститутів необхідно стимулювати базовими організаціями селян. У вітчизняній аграрній політиці необхідно дотримуватися теоретичних вказівок. Розвиток організацій селян має бути еволюційним, відповідати рівню зростання їх психотипу («неформального інституту»).

Революційний перехід на вищі шаблони не може бути застосований ні з теоретичного, ні з практичного погляду. Поступове, системне посилення проактивності селян, аж до ефективного їх впливу на «законодавчий інститут» (див. рис. 3), і є основою бажаних змін в аграрній політиці, а відтак, і нової моделі розвитку сільських територій.

Відомий економіст О.В. Чаянов писав, що селу насамперед потрібні організатори – «пахари мозгов». У роботі над новою моделлю аграрного устрою варто не забувати, що економіку, соціальну сферу змінюють передусім переконання та проактивність людей, а лише потім технології, державна підтримка і т. ін.

Яким має бути наше село у новій Моделі? З гарними дорогами, школами, церквами, медичною інфраструктурою, багатограним підприємництвом та іншим. Головні пріоритети відомі. Проте ми завжди бачимо у цьому більшу роль держави. Це природно, але не менш важливими для успіху є й інші складові реалізації моделі сільського розвитку. Це селозберігаюче підприємництво та сільська самопоміч.

У межах селянино- і селоцентричної політики держава має зосередитися на інфраструктурі – передусім на дорогах; на освіті: від забезпечення її «міської» якості до введення у програми шкіл курсу із самоорганізації сіл, капіталізації їх ресурсів, популяризації сіл у мережі Інтернет; на медицині.

Не можна уникати у моделюванні й місця та ролі підприємництва. Науковці зауважують, що підприємництво зобов'язане сповідувати ідеологію селозбереження: реєструватись у селах, в яких господарює, сплачувати селу податки, дбати про зайнятість населення й оздоровлення ґрунтів органікою. Підхід, за якого підприємництво дбає про сільський розвиток лише через сплату податків, не виправдав себе у вітчизняній практиці.

Нова модель сільського розвитку вимагає більшої участі держави та бізнесу в цьому. Однак це ще не все. Вищезазначені теоретичні положення визначають, для того щоб село мало сталий розвиток, підтримки держави і бізнесу замало (рис. 4). Потрібна нова проактивність селян, політика, спрямована

на пробудження їхньої віри у власні сили. Зневіра – головний ворог українського села на нинішній час, як і української держави.

Зневіра – це проблема вітчизняних неформальних інститутів. Її слід розв’язувати організацією селянської самопомочі. Чинне місце у новій Моделі сільського розвитку мають посісти організації селян.

Який рівень (щабель) Моделі аграрного устрою нині підвладний (сприйнятний) неформальним інститутам українського селянства?

Досвід розвинутих країн ЄС та наших найближчих сусідів показує потребу зосередження першочергових зусиль саме на питаннях розвитку сільських територій. Звичайно, масштаб і фінансові можливості такої роботи, як в ЄС, Україна нині не в змозі забезпечити. Але що слід зрозуміти та зробити негайно – це прийняти відповідну до інсти-

туційних особливостей Моделі розвитку сільських територій. Одну, єдину й бажану для нас усіх Моделі. Можна дискутувати про особливості такої Моделі в регіонах України, але досвід Польщі чи Білорусі орієнтує нас на вибір саме однієї Моделі. При цьому не так важливо, чи маємо ми щось запозичити із Моделей сусідніх країн, чи ні. Важливо інше – ці та інші успішні у сільському розвитку країни свого часу визначилися з бажаною для них Моделлю, саме виходячи зі стану й можливостей змін неформальних інститутів їхнього селянства. Визначилися і сконцентрували всі наявні можливості, зусилля усіх відповідних державних, наукових та громадських інституцій на реалізації однієї Моделі. На наш погляд, саме в такому підході й полягав стрижень успіху наших сусідів.

Рис. 4. Головні складові та пріоритети Моделі розвитку сільських територій

Джерело: Власні дослідження та узагальнення.

Відтак, вкрай важливим є негайне обговорення та прийняття єдиної Моделі для України. Добре, що цю позицію аграрної економічної науки на нинішній час не просто підтримали, а почали реалізовувати у Громадській раді при Мінагрополітики України. На її засіданнях заслуховуються проекти Моделей різних наукових шкіл. Є бажання всіх заінтересованих сторін відпрацювати на цих обговореннях єдину Моделі

розвитку сільських територій для України й, відповідно, необхідні нормативно-правові акти держави, плани роботи Уряду, профільних міністерств, обласних і районних державних організацій, академічних та освітніх установ, сільських громад.

Щодо нашого бачення змістового рівня національної Моделі сільського розвитку на найближчу перспективу, то, насамперед, не можна ігнорувати інституційний стан розвит-

ку сільських територій України. Наше уявлення сучасного рівня розвитку селянства

України (як і держави, підприємництва) відображає рис. 5.

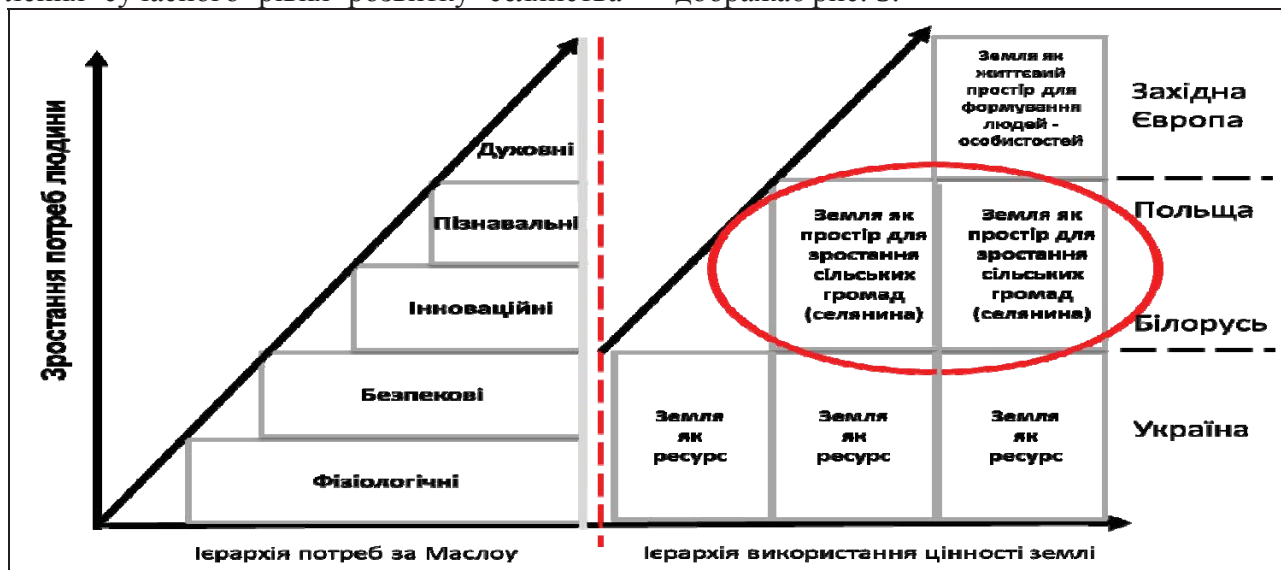

Рис. 5. Урахування рівня розуміння людиною цінності сільських активів при виборі ієрархічного рівня Моделі сільського розвитку

Джерело: Власні дослідження та узагальнення.

Отже, Україна лише у перспективі зможе запроваджувати західноєвропейську модель розвитку сільських територій. Модель, яка, за великим рахунком, розглядає сільські території як життєвий простір для формування духовного суспільства. Де природна й духовна цінність сільських територій є вищою від виробничої, де виробнича цінність сільських територій органічно втілена у цінність сталого розвитку, з інноваційно-інвестиційною квінтесенцією.

Стан розвитку наших інститутів (передусім неформального) дає Україні можливість налаштуватися на реалізацію польського чи білоруського рівня Моделі. Моделі, де земля та інші сільські ресурси задіюються для зростання й розвитку сільських громад, самого селянина. Ми називаємо таку модель селозберігаючою.

На рисунку 6 візуалізовано три головні складові реалізації Моделі.

Рис. 6. Селозберігаюча модель аграрного устрою України: базовість самоорганізації і самодостатності сіл

Джерело: Власні дослідження та узагальнення.

Перша складова передбачає надання селам особливого статусу:

1) такого, що розглядає вітчизняний тип сільських поселень як просторову соціально-економічну безпеку держави, як «коріння нації», її генофонд і духовність;

2) який при виборі жителями сіл форми їх самоорганізації: 1) самостійна громада; 2) відокремлена одиниця з власним старостою у територіальному об'єднанні не руйнує економічну, правову, соціальну самодостатність села.

У запропонованій нами Моделі це завдання реалізується через механізми функціонування самодостатніх сіл як окремих організацій, що керуються окремим Статутом.

Прийняття Статуту села формально ідентифікує спільність та образ проживання, цілісність інтересів і господарювання селян на певній поселенській території. Статут має визначати не тільки особливості спільного розпорядження та управління місцевими ресурсами (капіталом), але й статус кожного з жителів (селянин, дачник, спадкоємець тощо) та багато іншого.

Ідея функціонування за окремими Статутами передбачає законодавче наділення усіх самодостатніх українських сіл особливим статусом. В історико-прикладному аспекті це можна розглядати на кшталт застосування свого часу «Магдебурзького права».

У теоретичному аспекті ми керуємося положеннями інституціональної теорії. Як зазначалося вище, згуртованість і самоорганізація громади формує зміни психотипу («неформального інституту») селянства. Теорія наголошує, що бажаного результату неможливо досягти, доки у критичного числа жителів громади не буде усвідомлення необхідності дій в інтересах усіх та кожного зокрема. Саме тому ми наполягаємо на розгляді сіл як організацій і на необхідності прийняття Статуту кожного села. На наш погляд, це базова організація для розбудови й внутрішньосільських організацій – об'єднань власників землі, кооперативів тощо.

Іншими словами, наша Модель націлена на оновлення соціально-економічної сутності села формуванням організацій, що зміню-

ватимуть психотип селянина. Змінюватимуть пасивність (реактивність) людей на їхню проактивну поведінку.

Звичайно, виникнуть складнощі у реалізації та науково-правовому оформленні цих пропозицій. Але чи є інший проселянський вихід? Що є тут проблемою: пасивність і неосвіченість наших селян, чи байдужість «державної машини»?

Українська держава реалізовує ж житлово-комунальну реформу у містах, об'єднує співвласників багатоквартирних будинків за окремим Статутом. Сільська територія, села, вважаємо, для України мають не менше, а можливо й більше національне значення. Міська практика об'єднань жителів – співвласників майна спонукатиме і селян до аналогічної роботи. Але, зі зрозумілих причин, їм потрібна у цьому більша підтримка.

Модель обґрунтовує доцільність заміни сільських рад (крім тих, які виконують функції територіальних об'єднань) на виконавчі органи сільських організацій. Адже існуючі сільські ради є лише представницькими органами, тоді як виконавчі органи сільських організацій формуються селянами вже як засновниками, власниками сіл. Останнє посилисть дієвість адміністративно-територіальної реформи. Наявність сільських організацій в об'єднаній територіальній громаді створює свого роду конкурентну самостійність та відповідальність кожного села. Вона посилює територіальне об'єднання проактивністю кожного села, що входить у нього. Селяни як засновники, управлінці, власники свого села краще контролюватимуть роботу виконавчих органів територіальної громади. Така Модель ламає об'єктивні підстави зневіри селянства України, розвиває проактивність його жителів.

Пропоновані підходи не суперечать рекомендаціям учених НАН і НААН щодо розвитку територіальних громад, спрямованих на їхній розвиток. Статут села, його баланс, його керівні органи й інші формальні атрибути організації посилюють дієвість громади через зрозумілі людям механізми володіння та управління сільським капіталом. Збори жителів села вирішують усі питання життєдіяльності сільської території.

Не одноразово і формально на виборах до сільської ради й т.д., а постійно, контролюючи роботу виконавчих органів саме свого села.

Наші опоненти зауважують, що у більшості сіл не залишилося людей, здатних очолити такі організації та керувати ними. Наша відповідь із цього приводу така. По-перше, роботу слід починати там, де такі люди є, по-друге, потенційних фахівців для сільських організацій слід невідкладно готувати. Для цього МОН України доцільно виділити тисячі цільових бюджетних місць у вищих навчальних закладах саме під сільських абітурієнтів за відповідними спеціалізаціями.

Далі. Успішність реалізації селозберігаючої моделі аграрного устрою ґрунтується як на самоорганізації селян, так і ефективному використанні належного їм капіталу: активів приватної та спільної власності. Самоорганізація й підприємництво є рушійною силою капіталізації активів, формування психотипів господарів землі, формування сільської активності.

Тому друга складова реалізації Моделі передбачає передачу в повне розпорядження/власність сіл сільського капіталу, що є основою формування соціально-економічної самостійності кожного поселення.

Щодо активів приватної власності, то у селозберігаючій моделі самореалізація жителів села націлена на ефективне використання приватного капіталу через організацію в селах корпоративних об'єднань селян-власників землі, сільськогосподарських кооперативів та іншого.

Складовими капіталу сільської території, спільної власності є її людський, соціально-економічний і природо-ресурсний потенціал (внутрішньосільський та навколишній).

Зарубіжні й вітчизняні вчені по-різному класифікують сільський капітал. Головне, що його існування вже не викликає сумнівів, а розгортається робота з науково-прикладного забезпечення його ефективного використання. У контексті даної моделі важливою є формалізація прав на володіння всіма складовими цього капіталу. Звісно, потребуватиме уточнення статус сільської

одиниці: не село, а село з прилеглою до нього територією. Нова формалізація забезпечить права і можливості селян бути балансоутримувачами та на капіталізацію активів (насамперед землі).

Наші опоненти розповідають про те, що в селі не залишилося активів, які б не були приватизовані. Ця напівправда дає можливість місцевим чиновникам і надалі розпоряджатися спільним потенціалом села. Суцільна інвентаризація за участю селян та за політичної волі держави має віднайти й повернути селу (селянам) його активи.

Закріплений за сільською громадою потенціал (як індивідуальний, так і колективний) є засобом та інструментом задоволення життєвих потреб селян. І не стільки через орендні відносини, які забезпечують для її жителів рентні доходи, але більше через формування можливостей прикладення праці, самостійного використання природо-ресурсного потенціалу, розвиток соціальної інфраструктури.

Реалізація положень Моделі щодо самоорганізації та капіталізації сільських активів нарешті розкриє «очі» громаді на її «співпрацю» з недобросовісними агропідприємствами. Громада матиме механізми спонукання бізнесу до селозберігаючих методів господарювання, збереження родючості землі, участі у формуванні соціальної інфраструктури тощо.

З іншого боку, має бути державна політика (пільги в оподаткуванні, кредитуванні тощо) з розбудови в селах нового підприємництва (і не тільки в аграрній сфері, а і зеленого туризму, промислів та іншого).

Третій напрям реалізації Моделі передбачає запровадження нової селоцентричної політики, задіяння всіх причетних до цього профільних державних інституцій за координацією Мінагрополітики України. Зрозуміло, що на практиці бракуватиме коштів, але більш важливим є бачення й бажання долучатися до реалізації політики самоорганізації у селах та капіталізації їх потенціалу.

Робота має бути направлена на максимальне залучення селян до управління і підприємництва – рушійних сил селозбереження й розвитку сіл. Самоорганізація людей і

капіталізація потенціалу є стрижнем розвитку. Саме у цьому має полягати визначальний сенс нової аграрної політики – політики формування умов розкриття потенціалу кожного селянина, кожного конкретного села.

Ключові принципи селозберігаючої моделі аграрного устрою України:

1. Селоцентризм. Селозберігаюча модель характеризується націленістю на збереження кожного самодостатнього села в Україні.

2. Селяниноцентризм. Адже важливіше, що вона формує:

нову психологію селянина;

нову соціально-економічну сутність села, сільського життя.

За рахунок самоврядного статусу, можливостей капіталізації наявного потенціалу село стає самодостатньою соціально-економічною одиницею. В такому селі формується новий (європейський) психотип Людини – особистості, відповідальної за свої дії, та Людини, вимогливої до дій державних інституцій. Від останніх передусім вимагається ведення селоцентричної політики.

Наші опоненти зауважують на втрачений час і можливості в реалізації такої Моделі. Але повторимо: чи є у нас інший проукраїнський вихід? Нині з мапи України щороку зникає близько 30 сіл, така тенденція наростає. Чи не втратимо ми за селами сільські витoki генофонду нації? Сільські витoki соціоприродного багатства нації? Якою і де буде територія її духовного оздоровлення та зростання? У містах?

Якщо сіл і селян не буде, то виникає запитання: хто матиме право власності на ресурси сільських територій, право власності на землі сільськогосподарського призначення?

Власність на сільські ресурси, на землю сільськогосподарського призначення та селянство є нероздільними. Це не тільки науково-світоглядний базис, але й практика успішності сільських територій у розвинутих країнах. Власність не селян на сільські ресурси є загрозою для соціально-економічного розвитку країн (згадаймо поради для президента колишнього СРСР М. Горбачова від учених – Нобелівських лауреатів, досвід Аргентини та Бразилії). Запроваджуючи ринок землі, держава зобов'язана створити умови не стільки для її продажу власниками, скільки для її придбання селянами за державницькою Моделлю аграрного устрою.

Альтернатива від «експортерів» ґрунтується на формуванні умов для негайного продажу землі, що начебто стимулюватиме залучення інвестицій і розвиток сіл. У скрутний для України час беззастережна реалізація такої політики може «спрацювати». Але правда в тому, що приватна власність на землю та інші сільські активи цікавить осіб, які не є селянами, або з причин майбутніх спекуляцій, або з метою захисту їхнього бізнесу в невизначеному інституційному середовищі. З першим слід нещадно боротися. На друге – зважати. Саме на зміну інституційного середовища і має бути націлений новий етап аграрної реформи з повноцінним ринком землі за новою Моделлю аграрного устрою. Якщо в основу нового етапу аграрної та земельної реформи буде закладено розвиток сільських територій, то за селозберігаючою моделлю в селі знайдеться місце і для бізнесу вітчизняних олігархів на орендованій землі, та для іноземних інвесторів, і, що найголовніше, для самих селян та їх селозберігаючого підприємництва – фермерства, кооперативів, товариств.

Звісно, реалізація такої Моделі потребує значних державницько-політичних і науково-організаційних зусиль. Зусиль із прийняття та головне – реалізації самоврядності сіл, їх нового статусу в територіальних громадах, капіталізації землі, зміни психотипу нашого селянина, формування нової соціально-економічної сутності сільських територій. Це важка робота в економічному, соціальному, екологічному аспектах із кожним селом. Іншого проселянського виходу не існує. Або села і селяни будуть, або поступово зникнуть. Уже нині реальність та ефективність роботи із селозбереження демонструють окремі села, де їхні лідери самотужки зорганізують громаду. Нарешті з'являється і відповідна робота від іноземних проектів ПРООН, USAID та інших.

Під ідеї нової Моделі аграрного устрою в Національній академії аграрних наук України проведено низку заходів. Основні з них наведено в таблиці.

Під керівництвом президента НААН Я.М. Гадзала та члена-кореспондента НААН Ю.Я. Лузана нашими вченими розроблено

законопроект «Про державну аграрну політику на період до 2025 року», який передано до Верховної Ради та Уряду України.

Наукове забезпечення моделі розвитку сільських територій

Науково-організаційні заходи НААН
Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року (<i>Постанова Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 р. № 1158</i>)
Наукові основи розвитку аграрного підприємництва та сільських територій за селозберігаючою моделлю (<i>наукова доповідь на Загальних зборах НААН 26.03.2015 р.</i>)
Стратегія розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні на період до 2025 р.
Перспективні моделі соціально-економічного розвитку сільських територій (<i>розгляд на Президії Національної академії аграрних наук України від 19.04.2017 р.</i>)
Про державну аграрну політику на період до 2025 року (<i>проект Закону України передано усім фракціям ВР України у 2017 р.</i>)

Джерело: Сформовано автором.

На нинішній час Громадська рада Мінагрополітики України розглядає та обговорює запропоновані науковими школами різні варіанти Моделі аграрного устрою України. НААН пропонує до розгляду власну селозберігаючу модель розвитку сільських територій. Разом із тим Академія готова науково й організаційно забезпечити реалізацію будь-якої прийнятої Урядом (за поданням Громадської ради при Мінагрополітики) Моделі.

І насамкінець, автор допускає обмеженість власних теоретичних уявлень щодо піднятих у статті питань. Розуміємо, що десятки зустрічей із селянами, які підтримали викладені вище ідеї, не можуть бути репрезентативними. Разом із тим сподіваємося, що дискусійність запропонованих підходів сприятиме вдосконаленню наукового забезпечення розвитку аграрного устрою України й розвитку її сільських територій.

Висновки. 1. Першочергове утвердження Моделі аграрного устрою України забезпечує стратегічні орієнтири, напрями і сутність реформ та аграрної політики. Саме чітке бачення кінцевих результатів і шляхів їх досягнення забезпечило успішність реформ трансформації радянського господарювання до ринкових умов кінця 90-х – початку 2000-х років. Сучасний стан аграрної сфери потребує нової Моделі й реформ, врахування в Моделі та реформах заходів зі зміни зневіреного, пасивного психотипу вітчизняного селянства. Успішність сучасної Моделі й реформ неможлива без розуміння (від назви до сутності), і головне – участі селян у їхній реалізації. Селозберігаюча модель аг-

рарного устрою вирізняється обов'язковою участю організацій селян у збереженні та розвитку своїх сіл, капіталізації належних їм навколишніх ресурсів через статутне сільське об'єднання, різноманітне підприємництво, контрольовану оренду й інші заходи.

Зневіра українського селянства (поряд з непослідовністю аграрної політики, мізерністю бюджетної підтримки, безвідповідальністю бізнесу) є головним чинником занепаду розвитку сільських територій. У вітчизняній науці не приділяється належної уваги вивченню впливу ірраціональних (поведінкових) факторів на розвиток соціально-економічних середовищ, у тому числі також у сільській місцевості. Економічна теорія у біхевіористичному (поведінковому) аспекті й особливо в інституціональному вимірі характеризує стійкі психотипи громад (неформальні інститути) як найбільш впливові, але найменш підвладні змінам чинники соціально-економічних систем. Урахування стану й потенціалу змін "людського фактора" є обов'язковим при розробці та реалізації відповідних моделей і реформ. За теорією, зміна зневіреного психотипу людей на проактивність потребує зосередження на підтримці їхніх різноманітних організацій та активної ролі цих формалізованих об'єднань у всіх сферах.

Пріоритетність підтримки тих чи інших організацій селян, відповідно до теорії, має ґрунтуватися на стані стійких психотипів людей та їх потенціалі до бажаних змін. Не менш важливими є також можливості так званої "штучної" підтримки. Разом із тим грантова підтримка вітчизняного сільського

кооперативного руху стала малопродуктивною саме з причин "незрілості" неформальних інститутів селянства до організації вищого (за готовністю) рівня. На практиці можливі разові успіхи, але в цілому роботу доцільно розпочинати зі сприйнятних (частіше нижчого рівня) організацій.

Селозберігаюча модель аграрного устрою має на меті подолання зневіреного психотипу нашого селянства та організацію селян на дії зі збереження й розвитку своїх сіл і капіталізації належних їм сільських активів. Мета Моделі зрозуміла за назвою. Селянам важливо, що під реалізацію цієї мети проводитимуться також усі реформи. За таких умов Модель, реформи, аграрна політика одержують проактивну складову розвитку сільських територій та галузі загалом. Іншими словами, селянська самопоміч (організації селян) поряд із селозберігаючим підприємництвом і селоцентричною політикою держави стає ключовою складовою та пріоритетом у моделі й реформах.

Селозберігаюча модель передбачає наявність у кожному самодостатньому селі організації селян за окремим Статутом цього села. З'являється змога не тільки прийняти на баланс виявлений під час суцільної інвентаризації сільський потенціал, але також реально розпоряджатися ним в інтересах громади та кожного селянина. Останнє закладає мотивацію як до проживання, так і господарювання у селі молоді, в тому числі міської.

Грунтуючись на теорії просторової економіки, Селозберігаюча модель аграрного устрою націлена на збереження кожного самодостатнього села в Україні. У разі добровільного входження сіл в об'єднану територіальну громаду вони зберігають свій самодостатній статут як окрема організація і як балансоутримувач навколосільських активів (на окремих особових рахунках у територіальній громаді).

Нова організація має володіти можливістю зобов'язати будь-яке підприємництво на сільській території до місцевої прописки, до сплати селу податків та інших договірних платежів, до виконання поставлених сільською організацією умов працевлаштування жителів села, розвитку тваринництва й інше. Приватна власність на сільські активи, в тому числі землі сільськогосподарського призначення, за Селозберігаючою моделлю передбачає зобов'язання власника проживати або організовувати підприємництво у селі.

Селозберігаюча модель аграрного устрою зі складовою сільських організацій спрямована на подолання проблеми зневіри та проактивності селян. Вона працює на формування нової психології українського селянина, нової соціально-економічної сутності вітчизняних сіл. Модель через еволюцію організацій розвиває сільський устрій і селянина України до європейського рівня у господарюванні та відповідальності.

Список використаних джерел

1. Аграрний устрій України [наук. вид.]; за ред. Ю.О. Лупенка, М.Ф. Кропивка. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2017. – 64 с.
2. Біхевіоризм – Біхевіоризм. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-4599.html>.
3. Біхевіоризм. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://psychologis.com.ua/biheviorizm-1.htm>.
4. Біхевіоризм. Загальна психологія: [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D1%96%D1%85%D0%B5%D0%B2%D1%96%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BC>.
5. *Бородіна О.М.* Соціоекономічний розвиток сільського господарства і села: сучасний вимір / О. М. Бородіна, І. В. Прокопа, В. В. Юрчишин // НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2012. – 300 с.
6. *Гадзало Я.М.* Аграрний потенціал України: напрями розвитку [моногр.] / Я.М. Гадзало, М.В. Гладій, П.Т. Саблук. – К.: Аграрна наука, 2016. – 332 с.
7. *Гадзало Я.М.* Наукові основи розвитку аграрного підприємництва та сільських територій за селозберігаючою моделлю (наукова доповідь) / Я.М. Гадзало, В.М. Жук. – К: ННЦ ІАЕ, 2015. – 36 с.
8. *Гайдуцький П.І.* Аграрна реформа Л.Д. Кучми в Україні / П.І. Гайдуцький. – К.: Інформаційні системи, 2015. – 448 с.
9. *Гайдуцький П.І.* Про основні засади реформування державної підтримки сільського господарства та сільської території / П.І. Гайдуцький // Соціально-економічні проблеми розвитку українського села і сільських територій: матер. Сьомих річних зборів Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників (9-10 листоп. 2005 р.). / редкол.: П.Т. Саблук та ін. – К.: ННЦ "ІАЕ", 2005. – С. 85-93.
10. *Гесць В.М.* Соціальний капітал, участь і громадська активність у контексті потреб модернізації / В.М. Гесць. – К. : ДУ "Ін-т екон. та прогнозув. НАН України". – К., 2014. – 238 с.

11. *Залізко В.Д.* Інноваційна модель аграрного устрою українського села / В.Д. Залізко, В.І. Мартиненков, І.О. Луценко // Актуальні проблеми економіки. – 2017. – №4 (190). – С. 113–124.
12. *Лупенко Ю.О.* Сучасні проблеми та перспективи сталого розвитку сільських територій: матер. до доп. на між-нар. наук.-практ. конф. 1-2 черв. 2017 року / Ю.О. Лупенко [автори-укладачі: Ю.О. Лупенко, М.І. Пугачов, В.П. Саблук та ін.]. – К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2017. – 44 с.
13. *Лупенко Ю. О.* Перспективна модель розвитку сільського господарства до 2020 року / Ю. О. Лупенко // Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року: зб. матер. Чотирнадцятих річних зборів Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників, 16-17 жовт. 2012 р. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2013. – С. 30–33.
14. *Малік М.Й.* До питання сталого розвитку сільських територій / М.Й. Малік // Економіка АПК. – 2008. – № 5. – С. 51–55.
15. Національна парадигма сталого розвитку України; за заг. ред. акад. НАН України, д.т.н., проф., засл. діяча науки і техніки України Б.Є. Патона. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – К. : ДУ "Ін-т екон. та прогнозув. НАН України". – К., 2016. – 72 с.
16. *Орлатий М.К.* Інформаційно-методологічне забезпечення оцінки рівня та якості життя сільських жителів / М.К. Орлатий, І.М. Демчак // Наук. вісн. Академії муніципального управління. Сер.: Управління. – 2013. – Вип. 2. – С. 357-362.
17. *Павлов О. І.* Сільські території України: функціонально-управлінська модель : моногр. / О. І. Павлов. – Одеса : Астропринт, 2009. – 344 с.
18. Політика сільського розвитку на базі громад в Україні: наук. доп. ; за ред. чл.-кор. НАН України, д-ра екон. наук О.М. Бородіної, чл.-кор. НААН України, д-ра екон. наук І.В. Прокопи, д-ра екон. наук О.Л. Попової; НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогнозув. НАН України". – К., 2015. – 70 с.
19. *Прокопа І.* Сільський розвиток в Україні: проблеми становлення / І. Прокопа, О. Бородіна // Економіка України. – 2009. – № 4. – С. 74-85.
20. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року: Закон України від 18.10.2015 р. №2982-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2982-15>.
21. Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.10.2013 р. №806-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-%D1%80>.
22. Реформування соціальної сфери села: організаційно-методичні засади ; за ред. П.Т. Саблука. – К: ІАЕ УААН, 2000. – 476 с.
23. *Рошкевич В.* Самодостатні територіальні громади – центри миру / В. Рошкевич, М. Хвесик // Економіст. – 2015. – №12. – С. 3-4.
24. *Саблук П. Т.* Інноваційна модель розвитку аграрного сектору економіки України та роль науки в її становленні / П. Т. Саблук // Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. – 2011. – № 2. – С. 200–208.
25. Соціально-економічне становище сільських територій України (1990-2014 роки): кол. моногр. [у 2 т.] / авт.-упоряд.: І.М. Демчак, Ю.О. Лупенко, М.К. Орлатий [та ін.]. – К.: НАДУ, 2016. – Т.1. – 440 с.
26. Соціально-економічне становище сільських територій України (1990-2014 роки): кол. моногр. [у 2 т.] / авт.-упоряд.: І.М. Демчак, Ю.О. Лупенко, М.К. Орлатий [та ін.]. – К.: НАДУ, 2016. – Т.2. – 440 с.
27. Сталий розвиток: світоглядна ідеологія майбутнього: [моногр.] / М.А. Хвесик [та ін.]; за ред. акад. НААН М.А. Хвесика. – К.: ІЕПСР НАН України, 2012. – 466 с.
28. Стратегія розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні на період до 2025 року / [Національна академія аграрних наук України]. – К.: НААН; ННЦ "ІАЕ", 2016. – 148 с.
29. *Чурилова Т.М.* До питання про аграрний устрій України [Електронний ресурс]. / Т.М. Чурилова // Матер. між-нар. конф., присвяченої 20-річчю створення факультету землевпорядкування, 23-24 вер. 2016 р.; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. – Режим доступу: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/46750/1/Churilova_On_the_agricultural_system_of_Ukraine.pdf.
30. *Шпикуляк О.Г.* Інституціональне забезпечення розвитку та регулювання аграрного ринку: аналітична оцінка / О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2010. – № 4. – С.150-157.
31. *Шпикуляк О.Г.* Інституціональні особливості розвитку підприємництва та соціального капіталу в аграрній сфері / О.Г. Шпикуляк // Агросвіт. – 2008. – №11. – С. 4-10.
32. *Шпикуляк О.Г.* Інфраструктурне забезпечення сталого розвитку агропродовольчої сфери: національні пріоритети / О. Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2012. – № 9. – С. 147-148.
33. *Юрчишин В.В.* Село і селяни України в системі історично і суспільно зумовлених вітчизняних національних цінностей / В. В. Юрчишин // Економіка АПК. – 2011. – № 2. – С. 87-99.

Стаття надійшла до редакції 01.08.2017 р.

Фахове рецензування: 09.08.2017 р.

*

*С.І. МЕЛЬНИК, доктор економічних наук,
професор, директор
Український інститут експертизи сортів рослин*

Державна система охорони прав на сорти рослин на сучасному етапі: становлення та розвиток

Постановка проблеми. Сільськогосподарське виробництво висуває обґрунтовані вимоги до нових сортів і гібридів, зокрема, необхідність комплексного поєднання високого рівня продуктивності з якісними показниками та стійкістю до шкочочинних хвороб і шкідників, несприятливих, особливо стресових, факторів природного середовища. Виробник вимагає, щоб сорт був високорожайним та технологічним, а його продукція – якісно придатною для цільового використання.

Вивчаючи селекційні вітчизняні й іноземні сорти, Український інститут експертизи сортів рослин (Інститут) на базі пунктів дослідження державної системи охорони прав на сорти рослин рекомендує виробництву не лише кращі з них, а також генерує мотивування створення нових сортів, охороняє їх права, регулює внутрішні та міжнародні правила торгівлі сортовим насінням, дає можливість товаровиробникам користуватися сортами, які мають певні генетично стійкі показники.

Основні проблеми, які потребують розв'язання на рівні держави – це відсутність сучасної матеріально-технічної бази, необхідної для проведення комплексу польових і лабораторних досліджень з експертизи, а також сховищ для зберігання дослідних зразків; відсутність достатньої кількості пунктів дослідження й земельних ре-

сурсів, необхідних для здійснення кваліфікаційної експертизи сортів рослин; наявність адміністративних бар'єрів у процедурі проведення науково-технічної експертизи заявки на сорт рослин через відсутність чіткого розподілу функцій у сфері прав на сорти рослин між Компетентним органом та Інститутом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розвиток сортодосліджень, організації методологічних та методичних засад проведення селекційної й сортодослідної роботи зробили такі вчені, як С. Бакай, М. Вавилов, О. Захарчук, А. Ключак, Е. Неттевич, К. Назаренко, П. Марініч, І. Мічурін, В. Орешніков, Л. Худолій, В. Юрчишин і багато інших [6-12].

Мета статті – розробка науково обґрунтованих пропозицій щодо формування повноцінної державної науково-технічної експертизи сортів рослин та поліпшення на її основі сортового й насінневого забезпечення рослинницької галузі сільськогосподарських підприємств.

Виклад основних результатів дослідження. Основним інструментом національної сортової політики держави на шляху проходження сорту від моменту його створення до заміни є державна науково-технічна експертиза сортів рослин (рис. 1). Державним органом, що здійснює офіційну реєстрацію нових сортів в Україні, є Міністерство аграрної політики та продовольства,

що формує та реалізує державну політику в сфері охорони прав на сорти рослин [1, 4].

Зазначені й інші аспекти знайшли відображення в Законі України "Про охорону прав на сорти рослин", в якому на Державну систему з охорони прав на сорти рослин покладено низку завдань щодо забезпечення реалізації цього Закону.

До Українського інституту експертизи сортів рослин від селекціонера надходить матеріал, який після позитивних результатів

державної науково-технічної експертизи одержує офіційний статус "**сорт**". За результатами досліджень формується Державний Реєстр сортів рослин, придатних для поширення в Україні. В цьому Реєстрі зосереджується вся інформація щодо вимог виробника та користувача до сорту. Тому важливо забезпечити ефективний зворотний зв'язок, який уможливив би встановлювати критерії, за якими сорти рослин заносяться до Реєстру.

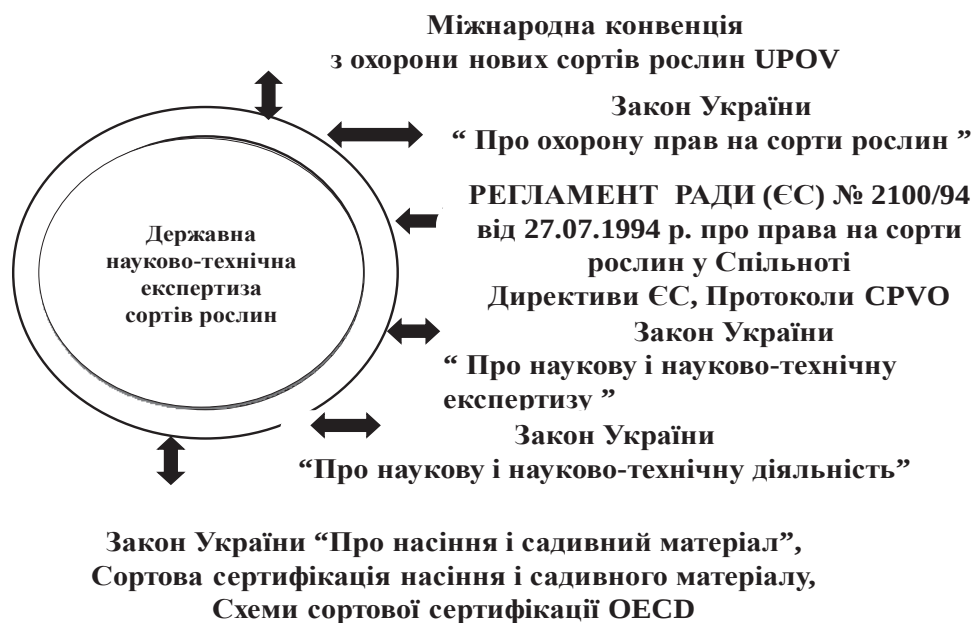

Рис. 1. Законодавча база здійснення науково-технічної експертизи сортів рослин в Україні

Джерело: Власна розробка.

Порівнюючи у процесі випробування сортів рослин кращі селекційні розробки й ретельно вивчаючи їх, надання прав інтелектуальної власності на сорт генерує мотивацію створення нових сортів і гібридів, забезпечує інформаційний обмін між автором сорту та власником майнових прав інтелектуальної власності на сорт, регулює внутрішні й міжнародні правила торгівлі насінням, захищає права товаровиробника використовувати сорти, що відповідають необхідним характеристикам, а також на підставі нормативних актів національного і міжнародного законодавства.

Найважливішими завданнями Українського інституту експертизи сортів рослин та його філій (закладів експертизи) у сфері охорони прав на сорти рослин, є [4]:

проведення державної науково-технічної експертизи сортів рослин, на основі якої реєструють права інтелектуальної власності;

участь у межах своєї компетенції в контролі за оборотом посівного матеріалу (ділянковий (грунтовий) і лабораторний сортовий контроль);

науково-методичний супровід науково-технічної експертизи сортів рослин;

участь у розробці законодавства з питань охорони прав на сорти рослин.

Для набуття прав на сорти рослин в Україні щорічно подається до Міністерства аграрної політики та продовольства заявка, проводиться експертиза заявки й державна реєстрація прав. Заявка на сорт подається особою, яка має на це право, згідно зі ст. 16, 17

і 18 Закону України «Про охорону прав на сорти рослин» [1, 4].

Експертиза заявки провадиться з метою визначення відповідності формальних її ознак вимогам, що встановлені цим Законом та затверджені центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони прав на сорти рослин, на його основі правила складання й подання заявки.

Щорічно вітчизняними й іноземними заявниками подається від 1000 до 2000 заявок на проведення кваліфікаційної експертизи сортів рослин (рис. 2). У 2016 році було подано 1100 заявок, з них близько 65-70 % іноземними заявниками. Зменшення кількості поданих заявок останніми роками пов'язано з окупацією Росією АР Крим і частини Донецької й Луганської областей, а також із погіршенням фінансово-економічного стану селекційних установ та селекціонерів.

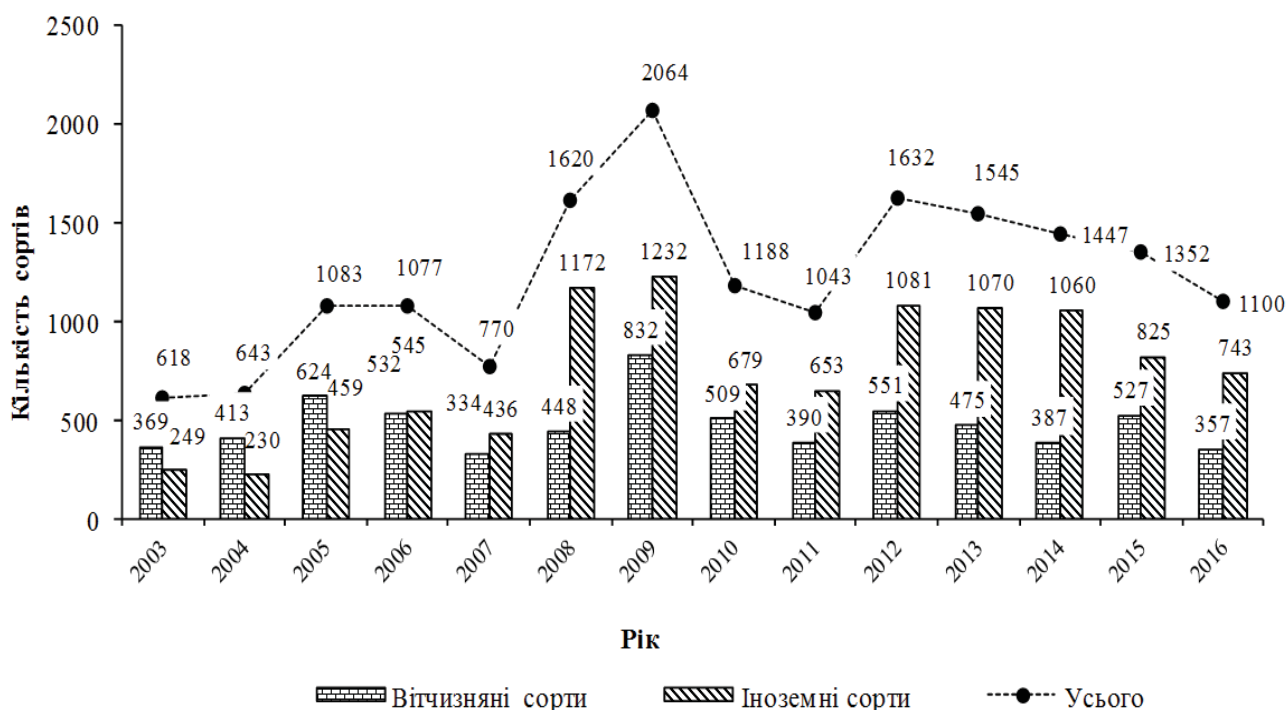

Рис. 2. Динаміка подання заявок на сорти рослин

Джерело: Дані Українського інституту експертизи сортів рослин.

Основою проведення державної кваліфікаційної експертизи є створення всіх необхідних умов для проведення досліджень, адже одержання достовірних експериментальних даних експертизи сортів рослин і гібридів можливо лише за дотримання всіх вимог методики дослідної справи та забезпечення однакових умов вирощування.

Усього, згідно з Програмою польових досліджень на ПСП, у 2017 році в закладах експертизи було заплановано вивчення 1267 сортів (рис. 3). Щорічно пунктами досліджень державної системи з охорони прав на сорти рослин провадиться кваліфікаційна експертиза сортів рослин за основними видами культур, яка показує, що олійні культури становлять третину від програми, а ку-

рудза займала майже чверть досліджень сортів рослин. Зважаючи на те, що переважна частина сортів цих культур іноземної селекції, умовно кажучи, спостерігається експансія нашого ринку іноземними сортами саме у цьому його сегменті.

Польові дослідження з кваліфікаційної експертизи на відмінність, однорідність і стабільність залежно від виду рослин проводили відповідно до Програми польових досліджень кваліфікаційної експертизи сортів рослин на 2017 рік. Загалом закладання дослідів для проведення досліджень із кваліфікаційної експертизи на ВОС здійснено загальним обсягом 3519 сортів більше як із 50 видів рослин (рис. 4).

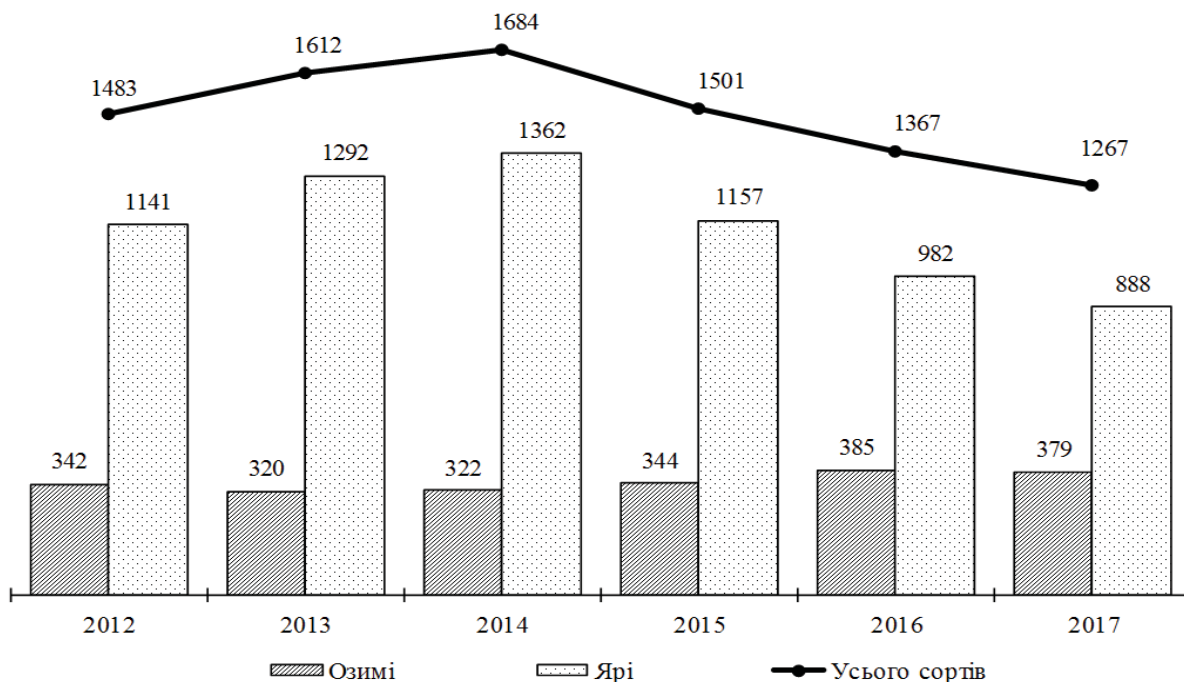

Рис. 3. Динаміка закладання польових досліджень із кваліфікаційної експертизи на придатність сорту до поширення (ПСР) у пунктах досліджень УІЕСР (2012-2017 рр.)

Джерело: Дані Українського інституту експертизи сортів рослин.

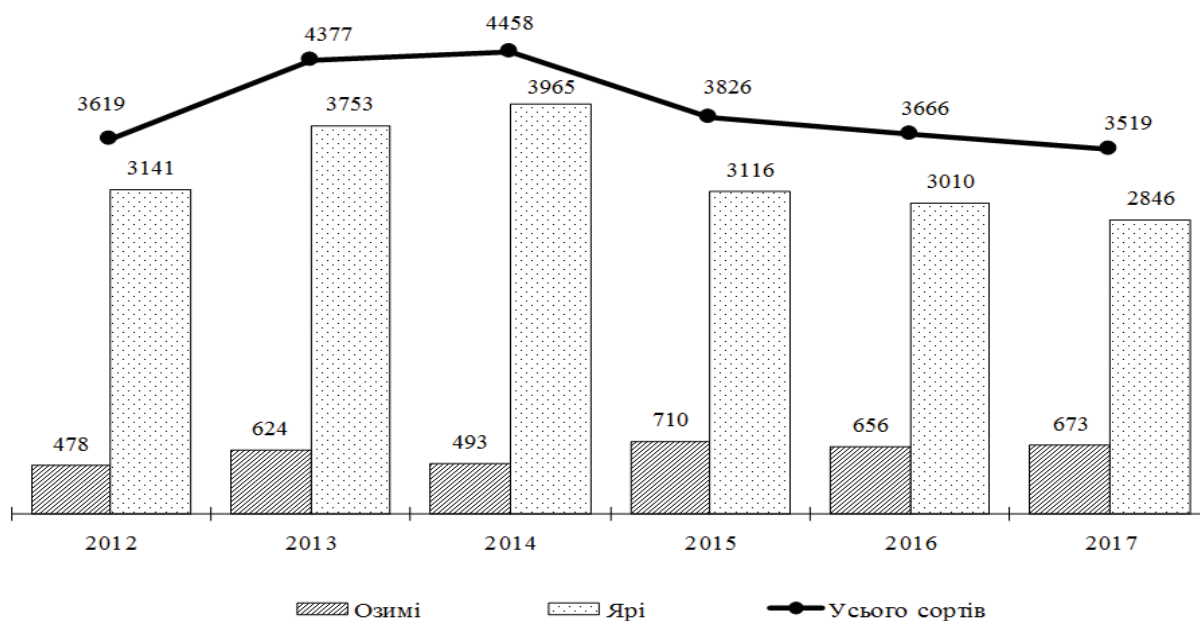

Рис. 4. Динаміка закладання польових досліджень із кваліфікаційної експертизи на відмінність, однорідність та стабільність сортів рослин у пунктах досліджень УІЕСР (2012-2017 рр.)

Джерело: Дані Українського інституту експертизи сортів рослин.

Порівняно з найвищими показниками закладання сортодослідів у 2014 році протягом останніх трьох років відбувається скорочення як проведення кваліфікаційної експертизи на придатність до поширення, так і

на відмінність, однорідність та стабільність сортів рослин, відповідно на 23,6 і 21,0%.

Забезпечення виконання цих та інших завдань потребує відповідних фінансових витрат, оскільки заходи щодо проведення науково-технічних експертиз сортів рослин є

державною функцією. У більшості країн світу витрати на проведення науково-технічних експертиз фінансуються за державний рахунок.

Дослідження, проведені в Українському інституті експертизи сортів рослин та Національному науковому центрі «Інститут аграрної економіки», показали ефективну діяльність Державної системи охорони прав на сорти рослин. Одна гривня витрат на проведення експертизи сортів рослин забезпечує сумарний макроекономічний ефект у розмірі 27-32 грн, зокрема, більше 3 грн податкових надходжень [6].

Проте, незважаючи на високу ефективність витрат на проведення науково-технічної експертизи сортів рослин, заклади експертизи не можуть забезпечити не лише розвиток, а й збереження існуючої матеріально-технічної бази та відповідне відшкодування власних витрат. Нині діяльність закладів експертизи недостатньо забезпечується фінансуванням за рахунок коштів державного бюджету. Держава компенсує витрати на проведення експертизи сортів рослин вітчизняної селекції лише на третину від їхньої потреби.

У зв'язку із зазначеним необхідно вжити заходів, які б забезпечили:

визначення нормативного рівня витрат на проведення науково-технічної експертизи сортів рослин;

фінансування за рахунок коштів державного бюджету витрат на проведення науково-технічної експертизи сортів рослин на рівні їх нормативної потреби;

прискорення оновлення матеріально-технічної бази закладів експертизи;

обґрунтування розподілу бюджетних коштів на проведення науково-технічної експертизи між закладами експертизи з урахуванням обсягів робіт, що виконуються.

Виконання зазначених завдань потребує відповідного науково-методичного забезпечення. Враховуючи, що необхідні обсяги фінансування витрат на проведення науково-технічної експертизи найповніше характеризують їхні нормативні показники, необхідно розробити й запровадити науково обґрунтований порядок визначення нормативів

витрат закладів експертизи. Ці нормативні показники витрат можуть бути основою для: визначення щорічної потреби коштів державного бюджету на виконання науково-технічної програми кваліфікаційної експертизи;

оптимізації структури коштів бюджету відповідно до вимог методик державної кваліфікаційної експертизи;

розподілу бюджетних коштів між закладами експертизи.

Нині в Україні науково-методична та нормативна база для оцінок потреби закладів експертизи державної системи охорони прав на сорти рослин розроблена недостатньо. З метою забезпечення її комплексної розробки та систематизації в Національному науковому центрі «Інститут аграрної економіки» і Українському інституті експертизи сортів рослин Міністерства аграрної політики та продовольства України були проведені дослідження, за результатами яких підготовлено:

методичні матеріали з розробки технологічних карт і обґрунтування витрат на проведення польової кваліфікаційної експертизи сортів рослин;

технологічні карти й нормативи витрат на проведення польових кваліфікаційних експертиз щодо придатності сортів рослин на поширення в Україні;

технологічні норми та нормативи витрат на проведення лабораторних досліджень і проведення ґрунтового й лабораторного сортового контролю;

пропозиції щодо використання коштів спеціального фонду державного бюджету за дії, пов'язані з набуттям, здійсненням та охороною прав на сорти рослин [2, 6-8].

Враховуючи вищевикладене, основними шляхами вдосконалення науково-технічної експертизи сортів рослин на сучасному етапі є:

запровадження й модернізація інформаційної системи Інституту та бази даних „Сорт”;

формування сучасної матеріально-технічної бази для лабораторних і польових досліджень;

підвищення рівня знань професійних фахівців пунктів досліджень та Інституту, за-

провадження дистанційного тестування і контролю;

оснащення підрозділу з насіннєпостачання та пунктів досліджень сучасними засобами, що забезпечують належне зберігання й фасування дослідних зразків;

організація та забезпечення проведення експертизи на ВОС-тест в умовах закритого ґрунту.

Висновки. Лише забезпечення концентрації наявних матеріальних і трудових ресурсів для здійснення науково-технічної експертизи сортів рослин та інших пріоритетних завдань дасть можливість Українському інституту експертизи сортів рослин якнайшвидше розробити:

пропозиції щодо регіональних можливостей виробництва сільськогосподарської продукції з використанням найкращих високоврожайних і з поліпшеною якістю сортів сільськогосподарських культур зонального принципу за такими критеріями, як природно-кліматичні умови, можливості використання нової техніки й технологій, внутрішній і зовнішній попит;

єдину інформаційну базу щодо внутрішнього попиту на сорти рослин, враховуючи навіть можливості сільських громад на місцях;

Концепцію державної програми розвитку пунктів дослідження державної системи охорони прав на сорти рослин на 2018-2025 роки.

Список використаних джерел

1. Про охорону прав на сорти рослин: Закон України від 21 квітня 1993 року № 3116-ХІІ // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/main/3116-12>.
2. Методичні рекомендації щодо визначення нормативних бюджетних витрат на проведення експертизи сортів рослин у закладах експертизи державної системи охорони прав на сорти рослин; за ред. О.В. Захарчука та М.І. Кісіля. – К.: Алефа, 2006. – 68 с.
3. Про приєднання України до Схеми сортової сертифікації насіння зернових культур, Схеми сортової сертифікації насіння кукурудзи та сорго Організації економічного співробітництва та розвитку : Закон України від 15 лют. 2011 р. № 3019 / Верховна Рада України // Режим доступу: zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3019-17.
4. Про охорону прав на сорти рослин: Закон України від 17 січ. 2002 р. № 2986 / Верховна Рада України // Відом. Верхов. Ради України (ВВР). – 2002. – № 23. – Ст. 163.
5. Про внесення змін до Закону України «Про насіння і садивний матеріал»: Закон України від 2 жовт. 2012 року № 5397-VI / Верховна Рада України // Режим доступу: zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5397-17.
6. Захарчук О.В. Теоретико-методологічні та практичні основи функціонування ринку сортів рослин / О.В. Захарчук. – К.: Алефа, 2009. – 390 с.
7. Захарчук О.В. Насіння і садивний матеріал як об'єкт інтелектуальної власності / [Захарчук О.В., Кісіль М.І., Кропивко В.С. та ін.]; за ред. О.В. Захарчука, М.І. Кісіля. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2013. – 92 с.
8. Захарчук О.В. Економіка насінництва / О.В. Захарчук. – К.: ННЦ ІАЕ, 2015. – 272 с.
9. Zakharchuk O.V. Enabling the Business of Agriculture, 2015. Progress Report / O. V. Zakharchuk and others. – Washington : World Bank Group, 2015. – 158 p.
10. Tadeusz Oleksiak, Instytut Hodowli i Aklimatyzacji Roślin w Radzikowie / Rynek nasienny w państwach Unii // Nauka. Doradztwo. Praktyka / Wies gulra Warszawa: Lipiec-wrzesien, 2013. – 3 (176).
11. Бакай С.С. Економіка насінництва / С.С. Бакай. – К.: Урожай, 1977. – 110 с.
12. Худолій Л.М. Економічний механізм формування і функціонування ринку зерна в Україні / Л.М. Худолій. – К.: ІАЕ, 1998. – 212 с.

Стаття надійшла до редакції 18.08.2017 р.

Фахове рецензування: 22.08.2017 р.

*

*А.В. СКРИПНИК, доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри економічної кібернетики
Національний університет біоресурсів та природокористування України
Є.М. СТАРИЧЕНКО, старший викладач
Національний університет біоресурсів та природокористування України*

Методичні підходи до визначення інтегрального показника продовольчої безпеки

Постановка проблеми. Ще кілька років тому питання встановлення критерію продовольчої безпеки вважалося надзвичайно актуальним для нашої країни. Однак після прийняття закону про продовольчу безпеку Верховною Радою у 2012 році та його не підписання колишнім президентом, гострота питання в колах, що пов'язані з питаннями продовольчої безпеки, суттєво зменшилась і дискусія відносно критеріїв та параметрів продовольчої безпеки вже не вважалась актуальною. Однак за минулі роки проблема залишилась актуальною у глобальному вимірі. Міжнародна організація, що займається питаннями економічної безпеки – Economist Intelligence Unit (EIU) [21], на замовлення компанії DuPont запропонувала як інтегральний показник глобальний індекс продовольчої безпеки [Global Food Security Index (GFSI)], що створено для забезпечення єдиного критерію продовольчої безпеки для різних країн. Індекс ґрунтується на показниках, згрупованих у три групи: економічна доступність, фізична доступність і показники якості й безпеки їжі. При визначенні економічної доступності використовуються частка витрат на їжу, фактор бідності (частка населення з доходом менше 3,1 USD 2011 на добу¹), ВВП на душу населення, доступність кредитних коштів для фермерів та інші показники (всього 6 факторів). Фізична доступність визначається виробництвом продовольства на душу населення, наявністю бюджетних коштів на аграрні дослідження, наяв-

ністю аграрної інфраструктури (об'єкти збереження й доставки продуктів), ризиками політичної нестабільності, корупційними ризиками та іншими (13 факторів). Якість і безпека визначається ступенем диверсифікації раціону та його калорійністю (13 факторів). Для аналізу GFSI було обрано 113 найбільш економічно потужних країн, що суттєво впливають на світовий продовольчий ринок, мають велику територію або значну чисельність населення [20].

Цікаво відзначити серед перших трьох країн дві: Ірландія й Сінгапур. Вони відрізняються надзвичайно високим рівнем розвитку інформаційних технологій, інтеграції у світовий економічний простір, а топ – позиції по продовольчій безпеці досягаються за рахунок аграрної інфраструктури (дороги, порти, запаси), відкритості внутрішнього ринку та ефективності управління (відсутність корупції). Що стосується лідера рейтингу – США, то тут присутні як ефективно з багатьох позицій внутрішнє виробництво, так і можливості диверсифікувати споживання громадян США за рахунок імпорту. Позитивний ефект також має доступність кредитування аграрного бізнесу.

Наша країна за результатами 2016 року з 55,2 балами зайняла 63 місце (6 позицій нижче медіанного значення) у світі й останнє місце серед обраних 26 країн Європи. Виникає запитання, чим пояснюється таке низьке положення країни, що входить до провідних світових експортерів ряду товарних позицій аграрної продукції? На наш погляд, це пов'язано передусім зі зниженням макроекономічних показників, унаслідок чого Україна опинилась у нижній частині групи країн із середнім доходом на душу населен-

© А.В. Скрипник, Є.М. Стариченко, 2017

¹ Слід зазначити що в абсолютній більшості українських пенсіонерів доходи суттєво менші від цього показника, тому Україна має найгірший показник серед європейських країн.

ня (до 4,035 тис. USD) зі значним відсотком населення, що знаходиться за межею бідності. Крім того, негативне значення має низький рівень ефективності державного управління, корумпованість суспільства, політичні ризики, складності кредитування аграрного бізнесу та низка інших невирішених питань. Для групи низько- й середньодохідних країн надзвичайно актуальними постають ризики, пов'язані з глобальними змінами клімату, оскільки вважається, що вони не мають достатньо резервів для розробки та адаптації інноваційних технологій, призначених для нівелювання можливих наслідків глобального потепління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останніми роками спостерігається тенденція до підвищення ролі аграрного сектору в економіці України. Однак це може пояснюватися не тільки зростанням його ефективності, а й занепадом інших експортно орієнтованих галузей економіки. Незважаючи на тенденцію до зростання аграрного експорту, внаслідок макроекономічної нестабільності відбулося значне погіршення показника економічної доступності [18], що негативно впливає на інтегральний показник продовольчої безпеки [23, 21, 19].

Україна має значний потенціал виробництва аграрної продукції [4, 6, 16]. Однак відповідно до методології оцінювання [21], наявність виробництва ще не є запорукою стабільного рівня інтегрованого показника продовольчої безпеки. На рівень продовольчої безпеки негативно впливає ступінь незавершеності інституціональних перетворень [14]. Проведений аналіз даних звітності СГ-50 показує низьку ефективність значної частки аграрних підприємств [13]. У країні відсутній системний підхід до запровадження аграрних інновацій, унаслідок чого суттєво зростають ризики їх запровадження для дрібного та середнього бізнесу.

На ступінь ризику продовольчої безпеки також впливає недостатній рівень інформаційного забезпечення аграрної галузі. Внаслідок цього регулярно виникають шоківі явища (стрибки цін на окремі товарні позиції), які можна було б попередити за умови наявності якісного аналізу тенденцій світо-

вого продовольчого ринку й внутрішнього виробництва [15].

Щодо вітчизняних підходів до визначення інтегрального показника продовольчої безпеки, то слід відзначити роботи В. П. Битова, Л. О. Гасуки [2], А. С. Полторак [7], Я.Я. Пушака [11], О. В. Вараксіної [3]. Однак запропоновані методики не повною мірою відповідають сучасному глобалізованому вирішенню питань продовольчої безпеки, які використовують показники, що, на перший погляд, є поза сферою аграрного виробництва.

Мета статті – удосконалення методики інтегральної оцінки продовольчої безпеки з урахуванням існуючої інформаційної бази та затверджених Урядом індикаторів, а також оцінка на основі визначеного індикатора ризиків виникнення продовольчої небезпеки.

Виклад основних результатів дослідження. При створенні інтегрального показника продовольчої безпеки за основу взято методику інтегрального оцінювання рівня економічної безпеки держави, яка існує в двох варіантах: створена у 2007 [8] й у 2013 роках [9]. Обидві методики не позбавлені недоліків. Зокрема, в методиці 2007 року штучно вводиться округлення нормалізованого індикатора в діапазоні оптимальних значень (що наближуються до одиниці) та за межами порогових значень (наближаються до 0), а це означає штучну втрату інформації; в методиці 2013 року як індикатори продовольчої безпеки використано показники, які не мають нічого спільного із затвердженими індикаторами продовольчої безпеки [10]. Для синтезу загального індикатора використано також методику розрахунку глобального індикатора продовольчої безпеки, що розроблена Economist Intelligence Unit (EIU) [21] на замовлення компанії DuPont, і рекомендації ФАО для оцінки показників продовольчої безпеки [19].

Розглянемо можливість створення інтегрального показника продовольчої безпеки на основі наявної інформації й максимального наближення до особливостей розрахунків індикаторів продовольчої безпеки на національному рівні.

Інтегральний показник подібно до методики одержання глобального індексу продо-

вольчої безпеки поділено на три складові (субіндекси), для кожної з яких існують показники з набору законодавчо визначених індикаторів продовольчої безпеки, а також показник самозабезпеченості продовольством. На нашу думку, використання останнього показника разом з індикатором продовольчої незалежності більшою мірою характеризує фізичну доступність до продовольчих ресурсів. Взагалі, це дискусійне питання про включення або не включення самозабезпеченості до переліку індикаторів продовольчої безпеки (в трійку світових лідерів за цим показником входять дві країни, що не мають потужного власного виробництва). Індикатори розподілені за субіндексами таким чином:

1) економічна (соціальна) доступність: економічна доступність продуктів (частка витрат на харчування у загальному обсязі споживчих грошових витрат домогосподарств, %);

2) фізична (виробнича доступність): самозабезпеченість основними групами продуктів (відношення виробництва до внутрішнього споживання (корми, насіння, фонд споживання)); індикатор продовольчої незалежності основних груп продуктів

$$y_i = \begin{cases} 0,2 \frac{x_i}{x_{\text{крит}}}, 0 < x_i < x_{\text{крит}}; \\ 0,4 + 0,2 \frac{x_i - x_{\text{небез}}}{x_{\text{незад}} - x_{\text{небез}}}, x_{\text{небез}} \leq x_i < x_{\text{незад}}; \\ 0,8 + 0,2 \frac{x_i - x_{\text{зад}}}{x_{\text{опт}} - x_{\text{зад}}}, x_{\text{зад}} \leq x_i < x_{\text{опт}}; \\ 1, x_{\text{опт}} \leq x_i \end{cases} \quad \begin{cases} 0,2 + 0,2 \frac{x_i - x_{\text{крит}}}{x_{\text{небез}} - x_{\text{крит}}}, x_{\text{крит}} \leq x_i < x_{\text{небез}}; \\ 0,6 + 0,2 \frac{x_i - x_{\text{незад}}}{x_{\text{зад}} - x_{\text{незад}}}, x_{\text{незад}} \leq x_i < x_{\text{зад}}; \\ 1, x_{\text{опт}} \leq x_i \end{cases} \quad (1)$$

за типом В

$$y_i = \begin{cases} 1, x_i < x_{\text{опт}}; \\ 0,6 + 0,2 \frac{x_i - x_{\text{незад}}}{x_{\text{зад}} - x_{\text{незад}}}, x_{\text{зад}} \leq x_i < x_{\text{незад}}; \\ 0,2 + 0,2 \frac{x_i - x_{\text{крит}}}{x_{\text{небез}} - x_{\text{крит}}}, x_{\text{небез}} \leq x_i < x_{\text{крит}}; \end{cases} \quad \begin{cases} 0,8 + 0,2 \frac{x_i - x_{\text{зад}}}{x_{\text{опт}} - x_{\text{зад}}}, x_{\text{опт}} \leq x_i < x_{\text{зад}}; \\ 0,4 + 0,2 \frac{x_i - x_{\text{небез}}}{x_{\text{незад}} - x_{\text{небез}}}, x_{\text{незад}} \leq x_i < x_{\text{небез}}; \\ 0,2 \frac{x_i}{x_{\text{крит}}}, x_i \geq x_{\text{крит}} \end{cases} \quad (2)$$

де x_i – значення і-го індикатора; y_i – нормоване значення індикатора x_i ; $x_{\text{опт}}$ – оптимальний рівень індикатора; $x_{\text{зад}}$ – задовільний рівень індикатора; $x_{\text{незад}}$ – незадовільний рівень індикатора; $x_{\text{небез}}$ – небезпечний рівень індикатора; $x_{\text{крит}}$ – критичний рівень індикатора.

(співвідношення між обсягом імпорту окремого продукту в натуральному виразі й ємністю його внутрішнього ринку);

3) достатність споживання: індикатор достатності споживання основних груп продуктів (співвідношення між фактичним споживанням окремого продукту та його раціональною нормою). У цей показник входить також калорійність споживання

Кожен із наведених вище субіндексів матиме однакову питому вагу в інтегральній оцінці загального індексу.

Приведення індикаторів, які є різними за типами (стимулятори – С і дестимулятори – В), до інформаційної односпрямованості й розмірності відбувається нормуванням.

Запропонована процедура нормування відбувається розбивкою значень кожного показника на характеристичні значення. Діапазон таких значень вимірюється від 0 до 1 та ділиться на п'ять інтервалів: 0,2 – мінімальний, або критичний рівень; небезпечний рівень не перевищує 0,4; незадовільний рівень від 0,4-0,6; задовільний рівень від 0,6 до 0,8; значення більші 0,8 відповідають оптимальному рівню.

Так, нормування індикатора за типом С здійснюється за алгоритмом:

$$\begin{cases} 0,2 + 0,2 \frac{x_i - x_{\text{крит}}}{x_{\text{небез}} - x_{\text{крит}}}, x_{\text{крит}} \leq x_i < x_{\text{небез}}; \\ 0,6 + 0,2 \frac{x_i - x_{\text{незад}}}{x_{\text{зад}} - x_{\text{незад}}}, x_{\text{незад}} \leq x_i < x_{\text{зад}}; \\ 1, x_{\text{опт}} \leq x_i \end{cases} \quad \begin{cases} 0,8 + 0,2 \frac{x_i - x_{\text{зад}}}{x_{\text{опт}} - x_{\text{зад}}}, x_{\text{опт}} \leq x_i < x_{\text{зад}}; \\ 0,4 + 0,2 \frac{x_i - x_{\text{небез}}}{x_{\text{незад}} - x_{\text{небез}}}, x_{\text{незад}} \leq x_i < x_{\text{небез}}; \\ 0,2 \frac{x_i}{x_{\text{крит}}}, x_i \geq x_{\text{крит}} \end{cases} \quad (2)$$

вдень індикатора; $x_{\text{крит}}$ – критичний рівень індикатора.

У таблиці 1 подано характеристичні значення індикаторів продовольчої безпеки для нормування. Для індикатора достатності споживання визначається відсоткове значення від законодавчо визначених норм

споживання окремих груп продуктів. Індикатор продовольчої незалежності визначається як відношення імпорту до ємності рин-

ку по окремих продуктах (групах харчових продуктів).

1. Значення індикаторів для нормування

Показник	Стимулятор					Дестимулятор				
	Хкрит	Хнебезп.	Хнезадов.	Хзадов.	Хоптим.	Хоптим.	Хзадов.	Хнезадов.	Хнебезп.	Крит.
Індикатор достатності споживання окремого продукту, % від норми споживання	80	85	90	95	105					
Виробництво зерна на особу, т	0,6	0,7	0,8	0,9	1					
Індикатор продовольчої незалежності по окремому продукту, %						6	12	18	24	30
Економічна доступність, %						25	30	40	50	60
Самозабезпеченість, %	40	60	80	100	120					

Джерело: Розраховано авторами на основі [8, 9, 21].

Оскільки для індикатора достатності, самозабезпечення й незалежності розрахунок проводився для окремих груп продуктів варто визначити вагові показники кожної групи. Для оцінки використано відносну вагу кожної групи продуктів, внесених у загальну калорійність, споживання протеїну/білка та заліза. При цьому враховуються рекомендовані норми споживання, закладені в загальну величину даних показників.

Для розрахунків використано оцінку оптимального рівня калорійності на рівні 3100 ккал/добу, білків – 86 г/добу, заліза – 15 мг/добу [22]. При визначенні величини вмісту кожного елементу в групах продуктів рекомендовано використати оцінку, надану Агентством (міністерством) сільського господарства США – USDA [24]. Відповідні оцінки наведено в таблиці 2.

2. Вміст поживних елементів в 1 кг продуктів

Продукти/Елементи	Калорії	Білки, мг	Залізо, мг	Норма споживання, кг/рік
Олія	8841	0	0	13
Цукор	3867	0	1	38
Картопля	767	20	8	124
Овочі	652	29	8	161
Хліб	2642	90	16	101
Фрукти	887	11	13	90
М'ясо	1434	260	12	80
Молоко	420	34	0	380
Риба	2050	220	3	20
Яйця (на 1 шт.)	89,57	12,27	0,693	290

Джерело: Створено на основі [24].

Для розрахунку внеску кожної групи продуктів у загальну поживність і забезпеченість мікроелементами множать норму споживання на вміст відповідних поживних

речовин. На основі даних таблиці 2 в таблиці 3 визначено внесок кожного продукту в загальну калорійність, забезпеченість протеїну й заліза.

3. Визначення внеску груп продуктів у загальну поживність

Продукти	Калорійність			Білки			Залізо		
	на рік	на добу	частка від заг	на рік	на добу	частка від заг	на рік	на добу	частка від заг
Олія	114933	314,885	0,1	0	0	0	0	0	0
Цукор	146946	402,592	0,128	0	0	0	38	0,104	0,006
Картопля	95108	260,57	0,083	2480	6,795	0,042	992	2,718	0,157
Овочі	104972	287,595	0,091	4669	12,792	0,079	1288	3,529	0,204

Хліб	266842	731,074	0,232	9090	24,904	0,154	1616	4,427	0,255
Фрукти	79830	218,712	0,069	990	2,712	0,017	1170	3,205	0,185
М'ясо	114720	314,301	0,1	20800	56,986	0,353	960	2,63	0,152
Молоко	159600	437,26	0,139	12920	35,397	0,219	0	0	0
Риба	41000	112,329	0,036	4400	12,055	0,075	60	0,164	0,009
Яйця	25975,3	71,165	0,023	3558,3	9,749	0,06	200,97	0,551	0,032
Усього	1149926	3150,48	1	58907,3	161,390	1	6324,97	17,329	1

Джерело: Розраховано авторами на основі [22, 24].

Для подальшого розрахунку визначимо вагові коефіцієнти кожного елементу поживних речовин та елементів відносно їх важливості в раціоні. Для цього використано вагу відповідних індикаторів у методиці оцінки ЕІУ. Згідно з останньою вага в інтег-

ральному індикаторі становить: для калорійності – 0,074; для протеїну – 0,039; для заліза – 0,022. Пронормуємо дані значення відносно один одного для одержання вагових коефіцієнтів:

$$\begin{aligned} \text{калорійність} &= \frac{0,074}{0,074 + 0,038 + 0,022} = 0,55; \\ \text{білки} &= \frac{0,039}{0,074 + 0,038 + 0,022} = 0,29; \\ \text{залізо} &= \frac{0,022}{0,074 + 0,038 + 0,022} = 0,16. \end{aligned}$$

Тепер визначаємо частку кожного продукту в загальній поживності. Перемножуючи частку від загального кожного продукту (колонка «частка від заг.» (табл. 3) для кож-

ного елементу) на значення вагової оцінки елементу поживності одержимо значення вагового коефіцієнта для груп продуктів споживання (табл. 4).

4. Вагові коефіцієнти для груп продуктів

Продукти	Частка групи продуктів у загальній:			Ваговий коефіцієнт
	калорійність	білки	залізо	
Олія	0,100	0,000	0,000	0,055
Цукор	0,128	0,000	0,006	0,072
Картопля	0,083	0,042	0,157	0,083
Овочі	0,091	0,079	0,204	0,105
Хліб	0,232	0,154	0,255	0,213
Фрукти	0,069	0,017	0,185	0,072
М'ясо	0,100	0,353	0,152	0,181
Молоко	0,139	0,219	0,000	0,140
Риба	0,036	0,075	0,009	0,043
Яйця	0,023	0,060	0,032	0,035
Вагова оцінка елемента	0,55	0,29	0,16	

Джерело: Власні розрахунки.

На основі одержаних нормованих значень індикаторів і вагових коефіцієнтів для груп продуктів будуюмо таблицю одержаних

складових та інтегрального індексу продовольчої безпеки (табл. 5).

5. Інтегральний індекс продовольчої безпеки

Рік	Достатність споживання	Економічна доступність	Виробнича доступність		Інтегральний індекс
			виробництво зерна	продовольча незалежність	
1995	0,687	0,173	0,256	0,828	0,499
1996	0,680	0,174	0,160	0,826	0,486
1997	0,667	0,175	0,298	0,831	0,498
1998	0,669	0,180	0,175	0,847	0,491
1999	0,664	0,184	0,164	0,821	0,483
2000	0,681	0,185	0,165	0,787	0,482
2001	0,691	0,192	0,412	0,801	0,518

2002	0,711	0,218	0,401	0,802	0,532
2003	0,727	0,228	0,141	0,598	0,467
2004	0,749	0,250	0,478	0,678	0,537
2005	0,763	0,268	0,404	0,740	0,553
2006	0,776	0,336	0,330	0,782	0,581
2007	0,784	0,372	0,228	0,738	0,575
2008	0,805	0,384	0,749	0,673	0,629
2009	0,805	0,364	0,597	0,703	0,612
2010	0,814	0,368	0,454	0,748	0,611
2011	0,826	0,374	0,840	0,791	0,669
2012	0,837	0,396	0,613	0,734	0,642
2013	0,847	0,398	0,984	0,757	0,692
2014	0,831	0,368	1,000	0,805	0,689
2015	0,807	0,338	1,000	0,800	0,670

Джерело: Розраховано авторами на основі даних [1, 5 12] і табл. 2-4.

Якщо розглядати загальну тенденцію на часовому інтервалі 1995-2015 років, то вона характеризується стабільним зростанням із швидкістю приблизно 0,01 на рік, нульова гіпотеза відхиляється на рівні значимості 0,01. Найбільші відхилення від тенденції спостерігалися під час кризових явищ в українській економіці (2008-2009; 2014-2015 роки). Однак за даними 2015 року значення інтегрального показника продовольчої безпеки дорівнює 0,67, що вказує на задовільний рівень стану продовольчої безпеки згідно з визначеними шкалами оцінки. Якщо порівняти одержані результати з міжнародною оцінкою [20] стану продовольчої безпеки України, то остання суттєво менша – 0,552. Різниця пояснюється тим, що міжнародна методика ґрунтується на показниках, які, на перший погляд, не мають безпосереднього відношення до продовольчої безпеки (корупція; якість державного управління; наявність інфраструктури, що сприяє аграрному бізнесу; доступність аграрного кредитування; нерівномірність розподілу доходів населення й ін.). Щодо останніх факторів, то, звичайно, при незмінній тенденції до зменшення реальних доходів населення та збільшення його частки за межею бідності інтегральний показник погіршуватиметься. При цьому світовий показник погіршуватиметься швидшими темпами, ніж національний. Тому адаптація національного показника до міжнародних стандартів повинна, передусім, здійснюватися у напрямі врахування диференціації доходів населення.

Побудуємо прогноз індикатора продовольчої безпеки. Методика підбору моделі

здійснювалася відповідно до описаної в роботі [17]. Згідно з методикою на основі автокореляційної функції визначено, що в часовому ряді значень інтегрального індикатора присутній тренд. Це дає підстави використати як вихідні такі моделі прогнозування: лінійне експонентне згладжування, моделі Бокса-Дженкінса (ARIMA), двопараметричний експоненціальний метод Хольта, проста регресія, експонентна трендова, модель Гомперца. На основі одержаних у статистичних пакетах прогнозних моделей проаналізовано значення автокореляції помилок і Q-статистики Льюїнга-Бокса. Даний показник є оцінкою адекватності моделі для прогнозування. В результаті аналізу перевірку адекватності пройшли лише дві: модель Хольта (параметр Alpha=1,01799) та модель ARIMA(1,0,0)/ (параметр AR=0,977437). Значення точності прогнозу визначено на основі середньоквадратичної помилки прогнозу (MSD). Відповідні значення для моделей досить близькі й становлять 0,158 для моделі Хольта і 0,161 для моделі ARIMA(1,0,0). Відповідно до одержаних оцінок середньоквадратичної помилки прогнозу прогнозною обрано модель Хольта. Одержаний прогноз на період 2016-2020 років наведено в таблиці 6 та рис.

Як бачимо з розрахунків, прогнозоване значення інтегрального показника знаходиться в межах 0,6-0,8 (60-80 %) від оптимального, що відповідає задовільному рівню продовольчої безпеки на всьому прогнозному горизонті (2016-2020).

6. Прогноз інтегрального індикатора (модель Хольта: Alpha=1,01799)

Рік	Прогноз	Довірчий інтервал прогнозу (95 %)	
		мінімум	максимум
2016	0,666	0,640	0,692
2017	0,670	0,633	0,707
2018	0,674	0,6254	0,722
2019	0,678	0,617	0,738
2020	0,682	0,609	0,754

Джерело: Власні розрахунки.

Графік прогнозу інтегрального індикатора продовольчої безпеки (модель Хольта: Alpha=1,01799)

Джерело: табл. 6, 7.

Розглянемо ризики продовольчої безпеки. Оскільки нижня межа задовільного її рівня дорівнює 0,6, потрібно знайти ймовірності виходу інтегрального показника за цю межу. 95%-на похибка економетричного прогнозу по визначенню має нормальний розподіл з нульовим математичним очікуванням, тобто вихід за нижню межу відповідає ймовірність 0,025. Проведемо оцінки ймовірності виходу продовольчої безпеки в незадовільний стан для 2020 року. Нам відома ймовірність виходу за межу нижнього прогнозу $P(X < 0,609) = 0,025$, що дає можливість знайти ймовірність виходу за незадовільну 60%-ну межу – $P(X < 0,6)$.

Із таблиці «хвостів» нормального розподілу знайдемо значення нормованої змінної, що відповідає ймовірності 0,025. Виходячи з

визначення нормованої змінної $\frac{x - \bar{x}}{\sigma} = 1,960$, знайдемо значення стандартного відхилення:

$$\sigma = \left| \frac{x - \bar{x}}{1,960} \right| = \left| \frac{0,609 - 0,682}{1,960} \right| = 0,037.$$

На основі одержаної величини визначимо значення нормованої змінної для незадовільної межі:

$$x_{p=0,6} = \frac{0,682 - 0,600}{0,037} = 2,210.$$

Згідно з таблицею «хвостів» стандартного нормального розподілу для даної нормованої змінної ймовірність $P(X < 0,6) = 0,014$, або 1,4 %, що є надзвичайно малою величиною. Відповідно прогнозований ризик продовольчої небезпеки на 2020 рік низький. Ймовірність досягнення оптимального рівня продовольчої безпеки становить аналогічно до попередніх розрахунків – 0,00072, або не більше 0,1 %, що є ще менш імовірним.

Висновки. На підставі міжнародних і вітчизняних наукових праць запропоновано інтегральний показник продовольчої безпеки, який включає складові: економічну доступність, фізичну забезпеченість, достатність споживання.

Побудовано ряд інтегрального показника з 1995 по 2015 рік, який на всьому інтервалі виявив стабільну тенденцію до зростання. Відхилення від цієї тенденції спостерігалися під час кризових для української економіки економічних явищ, зокрема в 2014-2015 роках.

Порівняння інтегральних показників продовольчої безпеки, що розраховані згідно із запропонованою методикою та за міжнародною, виявило суттєве перевищення першої внаслідок неврахування ряду факторів, що використовуються в міжнародній методиці

(рівень диференціації доходів населення, частка населення за межею бідності, оцінка рівня корумпованості суспільства, можливості одержання кредитів виробниками аграрної продукції).

Зроблено прогнозну оцінку інтегрального показника продовольчої безпеки до 2020 року, згідно з якою очікуване значення даного показника знаходитиметься в інтервалі від 61 до 75%, що відповідає межах задовільного стану продовольчої безпеки.

Згідно з проведеною оцінкою ризиків продовольчої безпеки визначено, що найімовірніше збережеться існуючий задовільний стан продовольчої безпеки, оскільки ймовірність виходу за його межі надзвичайно низька (1,4 %).

Список використаних джерел

1. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України: Стат. зб. / Державна служба статистики України. – К., 2016. – 56 с.
2. *Битов В.П.* Індикатори та критерії продовольчої безпеки регіону / В.П. Битов, Л.О. Гасуха // Економічний форум. – 2013. – № 3. – С. 48-53.
3. *Вараксіна О.В.* Продовольча безпека як економічна категорія та її основні критерії / О.В. Вараксіна // Економіка, управління, фінанси: теорія і практика: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., м. Ужгород, 17–18 жовт. 2014 р. – Херсон: Вид. дім «Гельветика», 2014. – С.26–30.
4. *Геєць В.М.* Економіка України: ключові проблеми і перспективи / В.М. Геєць // Економіка і прогнозування. – 2016. – № 1. – С. 7-23.
5. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
6. *Коренюк П.І.* Оцінка використання природно-ресурсного потенціалу продовольчого комплексу / П.І. Коренюк, Л.Ф. Готвянська // Бізнес-навігатор. – 2010. – № 3 (20).
7. *Полторак А.С.* Комплексна оцінка стану продовольчої безпеки України / А.С. Полторак // Економічний часопис-XXI. – 2015. – № 7-8(2). – С. 15-18.
8. Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економіки України від 02.03.2007 р. №60 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ME07222.html.
9. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ від 29.10.2013 р. № 1277 / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. – 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://document.ua/pro-zatverdzhennja-metodichnih-rekomendacii-shodo-rozrahunku-doc168080.html>.
10. Прогнозування індикаторів, порогових значень та рівня економічної безпеки України у середньостроковій перспективі; аналіт. доп./ Ю.М. Харазішвілі, Є.В. Дронь. – К.: НІСД, 2014. – 118 с.
11. *Пушак Я.Я.* Продовольча безпека держави та її регіонів: методичний аспект / Я.Я. Пушак // Культура народів Причорномор'я. — 2012. — № 219. — С. 189-191.
12. Сільське господарство України: Стат. зб. / Державна служба статистики України. – К., 2016. – 368 с.
13. *Скрипник А.В.* Аналіз відносної ефективності сільськогосподарських підприємств методом обвідних (DEA) / А.В. Скрипник, Е.К. Букін. – К.: КНЕУ, 2016. – С. 145-148.
14. *Скрипник А.В.* Аналіз тенденцій до структурних зрушень аграрного бізнесу / А.В. Скрипник, О.В. Жемойда, В.М. Андрющенко // Економіка АПК. – 2016. – № 10. – С. 27-39.
15. *Скрипник А.В.* Інформаційна складова продовольчої безпеки України / А.В. Скрипник, Т.Ю. Зінчук // Економіка АПК. – 2012. – № 9. – С. 103-111.
16. *Скрипник А.В.* Оптимізаційні оцінки потенційного внеску України в глобальний продовольчий потенціал / А.В. Скрипник, Є.М. Стариченко // Економіка АПК. – 2016. – № 4. – С. 27-39.
17. *Швиденко М.З.* Прогнозування споживчих індикаторів продовольчої безпеки / М.З. Швиденко, Є.М. Стариченко // Агросвіт. – 2009. – № 11. – С. 18-23.
18. *Шпичак О.М.* Економіко-організаційні неузгодженості взаємовідносин у продуктових ланцюгах в умовах інфляційно-девальваційних процесів: напрями врегулювання // Економіка АПК. – 2015. – № 6 – С. 85-95.
19. Food safety risk analysis. A guide for national food safety authorities / FAO food and nutrition paper, 87 Rome 2006. – 50 p.

20. Global Food Security Index: Download the index [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://foodsecurityindex.eiu.com/Downloads>.

21. Global Food Security Index: Methodology [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://foodsecurityindex.eiu.com/Home/Methodology>.

22. The State of Food Insecurity in the World 2013 The multiple dimensions of food security // Food and Agriculture Organization of the United Nations. Rome, 2013 - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fao.org/docrep/018/i3434e/i3434e00.htm>.

23. The State of Food Insecurity in the World: Economic crises — impacts and lessons learned. [Електронний ресурс]: Electronic Publishing Policy and Support Branch Communication Division / Food and Agriculture Organization of the United Nations. Rome, Rome, 2009. – Режим доступу: <http://earthprint.com/productfocus.php?id=FAO110491>.

24. USDA Food Composition Databases [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ndb.nal.usda.gov/ndb/search/list?qlookup=>.

Стаття надійшла до редакції 19.07.2017 р.

Фахове рецензування: 01.08.2017 р.

*

УДК 338.439

Г.В. СПАСЬКИЙ, доктор економічних наук, директор

Закарпатська державна

сільськогосподарська дослідна станція

Підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств в умовах євроінтеграції

Постановка проблеми. Удосконалення ринкових відносин – це перебудова структури різних суб'єктів господарювання, спроможних виробляти дешеву високоякісну продукцію, яка була б конкурентоспроможною на вітчизняному та міжнародному ринках. Формування конкурентоспроможних аграрних підприємств передбачає, насамперед, створення нормальних стартових умов для їх розвитку і збалансованість робочих місць, що забезпечує зайнятість населення й розв'язання гострих соціально-економічних проблем на селі.

Конкурентоспроможність аграрних підприємств передбачає можливість їх ефективного функціонування в умовах євроінтеграції. Це означає, що їхня виробнича діяль-

ність повинна повніше відповідати споживчому попиту, забезпечувати максимальну окупність засобів виробництва і капіталу.

Підвищення конкурентоспроможності аграрних товаровиробників у нинішніх умовах повинно бути пов'язано із фермерськими господарствами та виробничими кооперативами.

Актуальність проблеми забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств пов'язана із загостренням конкуренції на внутрішньому й зовнішньому ринках і дедалі більшою інтеграцією України до європейського простору. Через це дана проблема потребує переосмислення та теоретико-методологічного оновлення, що враховували б зміни в характері конкурентних переваг, у механізмах досягнення високого рівня конкурентоспроможності.

© Г.В. Спаський, 2017

20. Global Food Security Index: Download the index [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://foodsecurityindex.eiu.com/Downloads>.

21. Global Food Security Index: Methodology [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://foodsecurityindex.eiu.com/Home/Methodology>.

22. The State of Food Insecurity in the World 2013 The multiple dimensions of food security // Food and Agriculture Organization of the United Nations. Rome, 2013 - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fao.org/docrep/018/i3434e/i3434e00.htm>.

23. The State of Food Insecurity in the World: Economic crises — impacts and lessons learned. [Електронний ресурс]: Electronic Publishing Policy and Support Branch Communication Division / Food and Agriculture Organization of the United Nations. Rome, Rome, 2009. – Режим доступу: <http://earthprint.com/productfocus.php?id=FAO110491>.

24. USDA Food Composition Databases [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ndb.nal.usda.gov/ndb/search/list?qlookup=>.

Стаття надійшла до редакції 19.07.2017 р.

Фахове рецензування: 01.08.2017 р.

*

УДК 338.439

Г.В. СПАСЬКИЙ, доктор економічних наук, директор

Закарпатська державна

сільськогосподарська дослідна станція

Підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств в умовах євроінтеграції

Постановка проблеми. Удосконалення ринкових відносин – це перебудова структури різних суб'єктів господарювання, спроможних виробляти дешеву високоякісну продукцію, яка була б конкурентоспроможною на вітчизняному та міжнародному ринках. Формування конкурентоспроможних аграрних підприємств передбачає, насамперед, створення нормальних стартових умов для їх розвитку і збалансованість робочих місць, що забезпечує зайнятість населення й розв'язання гострих соціально-економічних проблем на селі.

Конкурентоспроможність аграрних підприємств передбачає можливість їх ефективного функціонування в умовах євроінтеграції. Це означає, що їхня виробнича діяль-

ність повинна повніше відповідати споживчому попиту, забезпечувати максимальну окупність засобів виробництва і капіталу.

Підвищення конкурентоспроможності аграрних товаровиробників у нинішніх умовах повинно бути пов'язано із фермерськими господарствами та виробничими кооперативами.

Актуальність проблеми забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств пов'язана із загостренням конкуренції на внутрішньому й зовнішньому ринках і дедалі більшою інтеграцією України до європейського простору. Через це дана проблема потребує переосмислення та теоретико-методологічного оновлення, що враховували б зміни в характері конкурентних переваг, у механізмах досягнення високого рівня конкурентоспроможності.

© Г.В. Спаський, 2017

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формуванню конкурентних переваг та конкурентоспроможності підприємств велика увага приділялася в працях вітчизняних учених: С.Б. Алексєєва [1], С.М. Ілляшенка [10], П.В. Круша [5], О.В. Копистка [4], І.А. Максименка, М.Й. Маліка [6], О.М. Могильного [7], А.І. Піддубної [8], Л.В. Прокопець [11], О.О. Школьного [14] В.Г. Чабана [16] та іноземних: Й. Шумпетера [15], М.Е. Портера [9], Ж. Вальтера [3].

Незважаючи на значні досягнення в теорії й практиці формування конкурентоспроможності підприємства, є ряд проблем, які залишаються предметом дискусій і обговорень учених-економістів.

Мета статті – розкрити шляхи підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств в умовах євроінтеграції.

Виклад основних результатів дослідження. В нинішніх умовах поняття "конкурентоспроможність підприємства" є багатоаспектною категорією та не охоплюється єдиним універсальним визначенням.

У Великій економічній енциклопедії конкурентоспроможність підприємства розглядається як порівняльна перевага даного підприємства по відношенню до інших підприємств усередині країни і за її межами [2].

Так, на думку С.Б. Алексєєва, конкурентоспроможність підприємства – економічна категорія, що означає можливість в умовах конкуренції представити на зовнішній та внутрішній ринки продукцію, яка з погляду конкурентних переваг сприймається споживачем як краща за аналогічну продукцію конкурентів і дає змогу підприємству одержувати плановий дохід, реалізовувати стратегію конкурентної боротьби й забезпечувати виживання та бажане положення на ринку в довгостроковій перспективі [1].

А.І. Піддубна розглядає конкурентоспроможність як потенційну або реалізовану здатність економічного суб'єкта до функціонування у зовнішньому середовищі, яка ґрунтується на конкурентних перевагах і відображає його позицію відносно конкурентів [8].

Досліджуючи конкурентоспроможність підприємства, М.Й. Малік визначив її як спроможність останнього вести прибуткову господарську діяльність в умовах конкурент-

ного ринку, що забезпечується вмілим використанням організаційно-управлінських, науково-технічних, виробничих, маркетингових та інших засобів ведення ефективної господарської діяльності [6].

Погоджуємося з О.О. Школьным щодо трактування конкурентоспроможності аграрних підприємств як здатності останніх підтримувати й розширювати ринкову частку на національному та міжнародному ринках за рахунок застосування інноваційного менеджменту, ефективного використання наявних ресурсів, масштабів виробництва, а також його диверсифікації [14].

Узагальнюючи наведені визначення можемо констатувати, що конкурентоспроможність аграрного підприємства являє собою його здатність утримувати своє положення на ринку й динамічно розвиватися в умовах цивілізованої конкурентної боротьби, застосовуючи інновації.

На думку Л.В. Прокопець, конкурентоспроможність сільськогосподарського підприємства визначається такими параметрами: 1) здатність підприємства ефективно функціонувати на внутрішньому та зовнішньому ринках; 2) спроможність продукції даного підприємства конкурувати на ринку з аналогічною продукцією; 3) одержання підприємством конкурентних переваг на основі продукції відповідної якості; 4) ефективне застосування технологій, використання ресурсів, методів управління, навичок і знань персоналу, компонентів маркетингової діяльності, які позначаються на якості та конкурентоспроможності продукції, прибутковості підприємства [11].

Конкурентоспроможність виробництва, за визначенням О.В. Копистка, це багатогранне поняття, яке характеризує його здатність конкурувати на внутрішньому й зовнішньому ринках і вимірюється ступенем присутності вітчизняної продукції на них [4].

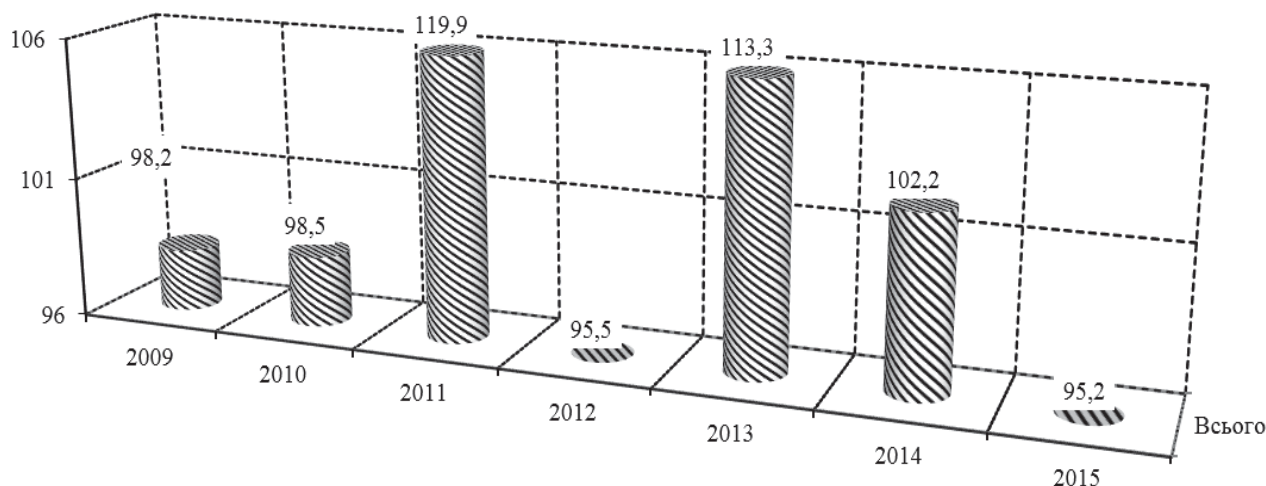
Зауважимо, що сільське господарство залишається єдиною галуззю, яка має позитивне сальдо зовнішньої торгівлі, тобто більше експортує, ніж імпортує. У сучасних умовах сільськогосподарська продукція має значну частку в зовнішній торгівлі України. Так, частка товарів АПК у загальному експорті в

2012, 2013, 2014 та 2015 роках становила відповідно 16,2; 24,0; 19,3 та 18,4%.

На внутрішньому ринку України виробництво конкурентоспроможної продукції сільського господарства й харчової галузі також має важливе значення, оскільки вони забезпечують 20 % валового внутрішнього продукту (ВВП) країни.

Загальний обсяг реалізованої сільськогосподарськими підприємствами власно виробленої продукції за 2015 рік порівняно з відповідним періодом 2014 року зменшився на 4,8%, у тому числі продукції тваринництва — на 3,7, рослинництва — на 5,3% (рис.).

(відсотків до попереднього року)

Індекси валової продукції сільського господарства у 2015 р. (наростаючим підсумком, % до відповідного періоду попереднього року) [13]

У більшості публікацій наголошується, що Україна має значні можливості для розвитку аграрного сектору та перетворення його у високоефективну сферу економіки. Сприятливі ґрунтово-кліматичні умови, родючі землі сприяють подальшому його розвитку, одержанню врожаїв сільськогоспо-

дарських культур в обсягах, достатніх для забезпечення внутрішніх потреб і формування експортного потенціалу.

Залежно від рівня виробництва продукції в країні формується її експорт та імпорт (табл. 1).

1. Експорт та імпорт аграрної продукції підприємств в Україні

Продукція	Експорт, тис. т		Імпорт, тис. т		Експорт до імпорту, %		Імпорт до фонду споживання, %	
	2005	2015	2005	2015	2005	2015	2005	2015
Зерно	12650	38338	226	190	5597	20178	2,9	3,2
Овочі	150	212	100	95	150	223,1	1,8	1,4
Плоди, ягоди і виноград	305	324	860	588	17,4	55,1	49,1	27,0
Картопля	6	15	5	17	120	88,2	0,1	0,3
М'ясо	82	245	325	158	25,2	155	17,6	7,2
Молоко	1901	464	112	78	1693	595	1,1	0,9
Яйця, тис. шт.	1	126	5	11	20	1145,4	0,7	1,6

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України [13].

Враховуючи забезпеченість науково обґрунтованих норм харчування населення, експортно-імпортний баланс, а також питому вагу імпорту в забезпеченні фонду споживання продуктів харчування, можна зробити висновок про те, що країні не загрожує

продовольча небезпека по зерну, овочах, молоку, яйцях. Науково обґрунтовані норми харчування по цих продуктах повністю забезпечуються, експорт продукції перевищує імпорт, або імпорт має невисоку питому вагу.

Економіка виробництва сільськогосподарської продукції поки що не відповідає

вимогам розширеного відтворення (табл. 2).

2. Ціна та рівень рентабельності реалізації сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських підприємствах

Сільськогосподарська продукція	2005 р.		2015 р.	
	Ціна 1 т	Рентабельність, %	Ціна 1 т	Рентабельність, %
Зернові культури	417,8	3,1	2912,1	43,1
Соняшник	981,5	24,3	7531,5	80,5
Картопля	685,2	17,8	2436,3	24,2
Цукрові буряки	177,0	4,8	788,6	28,2
Овочі	1462,1	16,1	3903,4	47,5
Плоди і ягоди	987,8	12,7	5894,5	52,6
М'ясо ВРХ	6909,9	-25,0	21966,2	-17,9
М'ясо свиней	7722,3	14,9	23624,3	12,7
М'ясо овець і кіз	6777,5	-32,1	22345,4	-29,6
М'ясо птиці	4571,6	24,9	17249,1	-6,1
Яйця	251,8	23,5	1333,2	60,9
Вовна	444,1	-72,8	1421,7	-61,9

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України [13].

Якість продукції низька. Вищим сортом у 2015 році реалізовано молока лише 19,9%, а 13,7% – другим сортом, інше – несортовим.

Встановлено, що незадовільний стан аграрних підприємств передусім залежить від недосконалості міжгалузевих економічних відносин, зокрема цінового механізму. За період трансформації економіки країни до ринкових відносин ціни на промислові товари, роботи і послуги, які одержує сільське господарство, зросли у 10 разів більше, ніж на сільськогосподарську продукцію. Через диспаритет цін з аграрного сектору вимито на користь інших галузей економіки понад 680 млрд грн, що призвело до значного зменшення коштів на забезпечення відтворювального процесу в аграрній галузі, зокрема на формування її матеріально-технічної бази.

Встановлено, що підвищення конкурентоспроможності вітчизняних аграрних підприємств можливе за умов повнішого забезпечення вітчизняних потреб власною сільськогосподарською продукцією нижчої собівартості та сприятливих ринкових цін.

Аналізом встановлено, що нині в Україні практично відсутні конкурентоспроможні аграрні підприємства. Серед основних причин можна виділити: ендегенні (зумовлені діями (або бездіяльністю) самих аграрних підприємств) і екзогенні (спричинені особливостями вітчизняної системи господарювання).

До ендегенних ми відносимо такі:

низька якість управлінського персоналу й небажання відійти від стереотипу господарювання, притаманного "ринку продавця", коли через відсутність альтернативи вітчизняні споживачі були змушені купувати те, що їм пропонували українські товаровиробники;

недооцінка питань управління конкурентоспроможністю у практиці сучасного вітчизняного менеджменту;

відсутність у переважній більшості аграрних підприємств стратегії забезпечення конкурентоспроможності на середньо- та довгострокову перспективу. Переважна більшість вітчизняних підприємств аграрного сектору з об'єктивних причин і донині недостатньо займаються питаннями власного стратегічного розвитку, хоча б на якомусь методологічному рівні;

високі енерго-, матеріало- й трудомісткість виробничого процесу, що підвищує собівартість вітчизняної продукції порівняно з імпортними аналогами.

Як видно із вищенаведеного, переважна частина цих причин має суб'єктивне підґрунтя.

Поряд із цим існують також екзогенні причини, які істотно уповільнюють темпи підвищення конкурентоспроможності вітчизняних аграрних підприємств.

Дослідженнями встановлено, що однією з причин є низький рівень розвитку конкурен-

ції та неефективність конкурентного середовища. Так, за даними Антимонопольного комітету України, менше половини вітчизняних зелених ринків мають конкурентну структуру. Однак, на нашу думку, і цей показник є значно нижчим, що пояснюється неефективною методикою розрахунку рівня конкуренції в аграрному секторі економіки України. Оцінюючи рівень конкуренції з боку аграрних підприємств країн Європейського Союзу, лише 13,21% опитаних вважають цей рівень як високий, 11,32 – як помірний, 11,46 – як слабкий, 32,08% не відчувують конкуренції з боку аграрних товаровиробників взагалі, а третині опитаних цей рівень було важко оцінити.

Емпіричні дослідження та господарська практика переконують, що у висококонкурентній, на перший погляд, сфері, де функціонують сотні тисяч самостійних підприємств, складається ситуація, несумісна з умовами конкурентного ринку. Так, за підрахунками Уряду України, розмір торговельної націнки на продовольчі товари в роздрібній торгівлі, яка належить до висококонкурентних галузей, нерідко сягає 50% (для порівняння: у країнах з розвиненими ринковими відносинами цей показник не перевищує 8-10%).

Встановлено, що відсутність умов для розвитку здорової, ефективної конкуренції істотно знижує стимули аграрних підприємств до створення технологічних, організаційних чи управлінських переваг над конкурентами. Як відомо, саме ринкова конкуренція уже давно є механізмом відбракування всіх нежиттєвих форм виробництва й торгівлі, при ній приречені всі неефективні форми та методи господарювання. У країнах ЄС, де діють закони ринку й конкуренції, навіть підприємства-монополісти постійно відчують тиск із боку потенційних конкурентів.

Видатний економіст ХХ ст. Й. Шумпетер наголошував, що конкуренція діє не тільки тоді, коли вона існує, а й тоді, коли вона є потенційною загрозою..., вона дисциплінує ще до свого настання, змушуючи суб'єкта ринку почуватися у конкурентній ситуації навіть тоді, коли він у галузі один [15].

В Україні ризик потенційної конкуренції є мізерним, оскільки існує ще одна важлива проблема – наявність високих адміністративних бар'єрів входу на ринок, які захищають компанії, що вже на ньому функціонують. Це значною мірою зумовлено прагненням органів державної і муніципальної влади до максимальної регламентації господарської діяльності, генерації формальних норм навіть тоді, коли це не є необхідним [5]. Наслідком є надмірна (у більшості випадків непотрібна) зарегламентованість економічної діяльності, метою якої є не реальне виконання визначених тими чи іншими нормами вимог, а, насамперед, створення попиту на корупційні послуги посадовців. Досі панівна філософія адміністративного втручання, коли уряд прагне безпосередньо контролювати ринок замість створення умов для автономного та "прозорого" функціонування.

Доведено, що наявність адміністративних бар'єрів створює сприятливе підґрунтя для реалізації монополістами стратегічних бар'єрів, що ще більше ускладнює доступ на ринок інших аграрних підприємств [12]. Цим пояснюється той факт, що деякі вітчизняні аграрні підприємства випускають конкурентоспроможну продукцію на внутрішньому ринку, використовуючи неконкурентні методи, зокрема, зниження витрат на оплату праці персоналу, низькі ціни на енергоносії й сировинні ресурси при високій енергомісткості та матеріаломісткості виробництва. Монопольне становище на ринку, зловживання ним, податкові преференції й допомога від органів влади – така квазіконкурентоспроможність забезпечується за відносно низького рівня витрат, що, в свою чергу, стає дестимулюючим фактором для реалізації більш витратних шляхів підвищення конкурентоспроможності. Наявність таких бар'єрів, з одного боку, обмежує появу на тому чи іншому ринку дійсно конкурентоспроможних аграрних підприємств, а з іншого – знижує стимули для підвищення реальної конкурентоспроможності тих аграрних підприємств, які на ньому функціонують.

При відсутності ефективного конкурентного середовища та сформованості цивілізованих ринкових відносин вітчизняні аграрні підприємства не використовують усталені

шляхи здобуття конкурентних переваг. Доказом цього є, наприклад, значна технологічна відсталість і низька інноваційна активність українських аграрних товаровиробників.

На думку М. Портера, конкурентні переваги проявляються або в нижчих, ніж у конкурента витратах, або в спроможності вимірювати й контролювати додаткову вартість, яка перевищує додаткові витрати від диверсифікації [9].

Так, ступінь зношеності основних засобів сільського господарства коливається в різних галузях на рівні 75-80%, темпи їх старіння перевищують темпи оновлення, що негативно позначається на якості вітчизняної аграрної продукції. Для порівняння необхідно зазначити, що ступінь зношеності основних засобів у цивілізованих країнах ЄС не перевищує 25%, а пороговий індикатор для економічної безпеки держави не повинен перевищувати 50%. Деградація основних засобів відбувається при дуже низькій частці власних коштів аграрних підприємств, які направляються на їхнє відтворення – лише 1% щорічно від вартості. Тобто, повне відновлення виробничих потужностей такими темпами стане можливим тільки через 75 років, тоді як у країнах ЄС на це потрібно до п'яти років.

Нині в країнах ЄС конкуренція вже давно увійшла в інноваційний етап розвитку в аграрному секторі. Звичайно, в останньому велике значення мають базові ресурси (земля, природно-кліматичні умови). Але конкурентні переваги, побудовані тільки на базових факторах, нестійкі. Тому в аграрному секторі країни ЄС використовують, передусім, інновації, тоді як Україна вже кілька років із перемінним успіхом переходить від стадії розвитку, керованої базовими факторами (дешева сировина й некваліфікована робоча сила), до стадії, керованої ефективністю (ефективність ринків та інституцій, захищеність власності тощо).

Характерною ознакою сучасного аграрного сектора є згортання інноваційних процесів і слабка сприйнятливність до науково-технічних досягнень. Через невиважену стратегію реорганізації сільськогосподарського виробництва в державі по суті немає цивілізованого агропродовольчого ринку,

відсутні основні конкурентні фактори, зокрема: входження на ринок нових учасників; поява субститутів; ринкова влада покупців та постачальників; суперництво між діючими конкурентами [10].

Ключем до підвищення конкурентоспроможності аграрного сектора є інтенсифікація інноваційної активності аграрних підприємств. За допомогою інновацій більшість країн не тільки долають спад в економіці, але й забезпечують її структурну перебудову і насичують ринок різноманітною конкурентоспроможною аграрною продукцією. Створення, запровадження та широке розповсюдження нових товарів, послуг, технологічних процесів стають ключовими факторами росту обсягів виробництва, зайнятості, інвестицій, зовнішньоторговельного обороту, поліпшення якості продукції, економії трудових і матеріальних витрат, удосконалення організації виробництва й підвищення його ефективності.

Ще однією причиною є самоусунення держави від виконання належних їй функцій щодо створення сприятливих умов розвитку бізнес-середовища та низька якість державних інститутів.

Наслідками цього стали:

високий рівень корупції в усіх сферах господарської діяльності, яка фактично замінила офіційні механізми вирішення будь-яких питань;

неспроможність судової системи належним чином виконувати свої функції, критична ситуація у сфері незалежності судової системи;

недосконалість механізмів захисту прав власності.

На завершення, варто згадати й таку причину, як "недружнє" бізнес-середовище. По-перше, нині підприємствам не вигідно бути конкурентоспроможними, оскільки саме такі з них першими стають об'єктами рейдерських атак. По-друге, в Україні між великими бізнес-групами розгортається лише конкуренція за монопольний доступ до ресурсів держави. Причому механізми захоплення не зводяться лише до корупції, вони включають різні форми лобізму та політичного впливу, зумовлені наявністю у власників чи менеджерів підприємств "своїх людей" у

владі. Джерелами ренти виступають державний бюджет, природні ресурси, державна власність, квазідержавні холдинги, найприбутковіші напрями бізнесу, перерозподіл усього бізнесу або його частини від "чужих" "своїм", корупція під прикриттям держави [8].

Враховуючи всю повноту й неординарність проблем, на наше глибоке переконання, будь-які "разові" заходи "по ситуації" можуть лише на короткий час поліпшити конкурентоспроможність того чи іншого аграрного підприємства. Для їх ефективного розв'язання необхідно реалізувати комплекс заходів:

поліпшення якості державних інститутів. Як зауважує відомий французький економіст: "Незважаючи на те, що в умовах ринкової економіки добробут значною мірою створюється приватними підприємствами, ці підприємства працюють у рамках країни і мають справу з інститутами, які створюються й підтримуються урядом. Наприклад, важливо, щоб правова і судова система гарантувала права власності. Приватні підприємства не можуть ефективно працювати в середовищі, де контракти не виконуються, або принцип верховенства закону дотримується слабкою мірою чи не дотримується взагалі. Підприємства можуть вважати для себе занадто витратним (або неможливим) ведення бізнесу в країнах із неприборкуваною корупцією" [3];

розвиток інституту конкуренції, а саме створення умов для формування конкурентного середовища на вітчизняних ринках, підвищення ефективності конкурентної політики, реалізація заходів по адвокатуванню конкуренції тощо;

зниження бар'єрів входу на ринок та виходу з ринку з метою посилення тиску потенційної конкуренції (зокрема, посилення антімонопольного контролю за діяльністю органів державної й муніципальної влади, які створюють додаткові бар'єри);

впорядкування системи надання пільг і державної допомоги, оскільки компанії, діяльність яких субсидується державою, нерідко погіршують конкурентне середовище та сприяють встановленню цін, вищих за конкурентні. Коли споживачі змушені купувати

продукцію захищених місцевих виробників, то це може нівелювати весь позитивний ефект від введення пільг;

реалізація стратегії "ефективного конкурента", тобто виділення фірми, яка виступає новатором у сфері товарного асортименту, технології виробництва, бере участь в агресивній ціновій стратегії, спрямованій на зниження ціни товару тощо;

перехід від агресивної політики щодо обмеження імпорту до політики стимулювання експорту задля створення стимулів для вітчизняних аграрних підприємств для виходу на ринки Європейського Союзу.

Україна, за деякими оцінками науковців-аграрників, може забезпечити потреби населення у продуктах харчування, задіявши не більше 20% потенціалу аграрного сектора, за іншими – за відповідного наукового й ресурсного потенціалу – здатна виробляти продовольства на 145-150 млн осіб [7]. Дослідження підтверджують, що аграрний сектор національної економіки потенційно конкурентоспроможний. Однак використання цього потенціалу залишається неефективним.

Погоджуємось із В.Г. Чабан у контексті того, що для збільшення конкурентних можливостей українських аграрних підприємств необхідно:

розробити програму створення галузевих зон із виробництва найперспективніших видів продукції, яка має конкурентні переваги на світовому ринку;

використовувати стратегічні технології та нові форми господарювання (агропромислові кластери, застосування інноваційного маркетингу й менеджменту);

створити сучасну інфраструктуру продовольчого ринку;

подолати низький рівень комерціалізації результатів наукових досліджень, невдалу інтеграцію науки та виробництва;

поліпшувати якість виробленої агропродовольчої продукції й процес упровадження міжнародних стандартів якості (ISO та НАССР);

налагодити вітчизняне виробництво вітчизняної сільськогосподарської техніки для вирощування комплексу сільськогосподарських культур;

розширювати обсяги зберігання й переробки агропродовольчої продукції безпосередньо на місцях її вирощування;

розвивати ринкову та соціальну інфраструктуру в сільській місцевості[16].

Висновки. Забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних аграрних підприємств на сучасному етапі економічного розвитку є надзвичайно важливим, вкрай необхідним і безумовно нагальним завданням України. Щоб стати конкурентоспроможними, вітчизняним аграрним підприємствам потрібні не тільки фінансові ресурси, але й, передусім, політична воля. Насамперед слід звільнитися від жирих форм ведення господарської діяльності та змінити існуючу інституційну організацію виробництва. Конкурентоспроможність демонструють не встановленням політичних зв'язків із владою й вибудовуванням на ринку перешкод для появи нових конкурентів, а, насамперед, ви-

користанням справді ринкових методів здобуття конкурентних переваг – активізацією інноваційної активності, оптимізацією системи управління та організації виробництва.

Дослідженнями встановлено, що по зерну, овочах, молоку, яйцях науково обґрунтовані норми харчування повністю забезпечуються, експорт продукції перевищує імпорт, або імпорт має невисоку питому вагу.

Для підтримання певного рівня інноваційності аграрного підприємства потрібне постійне зростання ресурсного потенціалу і як складової – інноваційного потенціалу, причому його розміри мають бути відповідними для забезпечення економічного зростання.

У свою чергу, держава також має змінити систему стимулів і мотивацій, усунути перешкоди на шляху до розвитку конкурентного середовища тощо.

Список використаних джерел

1. *Алексеев С.Б.* Теоретические аспекты конкурентоспособности предприятий / С.Б. Алексеев // *Економіка: проблеми теорії та практики*. Зб. наук. пр. Вип. 191: В 4 т. Т. II. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2004. – С. 614-619.
2. *Большая экономическая энциклопедия*. – М.: Эксмо, 2007. – 816 с.
3. *Вальтер Ж.* Конкурентоспособность: общий поход / Ж. Вальтер. – М.: Российско-европейский центр экономической политики (РЕЦЭП), 2005. – С. 19.
4. *Копистко О.В.* Теоретичні основи конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції / О.В. Копистко // *Економіка АПК*. – 2010. – №1. – С. 61–63.
5. *Круш П.В.* Регулююча функція держави та її роль у формуванні ринкового інституційного середовища / П.В. Круш, І.А. Максименко // *Наукові праці ДонНТУ*. Серія: економічна. – 2004. – Вип. 75. – С. 113.
6. *Малік М.Й.* Конкурентоспроможність аграрних підприємств: методологія і механізми: [моногр.] / М.Й. Малік, О.А. Нужна. – К.: Інститут аграрної економіки, 2007. – 270 с.
7. *Могильний О.М.* Регулювання аграрної сфери / О.М. Могильний. – Ужгород: ІВА, 2005. – 400 с.
8. *Піддубна А.І.* Розвиток управління міжнародною конкуренцією підприємства на основі системного та стратегічного підходів: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.06.01 / А.І. Піддубна. – Харківський нац. екон. ун-т. – Х., 2006. – 20 с.
9. *Портер М.Е.* Стратегія конкуренції: Методика аналізу галузей і діяльності конкурентів / М.Е. Портер; пер. з англ. – К.: Основи, 1998. – 390с.
10. *Проблеми управління інноваційним розвитком підприємств у транзитивній економіці: моногр. ; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. С.М. Ілляшенка*. – Суми: ВТД "Університетська книга", 2005. – 582 с.
11. *Прокопець Л.В.* Складові підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств / Л.В. Прокопець // *Економіка АПК*. – 2012. – № 3. – С. 34.
12. *Точка біфуркації. Чітке відмежування влади від бізнесу може розблокувати потенціал для розвитку України [Електронний ресурс]*. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Politics/56999>.
13. *Україна в цифрах 2015 р.* Стат. зб. – К., 2016. – 239 с.
14. *Школьный О.О.* Формування механізмів управління конкурентоспроможністю аграрних підприємств: автореф. дис. ... д-ра наук з екон. та управління підприємствами: спец. 08.00.04 – економіка та управління підприємствами / О.О. Школьный. – Миколаїв, 2008. – 40 с.
15. *Шумпетер Й.* Теория экономического развития / Й. Шумпетер – М.: Прогресс, 1983. – 402 с.
16. *Чабан В.Г.* Інновації як умова підвищення конкурентоспроможності аграрного сектора / В.Г. Чабан // *Економіка АПК*. – 2006. – № 7. – С. 68-72.

Стаття надійшла до редакції 31.05.2017 р.

Фахове рецензування: 08.06.2017 р.

* * *

UDC 631.11.005 (477)

*M.H. MYKHAILOV, candidate of technical sciences, competitor for doctor's degree
National Scientific Centre «Institute of Agrarian Economics»*

Development of the material and technical base of agrarian enterprises

Scientific problem. At the current stage of development of the country, one of the most critical areas of activity of the domestic agro-industrial complex is the material and technical support of agricultural producers. The current state of the material and technical base does not allow to satisfy the technological needs of agricultural enterprises in machinery, equipment, equipment and maintenance.

The situation with the resource supply of economic entities indicates the need for modernization of fixed assets, restoration of lost technical potential and its further development, implementation of scientific and technological progress in accordance with the modern requirements of competitive production.

Analysis of recent researches and publications. The theoretical and methodological basis of the research of innovation and investment development of the material and technical base of agrarian enterprises is the main provisions outlined in the works of domestic and foreign specialists, in particular: V.G. Andriychuk [1], I.A. Blank [2], Ya.K. Belousko [11], M. Blaug [3], M.I. Geroun [10], O.V. Zakharchuk [8, 9], G.M. Polivanov [4], I.I. Lukinov [1], M.M. Mogilov [7,8], G.M. Pidysetskii [10,12], A.P. Pokynchereda [5] P.T. Sabluk [6] and others.

The objective of the article is to analyze the main indicators of the functioning of the material and technical base of agrarian enterprises in the context of their development and formation of effective use.

Statement of the main results of the study. Implementation of innovation and investment resource-saving technologies requires the pro-

vision of agricultural enterprises with modern technical means for the qualitative execution of optimum terms of the total volume of technological operations on cultivation and harvesting. It should be noted that the technics used in such technologies is more knowledge intensive, since it is equipped with automation systems for monitoring and control of technological processes. Innovative resource-saving technologies of growing crops require the use of widespread combinations of aggregates, new working bodies to ensure favourable conditions for the development of plants, energy saving, reducing the number of operations for soil cultivation.

The laws of Ukraine "On stimulation of the development of domestic machine building for the agro-industrial complex" [1] and "On the system of engineering and technical support of the agro-industrial complex of Ukraine" [2] define the main directions of the state policy of priority development of the domestic machine building for the agro-industrial complex, as well as principles. Organizational and economic levers aimed at the creation, testing, production, sale, use and maintenance of technical equipment for the agro-industrial complex. Also, the Law of Ukraine "On Stimulation of the Development of Domestic Engineering for the Agro-Industrial Complex" states that the budget allocations to the stated goals amount to one percent of the total expenditures of the state budget and are aimed at financing measures to support the priority development of domestic engineering for the agro-industrial complex.

The main problem is that available investment volumes are not enough to provide the necessary model for reproduction of industry

fixed assets. Provision of agriculture with basic means does not meet the needs of production. So, in 2016 in agricultural enterprises actual

availability of fixed assets per hectare of land in comparison with their normative need was only 24.2% (Table).

**The main productive assets per 1 hectare of agricultural land
In Ukraine as of January 1, 2016, UAH [11]**

Fixed assets	Actual availability	Normative need	Actual availability to normative needs, %
Buildings, constructions, transmission devices	4131	18441	22,4
Machinery and equipment	2834	13115	21,6
Vehicles	689	2868	24,0
Productive cattle	1099	2005	54,8
Perennial plantations	207	410	50,5
Measuring instruments, inventory, tools, etc.	950	4140	22,9
Total	9910	40979	24,2

Source: Calculations by scientists of NSC "Institute of Agrarian Economics" and own calculations.

The development of agrarian production requires the availability and structural balance of the material and technical base that would meet world standards and modern requirements regarding the latest technologies. The growth of the level of funded security of agriculture, the compliance of the fixed assets with the best world standards, the development of the technological and technological potential of agricul-

tural production on an innovative basis is a priority strategic task.

According to the official data of the State Statistics Service, the main productive assets in agriculture as of January 1, 2016 were 38.6% (Figure 1). The level of depreciation of fixed assets in industry is 76.9%, or twice as high as in agriculture. Depreciation of fixed assets in transport and communications exceeds the level of deterioration in agriculture and is 51.7%.

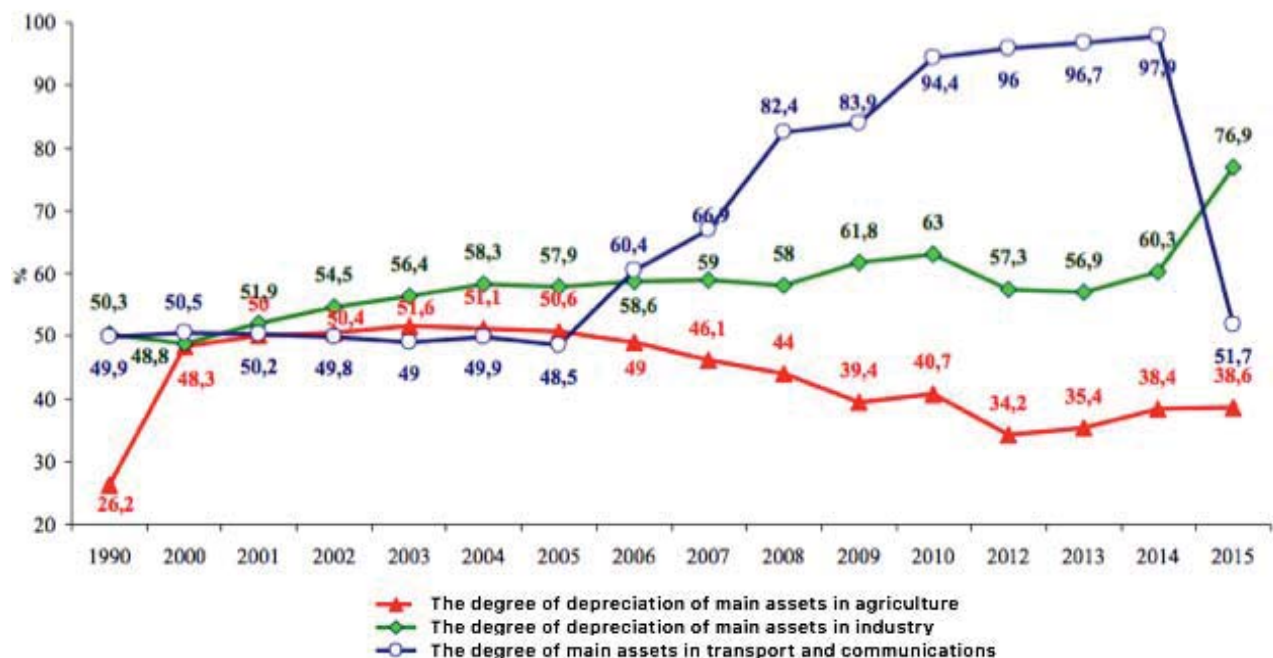

Figure 1. Degree of depreciation of fixed assets of the main sectors of the national economy for 1990-2015 years, %

Source: Calculated according to the statistical collections "Statistical Yearbook of Ukraine"

It should be taken into account that almost a year ago, the depreciation of fixed assets in the transport and communications activities was almost 98%, and only after being assigned by the State Statistics Service of Rail Transport from the transport industry to the industrial one, it decreased significantly in the latter.

If we take into account that the level of wear and tear of fixed assets in industry at the end of 2014 amounted to 60.3%, and in the transport and communication sector - 97.9%, then there is a misconception that the state of fixed assets in agriculture is the best Relative to other sectors of the economy. In the reporting and statistical information of economic indicators of agricultural activity, there is a somewhat paradoxical situation regarding the state and repro-

duction of fixed assets in comparison with other branches. Thus, if in the early 2000s the same level of wear and tendency was changed in the national economy, agriculture and industry in general, then according to official statistics, in 2006, the level of depreciation of basic means of agriculture, hunting and forestry is significantly reduced, especially In 2009-2012. In general, the situation in the national economy and industry is the opposite.

The cost of the main productive assets of agriculture by the end of 2015 is UAH 205.6 billion, Fig. 2. Their annual growth has been noted since 2007 (UAH 68.2 billion) and tripled. During this period of time, the value of the new fixed assets put into operation exceeds the cost of retirement annually.

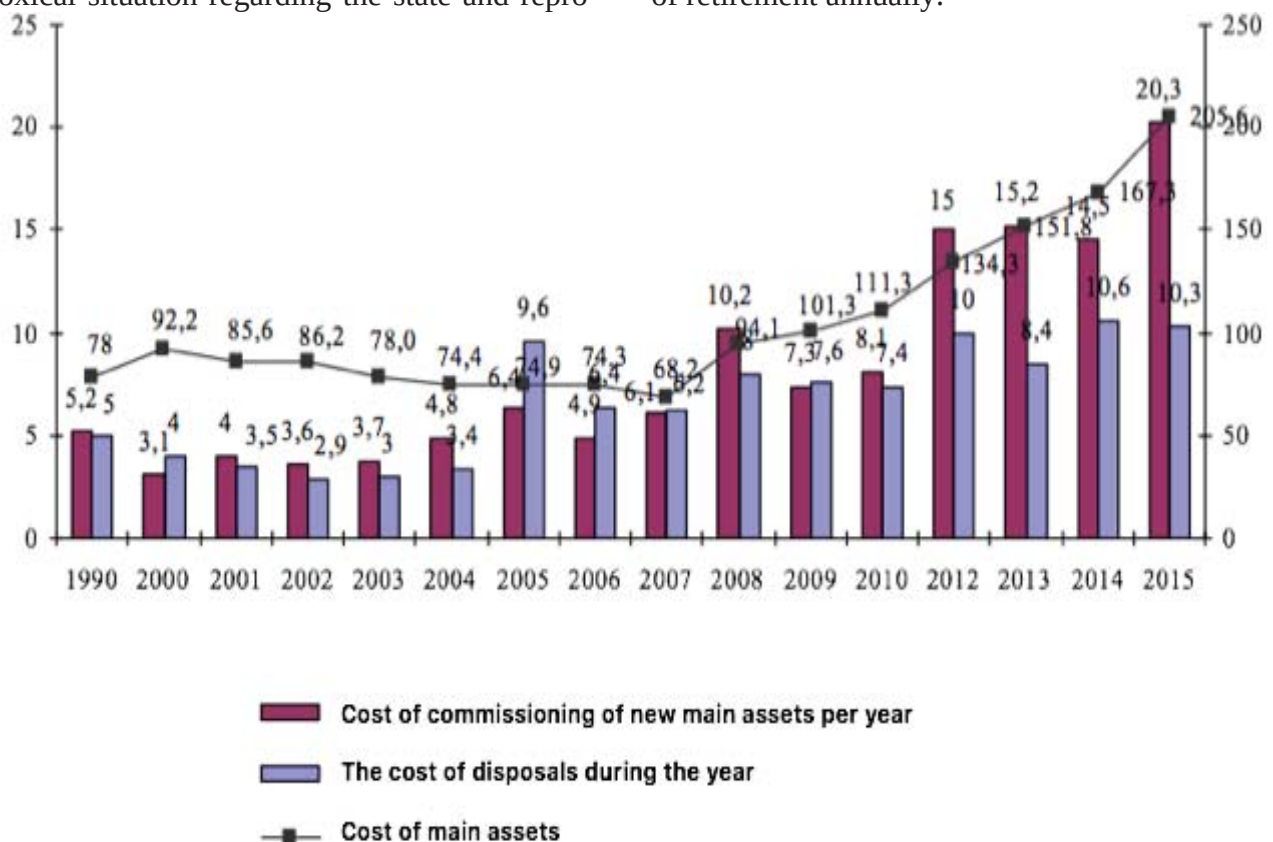

Figure 2. Degree of depreciation of fixed assets of agriculture in Ukraine and the cost of retirement and renewal for 1990-2015, %

Source: Calculated according to the statistical collections "Statistical Yearbook of Ukraine"

The disproportionate development of various industries affected the share of the value of fixed assets of the agrarian sector in the capital of the national economy and in 2015, compared with 1990, it decreased by almost 14 times. The share of agricultural products in the gross do-

mestic product declines much slower - only 30%. (Figure 3).

In our opinion, the low level of reproduction and renewal of the basic productive assets of agriculture in comparison with the national economy of Ukraine, including without suffi-

cient state support, the lack of interest of the owners themselves - all this has led to a deterioration of the general state of logistics of agricultural enterprises, especially small and medium Forms of management. Only in 2012-

2015, the cost of putting into operation of new fixed assets significantly exceeded the cost of their disposal, and the main reason for this was the inflationary processes.

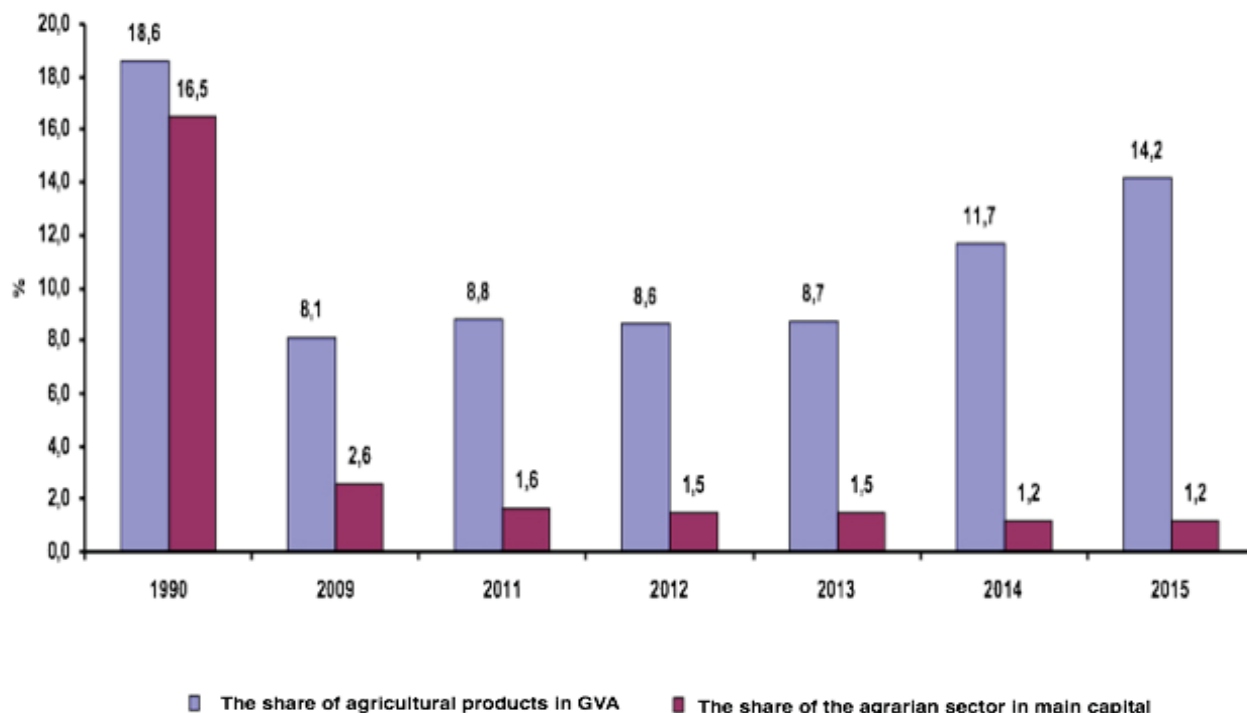

Figure 3. Share of the value of fixed assets of agricultural and agricultural products in gross value added

Source: Calculated according to the statistical collections "Statistical Yearbook of Ukraine"

Rationally formed basic production facilities, their optimal correlation between species and groups will provide the necessary interconnection of production volumes with the resources of enterprises taking into account specialization, investment planning, equalization of economic conditions of development of various types of agricultural enterprises.

The main directions of solving the problem of expanded reproduction of the material and technical base of agricultural enterprises are objective regulation of the parity of prices for agricultural and industrial products, the change of depreciation policy in order to increase its importance for accelerating the modernization of technical and technological processes, reforming domestic agricultural machinery, state

support technically -technological re-equipment of agrarian production.

Conclusions. To solve these and other urgent problems of material and technical support of agricultural producers it is necessary:

To provide conditions for the creation of joint ventures of agricultural machine-building and licensed production of foreign models of equipment on the territory of Ukraine;

To form an attractive organizational and economic mechanism for the development of the civilized leasing market of agricultural machinery and equipment;

To develop a network of agricultural service cooperatives for the joint use of agricultural machinery and cooperative movement among households.

References

1. The Law of Ukraine "On Stimulation of the Development of Domestic Engineering for the Agro-Industrial Complex" dated February 7, 2002, No. 3023 // Elektr. Resource: [//zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3023-14](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3023-14).
2. The Law of Ukraine "On the system of engineering and technical support of the agro-industrial complex of Ukraine" dated October 5, 2001, No. 2658 // Elektr. Resource: [//zakon4.rada.gov.ua/laws/show/229-16](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/229-16).

3. Mitin S.G. State and prospects of development of the agricultural machinery industry / S.G. Mitin // Tractors and agricultural machines. – 2001. – No. 6. – P. 2-6.
4. Pidysetskii G.M. Material and technical base of agrarian production: state and problems of reproduction / G.M. Pidlisetskii, V.L. Tovstopyat, A.V. Burilko // Agroinkom. – 2008. – No. 5-6. – P. 34-39.
5. Pidysetskii G. M. etc. Formation of the markets of material resources of the agroindustrial complex / for ed. AHEM. Pidysetskogo – K.: IAE UAAS, 2001. – 428 pp.
6. Problems of the implementation of technical policy in the agro-industrial complex / [Ya.K. Belousko, V.O. Burilko, V.O. Galushko et al.]; Ed. AS. Belouska – K.: NSC IAE, 2007. – 216 p.
7. Pidysetskii G.M. Improvement of revaluation of fixed assets of the agrarian sector in the system of their reproduction / G. M. Pidlisetskii, M. M. Mogilova // Ekonomika APK. – 2010. – No. 12. – P. 41-47.
8. Zakharchuk O.V. Problems of material and technical support of agricultural enterprises of Ukraine / O.V. Zakharchuk // Ekonomika APK. – 2014. – No. 7. – P. 92-99.
9. Ivanishin V.V. Organizational-economic principles of reproduction and effective use of technical potential of agrarian production: monogr. / Ivanshin V.V. – K.: NSC IAE, 2011. – 350 p.
10. Material and technical support of agriculture of Ukraine: manual. / [Lupenko Yu.O., Zakharchuk O.V., Vyshnevetskaya O.V. and others]; Ed. Yu. O. Lupenko and O. Zakharchuk. – K.: NSC IAE, 2015. – 144 p.
11. Methodical recommendations on the substantiation of regulatory requirements for fixed assets for agricultural production / [Zakharchuk O.V., Geroun M.I., Mogilova M.M., etc.]. – K.: NSC IAE, 2014. – 60 p.
12. Mogilova M.M. Main assets of agricultural enterprises: state, evaluation, reproduction: monogr. / M. M. Mogilova. – K.: NSC "IAE", 2016. – 404 p.
13. Modern Machines In Agriculture [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.befarmex.com/files/292_Chapter%20N.2%20MODERN%20MACHINES%20IN%20AGRICULTURE%20-%20SPAIN.pdf.
14. Markham, Brett L. Mini farming : self sufficiency on ¼ acre / Brett L. Markham. – China, 2010 . – 227 p.
15. Pryor F.L. Market economic systems/F.L. Pryor// Journal of Comparative Economics. Vol. 33, 2005, P 25-46.

The article has been received 29.08.2017

Revision: 31.08.2017

* * *

Новини АПК

Ефективне регулювання зернового ринку дозволить зберегти лідерські позиції України

Відкритий та конструктивний діалог між бізнесом та владою, здійснення необхідних змін у зерновому секторі дозволять і в подальшому забезпечити стратегічне місце України на світовому ринку продовольства. Які кроки є першочерговими, що треба врахувати і у якому напрямку рухатись для ефективного врегулювання зернового ринку – про це йшлося на засіданні круглого столу «Український ринок зерна: ефективне регулювання для світового лідерства».

Захід відбувся за участі заступника Міністра аграрної політики та продовольства України Олени Ковальової, голови Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів і захисту споживачів Володимира Лапи, народних депутатів України, профільних асоціацій, бізнесу, міжнародних експертів, громадських організацій. Організатором круглого столу виступив Офіс ефективного регулювання (BRDO).

«У цьому році ми очікуємо на високий рівень урожаю зерна – до 63 млн т. Такі обсяги виробництва дають змогу не лише забезпечити внутрішні потреби, але й сформувати значний потенціал для експорту – понад 41 млн т зернових. Очевидно, необхідно забезпечити високий рівень якості продукту, ефективну логістику, а також сприятливі умови для всіх учасників ланцюжку. Одним із інструментів є перегляд нормативно-правової бази, частина її застаріла і не відповідає сучасним реаліям. У першу чергу це стосується Закону України «Про зерно та ринок зерна», – зауважила Олена Ковальова.

Сьогодні регулювання ринку зерна забезпечується дією майже 50 законодавчих та нормативно-правових актів. Було відмічено про важливість напрацювань офісу BRDO, який виклав своє бачення щодо актуальних проблем ринку зерна у Зеленій книзі «Регулювання ринку зерна» та домовлено продовжити співпрацю в рамках зернової групи при Мінагрополітики.

«Прагнення підвищити ефективність функціонування зернового ринку є спільними для влади та учасників ринку», – резюмувала Олена Ковальова.

Прес-служба Мінагрополітики України

UDC 339.94:631.145 (477+510)

*T.M. STUKACH, candidate of economic sciences, senior research fellow,
associate professor (docent)*

Kyiv National University of Trade and Economics

International transportations in foreign trade of AIC products

Scientific problem. Today international transportations of Ukraine is a strategically important and significant segment of the country in political, economic and social aspects. International transportations of Ukraine account for about 6% of the country's gross domestic product herewith creating workplaces for the population in the amount of 5% of the total employed population.

In general complex of export of agricultural products, international transportations take up to 20% of all costs incurred in the export of products. The main task of international transport services for agrarian enterprises is a timely export of agricultural products and timely delivery to the importer's country.

In conditions of diversification of foreign economic relations of Ukraine, the study of issues related to organization of international transportation in the foreign trade of agricultural products in both theoretical and practical fields becomes more and more relevant as rational organization of transportation of agricultural cargoes is one of the most important components of economic development of the country.

Analysis of recent researches and publications. In general, problems of the effective use and development of international transportations were studied by such domestic and foreign scientists as G. M. Greiz [3], V. L. Dykan [5], O.M. Dorokhovskiy [6], S. Herts S., M. Alfredsson [13], E.F. Riccio [14], R.Paul Murphyjr, Donald F. Wood [16], V. Jain, S.A. Khan [17], P. Sirisawat, T. Kiataharoenpol [18] and others.

Transport services of agricultural enterprises is devoted to the articles by O. P. Velychko [1;2], T.V. Kosareva [8], M.I. Pugachov [10], D. A. Sobolev [11], E.V. Shubravskaya, E.A. Prokopenko [12].

The objective of the article is to investigate current organization state of international transportations of agricultural products, to reveal their features and outline directions for improvement of the situation on agro-logistics market.

Statement of the main results of the study. Agricultural products in Ukraine are transported today by rail, road and river routes. About 2/3 of the grain is delivered to ports by rail, 1/3 by motor transport and only 3% by river transport. In Ukraine there are about 700 bunkers for storage of grain and oilseeds with a total storage capacity of 36 million tons and a daily carrying capacity of 1.5 million tons; and these indicators constantly increase. About 15% of grain and oilseed storage bins of the country are state-owned while the rest is owned by agricultural enterprises, farmers or other private owners. The capacity of grain terminals increased from about 7 million tons/year in 1998/1999 to 52.4 million tons/year in 2016/2017, with most of the investments being made over the past five years. Ukraine has 16 state ports (with a total storage volume of about one million tons of grain and a transit capacity of 17 million tons per year) as well as seven private ports.

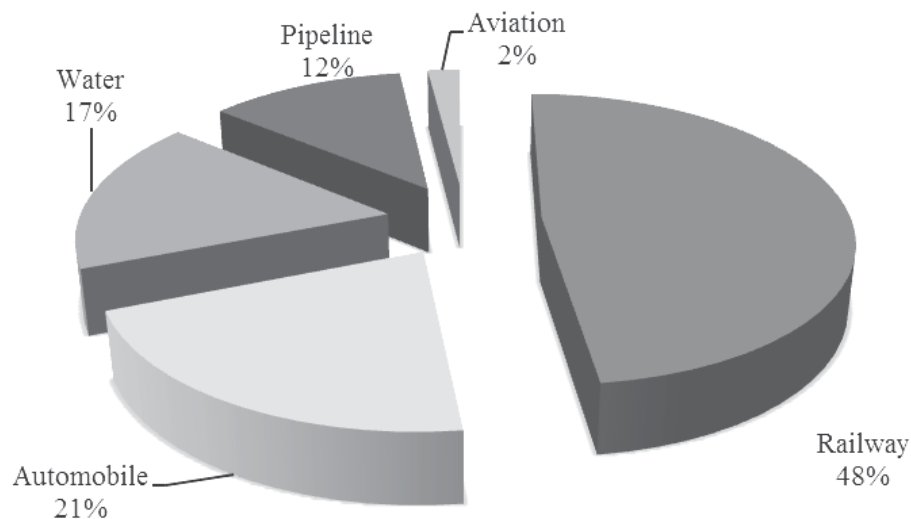

Figure 1. Relative share of certain types of transport in carriage of goods as of 30.09.2016, %

Source: [4; 10].

International freight transportation of agricultural products from Ukraine in 2016 retained its regional structure. As in the past year, the largest export international freight transportation of agricultural products falls on the countries of Asia and their share is 45.8% of the total share of exports. The second place is the European Union - 32.6%, the third is Africa.

Despite the fact that shipments to certain Asian countries increased tenfold (for example, cargo transportations to Indonesia increased 52 times, transportation of grain to Bangladesh increased significantly, reaching almost 1 million tons), in general, exports of agricultural products to Asian countries decreased by 1, 4%.

The largest growth was demonstrated by export cargo transportations of sugar, which grew by 8 times, sunflower seeds – 7 times, wheat – by 75%, bakery and confectionery – by 50%. Traditionally waste and residues of the food industry (bran, solid waste and cake, forage flour) are of demand on the Asian market as well as seeds of oilseeds and cereals. At the same time, transportation of export corn (35%), soybeans (by 36.7%), barley (by 30.1%) and rape (77.3%) decreased [4].

Quotas received by Ukrainian exporters under the Agreement with the European Union were implemented at the beginning of the year. In general, only within the first 9 months of 2016, export transportations of agricultural

products brought about 3 billion USD to Ukraine. Traditional partners of Ukraine which account for the largest international cargo transportations were the Netherlands, Spain, Italy, Poland and Germany.

Considering the structure of export transportations, it should be noted of growth of supplies of high value-added products – margarine, sugar, fruit and vegetable products. In 2017 quotas for deliveries to Europe of wheat, corn, barley, oats, honey, wine, processed tomatoes are increased.

According to the results of three quarters growth of export transportations deliveries of food to Africa was 10%, exceeding 2 billion USD. Freight transportations to Egypt, Libya, Turkey and Tunisia account for the bulk of exports of Ukrainian agricultural products to the African region.

Traditionally, African countries import Ukrainian grain (wheat, barley, corn) oilseeds and seeds of oilseed crops (soybeans, sunflower, flaxseed). In 2016, it was possible to increase export transportations to Africa by increasing exports of chicken meat, wheat flour, tomatoes, chocolate, dried beans, cattle, malt, chicken eggs [4].

International cargo transportations from Ukraine to the CIS countries in 2016 decreased by almost a quarter, the main reason for such a fall was the blockage by Russia of the Ukrain-

ian transit traffic to Central Asia and Kazakhstan. Cargo transportation to Kazakhstan was redirected through the Odessa seaport, transit through Georgia and Azerbaijan which led both to an increase in terms of transportation and their cost. As a result, the share of CIS countries in exports of agricultural products fell to 7.1%, the main importers - Belarus, Kazakhstan and Moldova. At the same time, the share of the Russian Federation in the overall structure of food exports was less than one per cent – only 0.95%, falling freight turnover was 65%. Fully suspended cargo transportation to Russia of milk and dairy products, meat, fish, honey, poultry eggs, oilseeds, confectionery, sausages, beer, vegetables, fruits and nuts [4].

Today, the situation of agro-logistic complex of Ukraine does not correspond with the interests of Ukraine: the country loses its positions on international markets of transport services, becoming increasingly dependent on foreign

transport and forwarding entities operating both outside its borders and on its territory. Ukraine does not use its transport potential at full capacity.

Among the European countries, Ukraine has the highest transit rate which is 3.75. All this thanks to a powerful transit system which can pass through one year: about 200 million tons of goods by pipelines; railways, inland waterways and motor transport more than 60-70 million tons of goods. Statistical indicators prove that transportation system of Ukraine does not work at the maximum capacity, that means that the existing transit potential of Ukraine is used by 70%, while public transport (without pipelines) is only 50%, in monetary terms it is about 5-7 billion USD.

The main problems of development of international transportations of agricultural production in Ukraine are:

Bad condition of roads and access roads to the place of loading (unloading). In some places depth of the road slopes and potholes reaches a meter or more due to which riding on such roads is impossible. In 2016, about 20% of downloads broke down precisely because drivers refused to overcome such routes along the way to the place of loading. Besides, broken roads constitute a threat not only for the direct implementation of transport but also for the safety of people's lives. The situation worsens especially in the winter period when actual inactivity or unsatisfactory work of utility services leads to traffic jams and an increase in the number of accidents.

Unfavorable weather conditions. During the winter period of 2017 transportation of vehicles across the territory of Ukraine was considerably complicated due to this problem. A preliminary analysis conducted by the Association of Agrarian Carriers of Ukraine (AACU) shows that about 85% of commercial applications for the transportation of agricultural products is not performed within the specified period of time or is interrupted due to impossibility of leaving the car on the specified route.

Untimely delivery or non-delivery of agricultural products to the international ports of Ukraine entails even more serious problems - down time of sea containers and sea transport (this is the most efficient and reliable method of intercontinental delivery of goods) and failure of delivery terms throughout the transport chain to the end customer.

Failures in operational work of transport. Automobile parks do not timely prepare vehicles for the winter mode of operation (do not pass the appropriate forms of maintenance and planned repairs). Naturally, lowering the temperature instantly causes breakdowns and damages in trucks, the technical resource of which has long been exhausted. However, this fact can be explained by the fact that commercial tariffs for transport services of agrarian enterprises do not stipulate either planned depreciation or planned repairs. Therefore, there is a vicious circle - the carrier can't update and / or repair the vehicle, qualitatively prepare it for the winter cold period and the client suffers from poor quality of transportation services. Thus, according to the AACU, as of the end of 2016, 68% of vehicles servicing domestic transportations in Ukraine work on the residual technical resource, 41% of which do not meet either technical or environmental standards.

Figure 2. Main problems of development of international transportations of agricultural products in Ukraine

Source: [1; 5].

Besides the identified problems, it should also be noted that at the end of 2016 experts of the Association of Agrarian Carriers of Ukraine conducted a comprehensive analysis of the

agrarian market and obtained the following results. The main trends in the segment of the Ukrainian logistics market were determined [11, p. 45]:

deficit of automobile and railway transport of agro-industrial companies;

low-quality and untimely provision of services by agro-carriers;

late delivery of products;

fluctuations in transportation tariffs;

unpredictable risks not only due to changes in climatic conditions;

absence of planned orders system for transportation of products;

advantage of uneven distribution of transport orders;

increase of risks of non-payment for provided transport services;

deterioration of technical condition of the fleet of vehicles;

bad state of the infrastructure which deepens the problems;

deterioration of main roads state and access roads.

Thus, besides economic losses and lack of profit by agricultural producers, there is a likelihood of a shortage of agricultural products on the shelves of retail outlets, a rise in prices for agricultural products for the population.

Except infrastructural problems situation with traffic organization on trucks is complicated by the quality of domestic diesel fuel which is difficult to use in sub-zero temperatures. But still, speaking in general about the quality of roads and access roads in Ukraine, regardless of weather conditions which can only aggravate their condition, it is necessary to solve this problem comprehensively to all participants of the agrarian market – to customers, carriers, state bodies and representatives of the authorities at the local level. It is necessary to revise tariff rates for cargo transportation, which correlate with the main items of transportation costs, first of all, the fuel cost.

A significant problem is the lack of investment by the state. The major investors in the development of transport system are first and foremost international financial institutions, first of all EBRD, international financial institutions which is explained by the importance of Ukraine's role as a "transiter" in the transport strategy of the European Union.

For realization of potential of Ukraine's logistics system and significant increase of its efficiency, the state should as well as transport

logistics companies, shippers and business associations jointly develop programs or reforms that will help eliminate the main problems and deficiencies in such areas [5, p. 15]:

increase of efficiency of logistic activities in international transportations of agricultural products;

creation of a barrier-free environment;

personnel development in the field of logistics;

implementation and development of new logistics products and solutions;

increase of investments in transport and logistics infrastructure;

consolidation of logistics competences, creation of partnerships.

One of the crisis management mechanisms of the state administration of agro-logistic complex of Ukraine is the implementation of perspective aspects of international cooperation in the field of transport communications which will serve as a factor for the development of ports, necessary infrastructure, logistics, solving social problems in the regions and in general growth of transport and economic opportunities of all its participants.

Consider, for example, the main positive aspects of creation of the transport corridor Gdansk – Odessa. It should be noted that this transport corridor is important not only for Ukraine but also for Poland. Length of the corridor is 1 514 km by rail and 961 km by road. The main benefits which this transport corridor creates for Ukraine lies in the fact that it greatly speeds up, decreases and reduces the cost of transporting goods from Northern and Western Europe, the Middle East and North Africa. Optimization component of reducing the traffic route relative to the maritime route around the European continent is from 2,000 to 3,500 km. Besides, the project allows reaching optimization on the way from Gdansk to Istanbul through Odessa for about 3,100 km.

Together with the European transport corridor which includes ferry crossings through the Black and Caspian seas, the railways of Transcaucasia and Turkmenistan, the new corridor is able to provide the minimum distance of transportation of the countries of the Baltic basin to the Caucasus region and Central Asia.

To position Ukraine effectively on the world transport market, there is a need to solve a number of problems of the national transport system and to implement new foreign tendencies in its functioning.

Modernization of Ukraine's transport infrastructure, including for transportation of agricultural products will enable the country's participation in implementation of "One Belt – One Way" project. Part of the flow of goods by China - Western Europe - China can transit through the territory of Ukraine.

Competitiveness of products is determined not only by the quality of its production, low cost, but also by timely delivery at the lowest cost. The transport and logistics capacities of the countries-members of the Black Sea Economic Cooperation Organization are an effective platform for creation of agro-hubs. Favourable geographical location, OBSEC member countries are active exporters in the global food market which will increase the speed of traffic, increase the throughput and deepen mutually beneficial cooperation.

Priority direction of state regulation remains improvement of legal and regulatory framework for the development of transport system and market for transport services, in particular, creation of a regulatory and legal framework governing the quality of transport services, mobilization training of transport organizations and the implementation of development of public-private partnership mechanisms that provide a clear legislative distribution of rights, responsibilities and risks between the state and the investor as well as the definition of priority areas of these transport mechanisms [6, p. 61].

Consequently, analysing the work of well-known scientists in the field of public administration and economy, as well as the main regulatory documents and state priority programs for the development of the transport and logistics sphere it can be noted that the main system-wide problems of state regulation of transport industry development in Ukraine are as follows:

- availability of territorial and structural disproportions in the development of transport infrastructure;

- insufficient quality of transport services;

- low export of transport services, in particular the use of transit potential;

- insufficient level of transport security;

- increasing the negative impact of transport on the environment.

Thus, in Ukraine there were significant limitations on growth of economy due to insufficient development of the transport system. New approaches to state regulation mechanisms are needed that determine the main strategic directions and targets for the development of the transport system.

During creation of anti-crisis mechanisms of state management of logistics of the Ukrainian agro-industrial complex, it is improper to neglect logistic approaches which allow taking the most effective solutions in the field of transportation, which should be implemented in the transport-logistic mechanisms. In developing the above-mentioned state crisis management mechanisms it is necessary to take into consideration [5]:

- acceptable measures that can be used by state institutions regarding the activities of private entities;

- instruments and measures of state influence on economic processes;

- character of economic relations between economic units subject to regulation by the Ukrainian legislation; degree of responsibility of the parties;

- interactions of state institutions with objects of economic activity which are in full or in part state ownership;

- division of powers between state bodies at the state and regional levels.

Conclusions. At present, the insufficient development of state regulation methods of international logistic processes in general, including the regulatory framework, affects the state of international transportation of agricultural products. State regulation of agro-logistics shall include development and application of economic and administrative methods of state influence, analysis of regulatory and legal support of logistics activities as well as forms of implementation of state functions in managing processes that will allow creating a basis for synchronization and management of agro-logistics. Taking into account that the lion's share in the structure of logistics of agro- indus-

trial complex of Ukraine, as well as in the whole in logistics, is occupied by railway transport, it is the main carrier of cargo and passengers. Reformation of the logistics sector is not just a sanitation-optimization measure for the development of agricultural products exports today, but an objective necessity. Reformation is the first step towards adapting Ukraine's transport to the standards of the world and the European Union, as well as the

opportunity to maximally clear and make market mechanisms transparent. At the same time reformation requires a qualitative improvement of the legislative framework and optimization of the organizational structure, which requires a systematic integrated approach for developing an effective nationwide program for the development of transportations in the export of agricultural products.

References

1. *Velychko O.P.* Peculiarities of activity of agro-logistic providers in Ukraine / O.P. Velichko // *Ekonomika APK*. – 2016. – No. 2. – P. 51 - 57.
2. *Velychko O.P.* Formation of logistic systems in the modern agribusiness of Ukraine / O.P. Velichko // *Economy and the state: scientific-pract. journ.* – 2011. – No. 12. – P. 63-65.
3. *Greiz G. M.* Improvement of research methods of supply chains based on gap-analysis / Greiz G.M., Kuzmenko Y.H., Markovskiy V.A. // *Vestn. South Ural State Unity Series "Economics and Management"*. – 2013. – T. 7. – No. 1. – P. 161–164.
4. State Statistics Service of Ukraine [Electronic resource]. – Access mode: <http://ukrstat.gov.ua>.
5. *Dykan V.L.* Consolidation of possibilities of industry and transport in the conditions of international transport corridors as a way of stopping crisis phenomena in the economy of Ukraine / V.L. Dykan, N.V. Yakymenko // *Vysn. Economy of transport and industry*. – 2014. – No. 30. – P. 11-16.
6. *Dorokhovskiy O.M.* Problems and prospects of development of transport-logistic system of Ukraine / O.M. Dorokhovskiy // *Economy and management*. – 2015. – No. 5. – P. 60–65.
7. Concept of the State Target Program for the Development of Agrarian Sector of the Economy for the Period until 2020 [Electronic Resource]. – Access mode: <http://minagro.gov.ua/apk?nid=16822>.
8. *Kosareva T.V.* Agrarian logistics: essence and multidimensionality / T.V. Kosareva // *Economy of the agro-industrial complex: international. scient. journ.* – 2014. – No. 10. – P. 37-43.
9. Ministry of Economy of Ukraine [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.me.gov.ua>.
10. *Pugachov M.I.* Logistic activity in supply chains / M.I. Pugachov // *Logistics: problems and solutions*. – 2014. – No 3. – P. 56–60.
11. *Sobolev D.A.* The role of state regulation tools in improving logistics system of grain trade in Ukraine / D.A. Sobolev // *Economy of the agro-industrial complex: international. scient. journ.* – 2016. – No. 8. – P. 44-47.
12. *Shubravska E.V.* Prospects for modernization of the agrarian sector of Ukraine / E.V. Shubravska, E.A. Prokopenko // *Economy of Ukraine*. – 2015. – No. 8. – P. 64-75.
13. *Herts S., Alfredsson M.* Strategic development of third party logistics providers / S. Herts, M. Alfredsson // *Industrial Marketing Management*. – 2003. – Vol. 32. – P. 139-149.
14. *Riccio E.F.* Logistics frankly speaking / E.F. Riccio . – 2006. – 168 p.
15. *Marketing Channels*. – New Jersey, 2010. – 621 p.
16. *Paul R. Murphyjr, Donald F. Wood.* Contemporary Logistics / Paul R. Murphyjr, Donald F. Wood. – New Jersey, 2011. – 432 p.
17. *Jain V., Khan S.A.* Reverse logistics service provider selection: A TOPSIS – QFD approach / V. Jain, S.A. Khan // *International Conference on Industrial Engineering and Engineering Management*. – 2016. – P. 803-806.
18. *Sirisawat P., Kiataharoenpol T.* Correlation of barriers to reverse logistics performance using structural equation modeling / P. Sirisawat, T. Kiataharoenpol // *International Conference on Industrial Engineering and Engineering Management*. – 2016. – P. 809-812.

The article has been received 07.08.2017

Revision: 04.09.2017

* * *

УДК 338.439(477)

*Л.М. БОЛДИРЄВА, кандидат економічних наук, доцент
Полтавський національний технічний університет
імені Юрія Кондратюка*

*О.О. ШЕРЕМЕТ, кандидат економічних наук, доцент
Національний університет харчових технологій*

Розвиток інститутів агропродовольчого сектору економіки

Постановка проблеми. У системі інститутів національної економіки одним із найважливіших і найскладніших є інститут агропродовольчого сектора (АПС), який являє собою сукупність інститутів, що під впливом інституціональних чинників забезпечують розвиток сільської місцевості, продовольчу безпеку країни, валютні надходження від експорту агропродовольчої продукції, робочі місця, формують податкові надходження в бюджет, ведуть інвестиційну діяльність тощо. АПС – це соціально-економічний інститут, який через ринки забезпечує функціонування матеріальних та супутніх йому потоків, що генерують у сільському господарстві у процесі виробництва й розподілу (доведення до споживача) продовольства.

Із погляду інституційних підходів АПС (як будь-який сектор економіки) регулюється як ринковими (на засадах ринкового саморегулювання), так і державними інститутами, що здійснюють державне регулювання зазначеного сектора економіки. Крім того, також впливають професійні інститути, що об'єднують професійні організації АПС.

Формальні та неформальні інститути АПС різняться своєю динамікою: якщо неформальні інститути, що становлять інституціональне середовище цього сектора, змінюються повільно, а подекуди взагалі нездатні змінитися внаслідок ментальних особливостей селянства, то формальні інститути, що утворюють інституціональну струк-

туру АПС, здатні забезпечувати інституціональні зміни в ньому відносно за нетривалий період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню інститутів як важливої складової економіки та пошуку шляхів підвищення її ефективності присвячено роботи багатьох науковців. На думку Д. Нортона, інститути виконують дві функції: створення обмежень і формування стимулів [1, с. 104]. Як зазначає Є.В. Балацький, по-справжньому ефективні інститути в короткотерміновому періоді повинні мати властивість стабільності (жорсткості), а в довготерміновому – властивість адаптивності (гнучкості) [2]. При цьому система інституційних обмежень відповідальна за досягнення короткострокових цілей, а система мотивації – за досягнення довгострокових цілей.

На переконання О.В. Іншакова, класифікація інститутів повинна виходити з їх системності й відображати їхню функціональність, структурність і динамічність. На основі функціонального, структурного й генезисного підходів у межах кожного типу та підтипів інститутів можна, вважає дослідник, виділити класи й підкласи, групуючи їх за ознаками належності до певної сфери, галузі, рівня господарювання, масштабу розповсюдження, рівня зрілості, стадіями розвитку, ієрархії [3].

На засадах наукового доробку дослідників постає потреба системного опрацювання проблеми розвитку інститутів АПС та їх

впливу на ефективність діяльності агропродовольчого сектора економіки країни.

Мета статті – дослідити еволюцію інститутів АПС, обґрунтувати напрями реформування інституціональної системи агропродовольчого сектора економіки України.

Виклад основних результатів дослідження. При аналізі наукового доробку враховано застереження Ю.Є. Петруні й О.Ф. Івашиної, що «при здійсненні інституціональних змін унаслідок політичного реформування «зверху» починає діяти механізм негативних зворотних зв'язків, при цьому інституційна система демонструє ефекти гістерезису і через певний час повертається на попередню траєкторію розвитку» [4]. Дослідження дало змогу економічні інститути АПС класифікувати:

а) за галузевим принципом: інститути сільського господарства; інститути переробної і харчової промисловості; інститути сфери торгівлі продовольством;

б) за рівнем господарювання: макроінститути АПС (загальнодержавний рівень); мезоінститути АПС (регіональний рівень); мікроінститути АПС (рівень підприємства);

в) за рівнем розвитку: розвинені інститути АПС; інститути АПС, що знаходяться на стадії розвитку; інститути АПС, що занепадають.

Економічні агенти в межах АПС, поперше, повинні мати такі формальні й неформальні «правила гри», які б стимулювали їх до взаємодії в агропродовольчому логістичному ланцюгу. Тобто, формування системи стимулів, яка б забезпечила інтегральний синергетичний ефект функціонування АПС.

По-друге, розгляд інститутів у площині «обмеження-стимули» уможливило діалектично вибудувати їхні статичні та динамічні властивості. Для цього, як вважає Д. Норт, інститути повинні володіти такими суперечливими властивостями, як жорсткість і гнучкість [1, с. 155]. Це означає, що, з одного боку, в АПС повинні бути відносно стійкі ін-

ститути, які забезпечують стабільність дій, можливість формування й реалізації довгострокових стратегій економічних агентів АПС. Така жорсткість інститутів АПС має уможливити опортуністичну поведінку окремих агентів АПС, від якої найчастіше потерпають сільськогосподарські товаровиробники, особливо дрібні, що не мають державної підтримки.

З іншого боку, інститути АПС мають бути відносно гнучкими, щоб враховувати інновації, зміни зовнішнього середовища, зокрема, інституційного середовища. Так, інститут зовнішньої торгівлі продукцією сільського господарства та продовольством (норми відповідного законодавства) мають відносно оперативно враховувати світову кон'юнктуру агропродовольчих ринків.

Попри певні прогалини в інституціональному забезпеченні АПС, важливим є дотримання встановлених норм і правил усіма економічними агентами ресурсних та агропродовольчих ринків (у т.ч. державою).

Принцип комплементарності інститутів полягає в тому, що вони доповнюють одне одного, і бажаний економічний ефект досягається тільки на основі взаємозв'язаних інституційних змін [5]. Це означає, що інституційне середовище АПС може бути досконалим, якщо формальні правила, визначені органами законодавчої, виконавчої, судової влади, враховують неформальні правила, що на відміну від формальних змінюються досить повільно (чи й зовсім не змінюються). Зокрема, це стосується хліборобської праці на землі та утримання тварин: ставлення селян до своєї власності відрізняється від роботи у колективі, що вимагає наявності інституту контролю в сільськогосподарських підприємствах (на відміну від одноосібного господарювання, де селянин контролює сам себе). Інститути виступають як суб'єкти взаємодії АПС від рівня держави до підприємств (табл.).

Інститути як суб'єкти взаємодії АПС

АПС	Рівень підприємства
Держава (інститути) Асоціації товаровиробників (галузеві об'єднання) Економічні агенти (підприємства) Громада (місцеве самоврядування)	Економічні агенти (підприємства) як господарюючі суб'єкти

Джерело: Власна розробка.

Формування інституційного забезпечення АПС в Україні відбувалося в кілька етапів. Початковий етап (90-ті роки ХХ ст.) характеризувався зміною ідеології та відносин власності, що зумовило зміну одних інститутів іншими, зокрема, формування інститутів приватної власності й ринкових інститутів. При формуванні інституціональної системи на цьому етапі ринкових реформ, на думку В.М. Полтеровича, було допущено характерну помилку для всіх постсоціалістичних країн, яка полягає у спробі запозичити найефективніші інститути без їхньої адаптації до соціально-економічних відносин, що склались у реальному житті [6]. Внаслідок цього виникли так звані інституціональні «пастки» (коли інституціоналізація певної сфери соціально-економічної діяльності призвела до неочікуваних негативних результатів), але така ситуація вкоренилась і підтримується задля інтересів окремої групи індивідуумів та суб'єктів економічних відносин.

Формування ринкової економіки в країні на початку 90-х років ХХ ст. відбувалося на засадах монетаризму, зокрема, лібералізація цін. За умов відсутності необхідної інституціональної системи це призвело до серйозного диспаритету цін на промислову й сільськогосподарську продукцію та занепаду АПС. Для цього періоду була характерною опортуністична поведінка економічних логістичних агентів – як тих, що здійснювали матеріально-технічне постачання сільського господарства, так і тих, що закуповували сільськогосподарську продукцію.

У процесі проведених досліджень встановлено, що основними напрямками формування інституціонального середовища АПС ринкового типу стали:

- реформування відносин власності на землю та майно державних і колективних сільськогосподарських, переробних, харчових, торговельних підприємств;

- зміна організаційно-правових форм підприємств та розвиток підприємництва як виду діяльності, у тому числі агробізнесу;

- реформа управління, зокрема, заміна інституту адміністративно-планового управління галузями АПС інститутом державного регулювання розвитку галузей АПС.

Функціонування АПС України у кінці ХХ – початку ХХІ ст. показало його адаптивну ефективність. Так, зменшення обсягів виробництва валової продукції сільського господарства було компенсовано зростанням виробництва й експорту рослинницької продукції (зерно, насіння соняшнику, ріпак, рапс), продуктів їх переробки (олія, біопаливо та ін.). Як зазначає Д. Норт, адаптивна ефективність – це здатність деяких суспільств справлятися з потрясіннями, гнучко пристосовуватися до них і формувати інститути, які ефективно працюють зі зміненою «реальністю» [1]. Зроблено висновок, що адаптивна ефективність АПС полягає у великому потенціалі неформальних інститутів села, який позитивно себе проявляє у кризові періоди історії.

Наступному трансформаційному етапу (починаючи з 2000-х років) властиве утвердження нових інститутів в АПС. Зазначений етап може завершитися закінченням земельної реформи й формуванням інституту обігу прав приватної власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення. Можна прогнозувати, що третій етап ринкової інституціоналізації АПС характеризуватиметься відповідністю інститутів АПС зрілим ринковим відносинам в Україні.

Як показують проведені дослідження, національне інституційне середовище внаслідок тих чи інших причин не спрацьовує автоматично у багатьох випадках. Зокрема, Закон України «Про державно-приватне партнерство» [7] мав орієнтувати приватних інвесторів і державні органи на співпрацю, проте не знайшов належного застосування щодо вдосконалення інфраструктури сільської місцевості.

Зрозуміло, що при прийнятті того чи іншого законодавчо-правового акта важко перерахувати всі можливі результати його дії (чи неспрацювання). Варто визнати, що через недотримання такого підходу багато актів щодо розвитку АПС, прийнятих починаючи з 90-х років минулого століття, навіть при їх удосконаленні не спрацюють належним чином.

Від революційного підходу до формування інституціональної системи АПС, характерної для 90-х років ХХ ст., варто перейти

до еволюційного підходу, що передбачає реформування інституціональної системи АПС покроковим методом таким чином:

перший етап – підготовка (розробка) нормативно-правового акта АПС та його схвалення (прийняття);

другий етап – початок запровадження цього акта (він дуже відповідальний, на нашу думку, оскільки вже тут можна виявити хиби документа й оперативно скоригувати ті чи інші його положення);

третій етап – повна реалізація нормативно-правового акта АПС;

четвертий етап – оцінка ефективності документа, який повною мірою дає можливість з'ясувати якість останнього.

У процесі дослідження встановлено, що для сучасного етапу формування інституціонального середовища АПС характерні такі тенденції:

дерегуляція, мінімізація участі державних органів управління веденням агробізнесу;

започатковане державно-приватне партнерство в АПС як форма взаємодії між державою, власниками агробізнесу та сільським населенням;

розвиток інститутів галузевого самоуправління в АПС, зокрема таких галузевих об'єднань, як Українська зернова асоціація, Національна асоціація виробників м'яса та м'ясопродуктів «Укрм'ясо», асоціація «Укр-оліяпром» й ін.;

формування інститутів професійного (фахового) самоуправління АПС (Федерація аудиторів, бухгалтерів і фінансистів АПК України, Український клуб аграрного бізнесу й ін.);

розвиток інститутів саморегулювання ринків сільськогосподарської продукції та продовольства, які доповнюють функції держави, компенсуючи недоліки державного регулювання, зокрема, щодо формування паритетних цін в агропродовольчому логістичному ланцюгу;

децентралізація органів державного управління та місцевого самоврядування розвитком інститутів сільських громад і територіальних організацій влади.

На початку аграрних перетворень на теренах України в наукових колах, серед політиків та урядовців побувала думка, що

стримувальним чинником так званої «фермеризації» сільського господарства є відсутність критичної маси селян, що мали б почуття (властивості) власника. Проте низка дослідників, зокрема А.А. Гриценко, вважає, що для становлення реального власника потрібна зміна кількох поколінь техніки й технологій, форм життєдіяльності людей, ідей і т.д. [8].

Останні 10-15 років доводять про певні зрушення у напрямі специфікації права власності, зокрема, в сільському господарстві, що передусім стосується фермерських господарств. Варто зазначити, що на думку Р.І. Капелюшнікова, специфікація прав власності сприяє створенню стійкого економічного середовища, зменшуючи невизначеність та формуючи в індивідів стабільні очікування стосовно того, що вони можуть одержати в результаті своїх дій, і на що вони можуть розраховувати у стосунках з іншими економічними агентами [9, с. 18].

В Україні питання специфікації права власності на земельні угіддя сільськогосподарського призначення остаточно не вирішено. Адже специфікація прав власності означає: визначення суб'єкта власності (хто володіє землею – держава, економічний агент чи громадянин); об'єкти власності (що є предметом володіння – присадибні ділянки, польові угіддя, пасовища та ін.); спосіб наділення власністю (тобто земельними угіддями); термін, на який надається право власності (довговічно чи інший термін) [9, с. 18]. Як результат, частина фермерів, користуючись чинними інститутами власності, змогла збільшити виробничі потужності фермерських господарств використанням паїв сільського населення.

Висновки. 1. Економічні інститути АПС варто класифікувати: за галузевим принципом – інститути сільського господарства; інститути переробної і харчової промисловості; інститути сфери торгівлі продовольством; за рівнем господарювання – макроінститути АПС (загальнодержавний рівень); мезоінститути АПС (регіональний рівень); мікроінститути АПС (рівень підприємства); за рівнем розвитку – розвинені інститути АПС; інститути АПС, що знаходяться на

стадії розвитку; інститути АПС, що занепадають.

2. Основними напрямками формування інституціонального середовища АПС ринкового типу стали: а) форми власності на землю та майно державних і колективних сільськогосподарських, переробних, харчових, торговельних підприємств; б) організаційно-правові форми підприємств і підприємництва як виду діяльності, у тому числі агробізнесу; в) форми управління, зокрема, заміна інституту адміністративно-планового управління галузями АПС інститутом державного регулювання розвитку галузей АПС.

3. Для сучасного етапу формування інституціонального середовища АПС характерні такі тенденції: дерегуляція, мінімізація участі державних органів управління ведення агробізнесу; започатковане державно-приватне партнерство в АПС як форма взаємодії між державою, власниками агробіз-

несу й сільським населенням; розвиток інститутів галузевого самоуправління в АПС, зокрема, галузевих об'єднань; розвиток інститутів саморегулювання ринків сільськогосподарської продукції та продовольства, які доповнюють функції держави, компенсуючи недоліки державного регулювання, зокрема, щодо формування паритетних цін в агропродовольчому логістичному ланцюгу; децентралізація органів державного управління й місцевого самоврядування розвитком інститутів сільських громад і територіальних організацій влади.

4. Еволюційний підхід передбачає реформування інституціональної системи АПС покроковим методом таким чином: перший етап – підготовка (розробка) нормативно-правового акта АПС та його схвалення (прийняття); другий етап – початок запровадження цього акта; третій етап – повна реалізація нормативно-правового акта АПС; четвертий етап – оцінка ефективності документа.

Список використаних джерел

1. Норт Д. Понимание процесса экономических изменений / Д. Норт; пер. с англ. – М. : Изд. дом Гос. ун-та. – Высшей школы экономики, 2010. – 256 с.
2. Балацкий Е.В. Когнитивно-институциональный синтез Д. Норта / Е.В. Балацкий // Общественные науки и современность. – 2011. – № 5. – С. 154-166.
3. Иниаков О.В. Экономические институты и институты: к вопросу о типологии и классификации / О.В. Иниаков // Социс. – 2003. – № 9. – С. 42-51.
4. Петруня Ю.Є. Інституціональні чинники економічного розвитку / Ю.Є. Петруня, О.Ф. Івашина // Економічна теорія. – 2010. – № 4. – С. 24-31.
5. Amable B. Institutional Innovation and Production / B. Amable // Review of International Political Economy. – 2000. – vol. 7. – № 4. – P. 645-687.
6. Полтерович В.М. Стратегии институциональных реформ, или искусство реформ / В.М. Полтерович. – М. : ГУ ВШЭ, 2007. – 24 с.
7. Закон України «Про державно-приватне партнерство» [Електронний ресурс]. – Відом. Верхов. Ради України (ВВР). – 2010. – №40. – Ст. 524. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
8. Гриценко А.А. Институциональная архитектура и механизмы экономического развития / А.А. Гриценко // Економічна теорія. – 2005. – № 1. – С. 94-116.
9. Капелюшников Р.И. Экономическая теория прав собственности (методология, основные понятия, круг проблем) [Электронный ресурс] / Р.И. Капелюшников // Отв. ред. В.Н. Кузнецов. – М.: ИМЭМО АН СССР, 1990. – Режим доступа: http://royallib.com/book/kapelyushnikov_r/ekonomicheskaya_teoriya_prav_sobstvennosti.html.

Стаття надійшла до редакції 05.08.2017 р.

Фахове рецензування: 06.09.2017 р.

*

*O.D. KOVALCHUK, candidate of economic sciences,
associate professor (docent)
Zhytomyr National Agroecological University*

“Cross compliance” as an institutional norm for ensuring of ecological agriculture in the European Union

Scientific problem. Agriculture is a major user of natural resources such as land and water; it influences eco-systems and biodiversity and shapes rural landscapes. It has a complex relationship with the environment; it creates greenhouse gas emissions but also acts as carbon sink, it has a potential to foster or harm ecosystems; can be considered as a provider of cultural landscapes but also as a polluter of natural resources (land, water).

Most countries aim to ensure the production of food, feed, fuel, and so on while achieving a wide range of environmental and social objectives. Typically, policy objectives relate to the security of supply, the safety of food, the welfare of farm families, the viability of rural areas, while ensuring the health of the environment and the good management of animals. Increasingly, public interest is placing more emphasis on the processes and methods used in the agri-food production chain – as well as the effects on the environment and the longer term sustainability in particular of the land and water resources on which the sector heavily depends. To this end, governments have put in place a variety of agricultural and agri-environmental policy support instruments, environmental regulations and other policies that apply across the economy as a whole. There is a complex interaction of these policies: agricultural policy instruments as well as agri-environmental policy measures affect the environmental performance of agriculture, while environmental regulations and economy-wide policies have an impact on the economic performance of the sector.

Analysis of recent researches and publications. In order to analyze the various Cross compliance approaches used in EU, it is useful to put those approaches within the context of

the range of policy instruments and instrument mixes to support farm incomes and those to improve environmental performance.

Legg W. and Diakosavvas D. research the possible policy options to provide income support and separately to improve environmental performance, which includes defining the relevant terms; examine the links between environmental regulations, agricultural income support payments, agri-environmental payments and Cross compliance; and describe the Cross compliance approaches in OECD countries [8].

Underwood E. and Tucker G. reviewed what the EU regulations define regarding Ecological Focus Areas (EFA) Cross compliance requirements and what EFA rules have been put in place in 13 case study countries and regions. EFAs, one of the three greening measures for which payments are received under Pillar 1 of the CAP, are intended to safeguard and improve biodiversity on farms, and member states were required to select crop types and define other elements that benefit biodiversity in their country [13, p.14, 21-32].

Nesbit M., Paquel K. and Illes A. examine experience in the use of the European Structural and Investment Funds to deliver climate policy objectives, with a particular focus on the funds that fall under the remit of the European Regional Development Fund and the Cohesion Fund. They look at the mechanisms introduced in the 2014-20 programming period to ensure the mainstreaming of climate objectives, and identify both successes, and areas which could be improved. They then consider the implications of the Paris Agreement for future programming periods, and sets out recommendations. The research has been based on a review of relevant legislation, policy documents, guidelines, and literature, together with an as-

assessment of monitoring information provided on the websites [11].

Social inclusiveness concerns need to be more explicitly worked into the Green Box, through a better targeting of Green Box transfers, noted Irene Musselli [10]. The approach is twofold: provide some leeway for direct payments not subject to agri-environmental Cross compliance conditions, but narrow eligibility to “low income, resource poor, or subsistence farmers, including disadvantaged or vulnerable communities and women”

Issues of the Cross-compliance requirements are also considered in the works of many Ukrainian scientists, including Fylyuk G. [6], Popova O. [12], Zinchuk T. [14] and others.

The objective of the article is to research an institutional mechanism of EU Cross-compliance that links direct payments to compliance by farmers with basic standards concerning the environment, food safety, animal and plant health and animal welfare, as well as the requirement of maintaining land in good agricultural and environmental condition.

Statement of the main results of the study. Common Agriculture Policy (CAP) is the main agriculture policy instrument of the European Union. But the CAP is not only about agriculture and, while 96% of the CAP budget supports agriculture, it also covers forestry and some more general services destined to rural areas with the remaining funds. EU member states may also implement domestic policies that support agriculture, in addition to the CAP. In many ways CAP 2014-20 can be characterized as a continuation of the CAP 2007-13. Its overall funding is almost constant and the two – pillar structure is maintained. At the same time, new measures, increased flexibility and more binding instruments were introduced. The process formulating the new CAP 2014-20 started in 2010. 2014 was a transition year with the introduction of pillar 1 (direct payments to farmers and market measures), implemented in full in 2015 and the full implementation by member states of pillar 2 (rural development measures) occurred in 2016. Market measures and most of direct payments (pillar 1) are funded by the European Agricultural Guarantee Fund (EAGF), rural development measures -

European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD).

The overall budget of the CAP, including co-funding and top-ups by member states, adds up to EUR 426 billion over the seven years of the CAP 2014-20 lifespan, of which 14% is funded by member states. Statutory co-funding ratios vary according to the payments and regions. When taking into account the additional amounts of top-ups, the share of member states funding of the CAP from own budgets vary from about 50% in Finland and Luxemburg to less than 5% in Denmark, Croatia and Slovenia. 4% of the overall budget are spent at EU level for common market organization and the remaining 96% are attributed to member states for pillar 1 and 2. Taking into consideration pillar 1 direct payments to farmers, and those expenditures on rural development programmes that are implemented as direct transfers to farms, the share of the CAP agricultural expenditure transferred to farms is 90% [2, p.24].

Most new features of the CAP 2014-20 are in pillar 1. These include the budgetary provision for a Crisis reserve, the per hectare Greening payment, the mandatory Young farmer top-up and a number of choice schemes, including the sector (commodity) specific Voluntary Coupled Support payment, the additional payment to the first hectares also called the redistributive payment, the payment to Areas with Natural Constraints, the limits put on high levels of payments under degressivity and the small farm simplification scheme. While most measures under pillar 1 continue to apply across the board to all farms, the CAP 2014-20 offers member states more flexibility to tailor and target pillar 1 expenditures to support own objectives, while this has always been true for pillar 2 Rural Development Programmes [1].

EU farmers are required to respect the various standards set down in EU legislation (Directives and Regulations) on the environment, climate change, good agricultural condition of land, public, animal and plant health and animal welfare. These requirements are commonly referred to as Cross compliance.

The concept of Cross compliance as a policy term originated in the United States of America. It has been used since the 1970s to refer to various conditions (environmental and other)

that farmers have to meet in order to be eligible for assistance under government support schemes for agriculture, notably the commodity 'programs'. Cross compliance was a policy response to the detrimental impacts of agricultural intensification. Farmers claiming support had to meet the rules for that programme and certain obligations of other programmes: thus making a link "across programmes" which gave rise to the term "cross-compliance" [3]. Cross compliance has been used in the US principally in an effort to control soil erosion, prevent the conversion of grassland to arable in areas with 'highly erodible' soils and to halt the loss of wetlands. The use of this term has since been extended to refer to linkages between environmental and agricultural policies in other parts of the world, especially Europe.

The discussion about the relevance of Cross compliance to European agriculture emerged during the 1990s, along with a growing commitment within the EU to integrating environmental considerations into agricultural policy. The introduction of direct payments for Common Market Regimes was a major element of the 1992 "MacSharry" reforms of the CAP [7]. A debate was prompted on the wider purpose of agricultural support policies and the possibility of requiring farmers to provide society with tangible social or environmental benefits (multifunctionality) in

return for such payments. The MacSharry reforms also introduced a modest measure of Cross-compliance on certain elements of the CAP such as the management of compulsory set-aside in arable cropping and gave member states scope to apply conditions to direct payments in certain Common Market Regimes.

Cross Compliance aims at ensuring the safe production of food, the welfare of animals, the sustainable use of land, the maintenance of natural resources and limiting climate change. Cross Compliance requirements are for beneficiaries (EU farmers) of the Basic Payments and other Area Based Schemes such as the Greening Payment, the Young Farmers Scheme, the Areas of Natural Constraints Scheme, the Green Low Carbon Agri Environment Scheme, the Agri-Environment Options Scheme, the Organic Farming Scheme and the Beef Data and Genomics Programme. Farmers must comply with, in respect of the 13 Statutory Management Requirements (SMRs) and the 7 Good Agricultural and Environmental Condition (GAEC) standards applicable from 1 January 2015, following the reform of the CAP (Figure). It is important to note that in the 2015 reform of the CAP no new or additional Cross Compliance requirements have been added and the number of SMRs has been reduced from 18 to 13. In addition some requirements have been simplified.

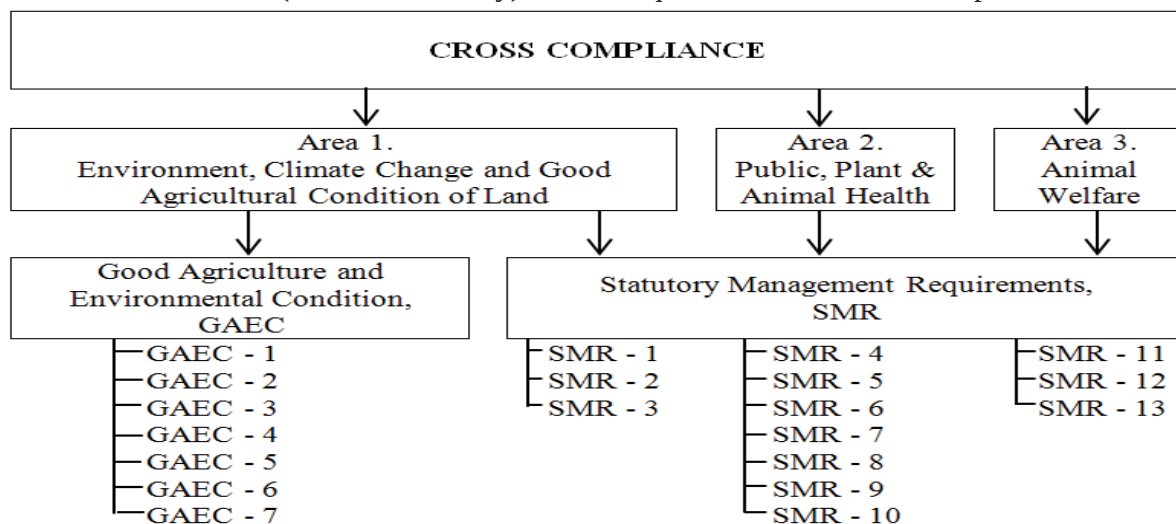

Figure. The general structure of Cross compliance requirements

Source: Developed by the author based on [4; 5; 9].

GAEC 1. - Establishment of Buffer Strips along Watercourses. The aim of this GAEC standard is to protect watercourses against pollution and run-off from agricultural sources by main-

taining buffer strips. These requirements restrict the application and storage of chemical and organic fertilisers along watercourses and beside wells and boreholes. Watercourses are all surface

waters, including coastal water, estuaries, lakes, ponds, rivers, streams, canals and field ditches/drains. It also includes temporarily dry drains.

GAEC 2,3 are where use of water irrigation is subject to authorisation, compliance with authorisation procedure and protection of ground water against pollution. These standards protect ground water against pollution. Groundwater is defined as all water which is below the surface of the ground in the saturation zone and in direct contact with the soil/subsoil. Substances commonly found on a farm that may cause ground water pollution include: constituents of sheep dip; agri chemicals (fertilisers, pesticides, herbicides, fungicides, detergents); hydrocarbons (fuel oil, hydraulic fluids, lubricants, waste oils, batteries); metals; dairy detergents; substances that affect the taste/odour of groundwater.

Farmers must ensure that:

- ✓ agri-chemical stores are sited well away from drains, waterways and drinking water supplies;
- ✓ pesticides are stored in marked secure cabinets, sufficiently banded to contain the volume of pesticide stored in them;
- ✓ any spillages cannot escape to ground waters through drains, soak ways, wells, boreholes and watercourses;
- ✓ fuel tanks are correctly located and maintained with no evidence of discharge;
- ✓ waste oils and old batteries are properly disposed of;
- ✓ sheep dipping tanks are of sound construction and have no outlet pipe or valve at the base of the tank
- ✓ sheep dipping tanks are empty and securely covered when not in use
- ✓ where in exceptional circumstances a burial licence is granted to dispose of animals on farm, this should be done in a manner that prevents pollution.

GAEC 4. - Minimum Soil Cover. The aim of this GAEC standard is to protect soil from erosion by ensuring minimum soil cover. Activities such as inappropriate ploughing and land reclamation works could lead to the removal of soil over a prolonged period of time. Ploughing restrictions are the same as outlined in SMR 1. Farmers should make every effort to avoid practices that could lead to erosion and must

provide green cover from a sown crop within 4 months of the ploughing. GAEC 5-7 are minimum land management reflecting site specific conditions to limit erosion, maintenance of soil organic matter level through appropriate practices and retention of landscape features - minimum level of maintenance.

SMR 1. - Protection of Water against Pollution caused by Nitrates. This requirement is to reduce the pollution of waters caused by nitrates and phosphates occurring from agricultural land and farmyards. This SMR applies to all beneficiaries. SMR 2. Conservation of Wild Birds. It's aimed at protecting all wild birds, their eggs and nests. This SMR is applicable to all farmers and all land. There may be additional rules to comply with if farmers have land designated as a Special Protection Area. The removal of vegetation from a field, e.g. scrub that is beneficial to birds is not permitted during the bird nesting season (1st March to 31st August inclusive). As hedgerows are landscape features they cannot be removed at any time of the year. Trimming, cutting of trees and/or hedges during the bird nesting season is not permitted unless farmers are directed to do so by their Local Authority in the interests of health and safety. SMR 3. - Conservation of Natural Habitats and of Wild Flora and Fauna. This SMR is applicable only to farmers with land designated as a Special Area of Conservation to protect important habitats and species of flora and fauna (plants and animals).

SMR 4. - Food and Feed Hygiene - to all farmers both as food and feed business operators producing food or feed from plants and rearing animals for food or producing products of animal origin. The objects of inspections are:

- ✓ checks to verify that food and feed are produced and stored in a safe manner;
- ✓ checks on the maintenance of traceability systems e.g. records;
- ✓ checks that the dairy/milking parlour, equipment and cow housing is kept clean and in good repair and that the dairy is isolated from sources of contamination e.g. that screens and doors between the dairy and milking parlour and dairy and outside environment are in place and properly maintained;
- ✓ checks to verify the adequate control of vermin;

- ✓ checks on hygiene during milking;
- ✓ checks on the observation of withdrawal periods.

SMR 5 - Restrictions on the use of Substances having Hormonal or Thyrostatic Action and Beta - Agonists in Farm Animals. The aim of these requirements is to prohibit the illegal use of substances that have a hormonal or thyrostatic action and beta-agonists in animals, and to prevent the residues that these substances leave in meat and other foodstuffs from entering the human or animal food chain. This SMR applies to all farmers keeping animals. Farmers must: comply with the EU hormone ban; comply with withdrawal periods for animal remedies authorised under the exceptions to the hormone ban; make available all veterinary medical records relating to restricted substances on request. SMR 6. - Pig Identification and Registration (SMR 7 - cattle; SMR 8 - sheep/goat). The aim of these requirement are to maintain the system for the identification and registration of animals to facilitate their traceability and to reduce the risk of spreading disease. It is critical that traceability of animals is maintained at the highest level. SMR 9. - Prevention and Control of Certain Transmissible Spongiform Encephalopathies. This requirement is to minimise the risk posed to human and animal health by certain Transmissible Spongiform Encephalopathies (TSEs). These requirements apply to farmers if they keep farmed animals. SMR 10. - Plant Protection Products (Pesticides). It seeks to ensure that where pesticides are used, this use is necessary, and that they are used in a manner that minimises risk to the user, the environment and the food chain. All pesticides purchased and used must be registered with the Pesticide Control Division. This registration requirement ensures that companies placing such products on the market have them properly labelled and packaged, and that they bear a valid registration number.

SMR 11. Welfare of Calves (SMR 12 – pigs, SMR 13 - farm animals). The aim of these requirement are to ensure the welfare of animals by meeting minimum standards for their care and husbandry.

Beneficiaries must adhere to Cross compliance requirements for the entire calendar year. The beneficiary is the person responsible for ensuring the Cross Compliance rules are met and must make sure that the following people

also meet the rules: persons acting for them (or under their control) on their holding e.g. contractor/farm employee; persons with access to the holding under the terms of an agreement e.g. short-term rental agreement. For those requirements regarding the identification, registration and welfare of animals, it is the herd keeper/herd owner who is responsible for compliance. The rules apply to all the lands farmed by the beneficiary, including commonage.

There is a Farm Advisory System (FAS) in order to aid farmers in meeting their Cross Compliance obligations and to help farmers avoid financial reductions under Cross Compliance, in respect of SMRs and GAEC. A FAS advisor act as a 'general consultant', linking all of the different elements of farming, including the financial aspects with the various compliance requirements. The existence of FAS ensures that each farmer can seek and receive advice on Cross Compliance. The use of the FAS is voluntary.

Paying agency, in most countries it's Department of Agriculture, has to inspect Cross compliance requirements in association with others structures and local government. Cases selected for inspection are chosen by risk analysis, appropriate to that Cross ccompliance measure, supplemented by a randomly selected component:

- ✓ 1% of all beneficiaries are selected for full Cross compliance inspections;
- ✓ 3% of bovine herds are inspected for bovine identification and registration requirements;
- ✓ 3% of ovine/caprine flocks/herds are inspected for ovine/caprine identification and registration requirements which must include 5% of the national flock/herd.

If an applicant is found to be in breach of Cross compliance through negligence, a sanction of 3% of the support payment will generally apply but this can be increased to 5% or decreased to 1% depending on the extent, severity and permanence of the infringement. However, not every breach of the requirements or standards results in an automatic financial sanction. Where the breach is considered to be minor and remedial action is taken within the stipulated period, no sanction will apply. Where the non-compliance is deemed intentional, a reduction of 20% shall generally be applied. The sanction can be increased up to

100%, or reduced to 15%, depending on the seriousness of the non-compliance. In extreme cases, the sanction can extend beyond the year of the finding. In the case of an infringement of the same requirement, or standard occurring more than once, within a consecutive period of 3 calendar years, the sanction will be trebled and this is called Reoccurrence which was previously known as Repetition.

Local authorities and other competent control authorities are required under EU/National law to report breaches of these Regulations to the Basic Payment Unit. The Basic Payment Unit will then determine if a sanction under the Basic Payment Scheme and other area-based schemes is appropriate.

Conclusions. After years of continuous and progressive reform, the new measures introduced by the CAP 2014-20 may be seen as an attempt to offer member states more flexibility to adapt a common set of policies to their own conditions by using the choice elements of the CAP, while at the same time adding more uniformity through the internal and external convergence of per hectare payments. Member states have embraced to varying degrees the increased flexibility and at this point in time it is unclear how these measures are combined

and tailored to support CAP objectives as regards farm productivity and income.

Cross compliance is implemented under two main areas: Statutory Management Requirements (these SMRs refer to 13 legislative requirements in the field of the environment, food safety, animal and plant health and animal welfare) and Good Agricultural and Environmental Condition (this obligation of keeping land in good agricultural and environmental condition refers to a range of standards related to soil, the protection and maintenance of soil organic matter, avoiding the deterioration of habitats and water protection).

Cross compliance introduced measures which are important for society in general, such as nitrate limits in fertilisation practices, protecting NATURA 2000 areas, food safety, animal welfare and the traceability of food from animals, biodiversity and climate change. Cross compliance, through making a link between these rules and the CAP payments, makes the CAP more compatible with society expectations. Cross compliance helps make European farming more sustainable, in particular, through better awareness of CAP beneficiaries of the need to respect the statutory rules.

References

1. Anania G. and M.R. Pupo D'Andrca (2015), "The 2013 Reform of the Common Agricultural Policy". The Political Economy of the 2014-2020 Common Agricultural Policy. An Imperfect Storm, CEPS.
2. Bagherzadeh M., Cadilhon J. and Vojtech V. (2017), Evaluation of Agricultural Policy Reforms in the European Union: the Common Agricultural Policy 2014-20, OECD Publishing, Paris.
3. Benbrook D. (1994), Environmental Stewardship through Cross-compliance: a review of the US experience in agriculture. Report for Agriculture Canada. Benbrook Associates, Washington DC.
4. DAFM (2016), Explanatory Handbook for Cross Compliance Requirements, Portlaoise, Co. Laois.
5. Dwyer J., Baldock D. & Einschütz S. (2000), Cross-compliance under the Common Agricultural Policy – a report to the Department of the Environment, Transport and the Regions (DETR), IEEP, London.
6. Fylyuk G. & Aculenka K. (2016), State support as a priority direction of institutional support for the agribusiness development: analysis of the developed countries experience, Theoretical and applied issues of economics, No. 1 (32), p. 4–14, Kyiv.
7. IEEP (2003), The Development and Scope of Cross-compliance, Working Paper, London.
8. Legg W. and Diakosavvas D. (2010), Environmental Cross Compliance in Agriculture OECD, Agricultural Policies and Environment Division of the Trade and Agriculture Directorate.
9. McKenna G., Hyde T., & Gibson M. (2013), Cross Compliance Workbook. Teagasc Head Office, Carlow.
10. Musselli I. (2016), Farm Support and Trade Rules: towards a New Paradigm under the 2030 AGENDA, Policy issues in international trade and commodities, Research study series No. 74.
11. Nesbit M., Paquel K. and Illes A. (2017), Research for REGI Committee - Cohesion Policy and Paris Agreement Targets. European Parliament, Policy Department for Structural and Cohesion Policies, Brussels.
12. Popova O. (2016), Cross-compliance - a European approach to mutual compliance in providing state support to farmers, Economy and Forecasting, No. 3, p. 148–151, Kyiv.
13. Underwood E. and Tucker G. (2016), Ecological Focus Area choices and their potential impacts on biodiversity. Report for BirdLife Europe and the European Environmental Bureau, Institute for European Environmental Policy, London.
14. Zinchuk T., Kutsmus N., Kovalchuk O. & others (2017), Institutional Transformation of Ukraine's Agricultural Sector, Review of Economic Perspectives, Vol.17, Issue 1., p. 57–80, Brno.

The article has been received 20.08.2017

Revision: 07.09.2017

* * *

УДК 332.3

*І.В. ЮРЧЕНКО, кандидат економічних наук,
науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Управління земельними ресурсами в контексті реалізації земельно-кадастрової політики Європейського Союзу

Постановка проблеми. З метою забезпечення необхідною інформацією органів державної влади та органів місцевого самоврядування, заінтересованих підприємств, установ і організацій, а також громадян для здійснення регулювання земельних відносин, раціонального використання й охорони земель, визначення розміру плати за землю та цінності її у складі природних ресурсів, контролю за використанням та охороною земель, економічного й екологічного обґрунтування бізнес-планів і проектів землеустрою, в Україні було створено Державний земельний кадастр.

Проте, незважаючи на добрі наміри, сучасна система ведення Державного земельного кадастру України характеризується високою корупційною складовою, що проявляється при підготовці та видачі документів, які є підставою для одержання дозволу на розробку документації із землеустрою щодо відведення земельних ділянок сільськогосподарського призначення. Крім того, проблемою є непрозорість адміністративних процедур щодо розпорядження землями сільськогосподарського призначення державної власності. Як наслідок, дані проблеми призводять до обезземелення населення й загострюють ситуацію на селі.

Тому питання щодо управління земельно-ресурсним потенціалом аграрного спрямування в кадастровій сфері шляхом пошуку ефективних варіантів об'єднання адмініст-

ративних і ринкових засобів управління слід вважати «відкритим» та актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Функціонування Державного земельного кадастру знайшло своє відображення у працях таких науковців, як: Н.М. Бавровська [27], В.М. Заяць [26], А.Г. Мартин [25], О.В. Тихенко [24] та ін. Проте враховуючи значний внесок учених, питання щодо управління й функціонування Державного земельного кадастру залишається недостатньо вивченим і потребує подальших досліджень.

Мета статті – проаналізувати досвід країн Європи щодо управління земельним кадастром, дослідити діяльність державних агентств з управління земельним кадастром країн Європи та України.

Виклад основних результатів дослідження. Відповідно до Закону України «Про Державний земельний кадастр» від 07.07.2011 р. № 3613-VI, Державний земельний кадастр – це єдина державна геоінформаційна система відомостей про землі, розташовані в межах державного кордону України, їх цільове призначення, обмеження у їх використанні, а також дані про кількісну та якісну характеристику земель, їх оцінку, про розподіл земель між власниками і користувачами.

З метою реалізації державної політики в сфері топографо-геодезичної та картографічної діяльності тощо було створено Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру (Постанова Уряду «Про Державну службу України з питань геодезії,

картографії та кадастру» від 14.01.2015 р. №15) [22].

Відповідно до поставленої мети, Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру (Держгеокадастр) виконує такі основні завдання:

здійснює діяльність відповідно до державної політики у сфері топографо-геодезичної і картографічної діяльності та земельних відносин;

надання адміністративних послуг згідно із законом у відповідній сфері;

внесення на розгляд міністра аграрної політики та продовольства пропозицій щодо забезпечення формування державної політики у сфері топографо-геодезичної й картографічної діяльності, земельних відносин, землеустрою, у сфері Державного земельного кадастру, державного нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі в частині дотримання земельного законодавства, використання та охорони земель усіх категорій і форм власності, родючості ґрунтів [22].

Згідно з поставленими завданнями Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру проводить свою діяльність відповідно до 56 пунктів покладених на неї обов'язків. Серед цих пунктів особливо вирізняється пункт 31, в якому говориться про те, що Держгеокадастр розпоряджається землями державної власності сільськогосподарського призначення в межах, визначених Земельним кодексом України, безпосередньо або через означені в установленому порядку його територіальні органи. Тобто Держгеокадастр є розпорядником земель сільськогосподарського призначення державної власності.

Крім того, ця позиція регламентується ст. 122 Земельного кодексу України від 25.10.2001 р. № 2768-III, в якій йдеться про те, що Держгеокадастр та його територіальні органи мають право передавати у власність або у користування земельні ділянки сільськогосподарського призначення державної власності [23].

Володіння цим правом даної установи (Держгеокадастру) є одним із основних чинників корупції (головної проблеми кадастрового управління в Україні). Разом із тим серед недоліків існуючої системи управління

земельними ресурсами в нашій державі є: недостатність достовірності й повноти існуючої земельно-кадастрової інформації; невідповідність правового статусу земельно-кадастрових відомостей і порядку ведення кадастру; відсутність ефективних електронних сервісів; відсутність ефективного контролю за використанням земель; недостатня автоматизація та інформатизація кадастрово-облікових процедур; відсутність національної інфраструктури геопросторових даних; непрозорість у розпорядженні землями державної власності; відсутність у повному обсязі інвентаризаційних даних, реєстру орендованих земель, реєстраційних даних щодо обмежень у використанні земель тощо.

У Польщі з метою забезпечення розвитку країни та ефективного обслуговування громадян наданням доступу до поточної геодезичної, картографічної й просторової інформації було створено Головне управління геодезії і картографії Польщі (Głównego Urzędu Geodezji i Kartografii – GUGIK) [1].

Відповідно до ст. 7.1. Розділу 2 Закону Польщі «Про геодезію і картографію» № 30 від 17.05.1989 р. (Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. Prawo geodezyjne i kartograficzne) на Головне управління геодезії і картографії Польщі покладено завдання:

здійснення державної політики в галузі геодезії та картографії;

організація й фінансування роботи геодезії та картографії, в тому числі:

підтримка в актуальному стані геодезичних і картографічних баз даних, забезпечення їх збереження й оновлення;

здійснення контролю за підприємствами та установами в галузі дотримання ними правил з геодезії й картографії;

підготовка топографічних і тематичних карт країни;

сприяння створенню відповідних професійних асоціацій у галузі геодезії й картографії та сприяння їх співпраці з місцевими органами влади;

співпраця зі спеціалізованими в галузі геодезії й картографії національними та міжнародними організаціями;

ініціювання наукових досліджень і робіт щодо методів застосування інформації, фотограмметрії та супутникової геодезії

у національній картографії й земельній інформаційній системі;

організаційно-технічна підготовка та реалізація діяльності кадастру [2].

У Франції Кадастрову службу, що підпорядковується й регулюється Міністерством економіки та фінансів, було створено, насамперед, із метою збору, обробки й надання інформації щодо земельних ділянок для розрахунку податкових платежів і надання відповідної інформації щодо місця розташування та власності на земельні ділянки [3; 6].

Разом із тим на Кадастрову службу Франції покладено завдання збору, обробки, збереження й надання інформації: щодо власності на земельну ділянку; для обчислення податків; щодо точного місцезнаходження та меж земельної ділянки; надання дозвільної документації на будівництво; щодо земельної ділянки з метою її купівлі [3-6].

У Німеччині кадастрова служба представлена Федеральним агентством картографії та геодезії (Bundesamt für Kartographie und Geodäsie – BKG), яке підпорядковується Федеральному міністерству внутрішніх справ країни. Відповідно до ст. 1 Закону Німеччини Про геодезичні системи та геотопографічні дані від 01.11.2012 р. (Gesetz über die geodätischen Referenzsysteme, -netze und geotopographischen Referenzdaten des Bundes), основною метою функціонування Федерального агентства картографії та геодезії Німеччини є забезпечення якісного збору, обробки та зберігання просторових, геотопографічних, геодезичних даних, для забезпечення просторових моделей даних і геодезичних систем країни й інших держав-членів Європейського Союзу [7; 8]. Завданнями Федерального агентства картографії та геодезії Німеччини є:

створення єдиної системи координат для всієї країни;

забезпечення надання геоданих через інтернет;

забезпечення створення і розвитку інфраструктури просторових даних, доступу громадян до них;

представлення інтересів Німеччини в міжнародних організаціях та на міжнародних проектах у галузі геодезії й геоінформації [9].

У Румунії та Чехії служби, які від імені держави ведуть регулювальну діяльність у сфері земельного кадастру, мають схожу мету та завдання. В Румунії даний орган представлений Національним агентством кадастру і реєстрації земель (Agentia Nationala de Cadastru si Publicitate Imobiliara – ANCPI), а в Чехії – Управлінням з геодезії, картографії та кадастру (Český úřad zeměměřický a katastrální – ČÚZK) [11].

Метою даних служб є забезпечення розвитку ринку нерухомості, урядових і міжнародних програм у сфері кадастрового адміністрування швидким, прозорим та якісним доступом до достовірної інформації всіх громадян, управлінням базою географічних даних і створенням ортофотопланів та базових карт.

До основних завдань, які виконують кадастрові служби Румунії та Чехії, належать:

координація і контроль кадастру, реєстрація нерухомості;

координація діяльності щодо відображення геодезичної, фотограмметричної інформації;

створення, оновлення й видача основних і тематичних карт;

організація національного фонду картографії та системи баз даних єдиного кадастру;

затвердження змісту топографічних карт, планів, атласів, посібників для загального користування;

затвердження документів з реєстрації землі;

забезпечення центральних і місцевих органів державного управління статистичними даними й узагальненою інформацією;

створення та управління автоматизованої інформаційної системи геодезії, картографії й кадастру;

здійснення адміністрування основного реєстру територіальної ідентифікації нерухомості та інформаційної системи територіальної ідентифікації [10; 12].

У Молдові центральним органом державного управління, який здійснює державну політику в галузі земельних відносин, кадастру, геодезії, картографії, геоінформатики та підпорядковується уряду, є Агентство земельних відносин і кадастру Республіки

Молдова (Agenției Relații Funciare și Cadastru – ARFC) [13].

Відповідно до розділу I, глави II Постанови Уряду Республіки Молдова «Про затвердження положень про організацію й функціонування Агентства земельних відносин та кадастру, його структури й штатної чисельності центрального апарату» № 383 від 12.05.2010 р. метою створення Агентства є забезпечення та підтримка виконання цілей програм уряду розробкою, проведенням і запровадженням державної політики в галузі земельних відносин [14].

Для досягнення поставленої мети Агентство земельних відносин та кадастру Республіки Молдова, виконує завдання:

- проводить державну політику в галузі земельних відносин, освоєння й поліпшення деградованих земель, організації території, кадастру та оцінки об'єктів нерухомості, геодезії, картографії й геоінформатики;

- підтримує та координує науково-дослідну роботу в галузі земельних відносин, кадастру й оцінки нерухомого майна, геодезії, картографії та геоінформатики і просуває використання нової техніки й передових технологій у сфері своєї діяльності;

- сприяє реалізації земельної реформи;

- розробляє та подає висновки, погоджує проекти законодавчих і нормативних актів, вносить зміни й анулює, в межах своєї компетенції, розпорядження та інструкції в сфері своєї діяльності згідно з чинним законодавством;

- координує і керує діями по створенню інфраструктури просторових географічних даних на національному рівні;

- забезпечує створення, актуалізацію, використання й управління цифровою базовою картою на території Республіки Молдова;

- організовує семінари, конференції, тематичні симпозиуми, розвиває міжнародне співробітництво в сфері своєї діяльності [14].

Із метою державного управління та професійного нагляду в сфері геодезії, картографії й кадастру, підтримки та розвитку геодезичної, картографічної й топографічної діяльності та оновлення єдиної геоінформаційної бази даних, у Болгарії було створено Агентство геодезії, картографії й кадастру (Агенцията по геодезия картография и кадастар – АГКК), а в

Словаччині – Управління геодезії, картографії та кадастру Словацької Республіки (Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky – ÚGKK SR) [15; 17].

Відповідно до мети кадастрові служби Болгарії й Словаччини виконують такі завдання:

- організують заходи щодо створення та оновлення геодезичної бази даних;

- організують заходи щодо проведення робіт із геодезії, картографії, геоінформаційних технологій і геоінформатики;

- забезпечують доступ громадян та державних органів влади до кадастрової й геодезичної інформації, картографії та геоінформаційних баз даних, а також даних зі спеціалізованих карт і реєстрів;

- проводять діяльність щодо міжнародного співробітництва в кадастровій сфері діяльності;

- забезпечують створення й управління служб локалізації, яка використовує глобальні навігаційні супутникові системи;

- організують збір даних для створення та актуалізації бази даних для географічної інформаційної системи,

- забезпечують створення, оновлення й публікацію державних карт, карт територіального та адміністративного поділу;

- координують наукові дослідження й збір науково-технічної інформації для геодезичних і картографічних заходів;

- беруть участь у розробці концепцій розвитку земельних відносин [16; 18].

У Латвії з метою збору, обробки, зберігання та надання різної географічної інформації про земельні ресурси як національне багатство, для забезпечення успішного його використання й захисту було створено Державну земельну службу (Valsts zemes dienests) [19].

Відповідно до цього, на Державну земельну службу покладено завдання:

- оновлення Національної інформаційної системи кадастру нерухомості даними, які характеризують об'єкт нерухомості в контексті його просторових даних і прав власності;

- здійснення технічного обслуговування та вдосконалення Національної інформаційної системи кадастру нерухомості;

ведення бази ринкових даних Національної інформаційної системи кадастру нерухомості;

управління й обслуговування систем поширення кадастрових даних, у тому числі в режимі публічного online доступу;

забезпечення високої деталізації топографічної інформації та розвиток центральної бази даних;

забезпечення зберігання у високій деталізації топографічної інформації в центральній базі даних;

оновлення даних щодо кадастрової вартості нерухомості;

прийняття рішення про відновлення прав власності на земельну ділянку;

обслуговування реєстру;

кадастрової зйомки розподілу землі;

внесення пропозицій до нормативно-правових актів щодо удосконалення земельних відносин і проведення земельної реформи;

надання висновків щодо проектів планування землекористування та документів територіального планування й розвитку;

розробки методичних рекомендацій щодо здійснення кадастрової зйомки;

забезпечення надання доступу до геодезичних і кадастрових даних [20].

В Угорщині орган, який проводить управлінську діяльність від імені держави в сфері геодезії, картографії, реєстрації, оцінки земель та земельної політики, має назву Департаменту з географічної інформації

(Térinformatikai Főosztálya), який підпорядковується Міністерству сільського господарства й виконує такі завдання:

управління, контроль і моніторинг, а також реєстраційні дії в сфері геодезії;

надає послуги з обробки даних, пов'язаних із земельними питаннями;

здійснює будівництво, розробку й супровід геодезичних мереж;

проводить зйомку для базових, топографічних карт;

здійснює контроль, координацію апаратних і програмних розробок, пов'язаних із завданнями досліджень геодезії та координації роботи зі збору даних, кадастрових інформаційних систем;

координує курси, що забезпечують управління персоналом у сфері земельних відносин ІТ освіти;

забезпечує виконання завдань, пов'язаних із координацією дій уряду й ЄС у сфері земельних відносин та їх електронно-інформаційних систем;

надає рекомендаційно-дозвільні документи щодо можливості придбання землі (у межах своєї юрисдикції) [21].

Проведений аналіз діяльності служб з управління земельним кадастром країн Європи показує, що в жодній із досліджених країн служба з управління земельним кадастром не має права розпорядження земельними ділянками сільськогосподарського призначення (табл.).

Порівняння діяльності служб з управління земельним кадастром у контексті розпорядження землями с.-г. призначення країн Європи та України

Країна	Служба з управління земельним кадастром		
	1	2	3
Україна	Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру	Розпоряджається	
Польща	Головне Управління геодезії і картографії Польщі (Głównego Urzędu Geodezji i Kartografii)	Не розпоряджається	
Франція	Служба Земельного кадастру Франції	Те саме	
Німеччина	Федеральне агентство картографії та геодезії (Bundesamt für Kartographie und Geodäsie)	- «-	
Румунія	Національне агентство кадастру і реєстрації земель (Agentia Nationala de Cadastru si Publicitate Imobiliara)	- «-	
Чехія	Управління з геодезії, картографії та кадастру (Český úřad zeměměřický a katastrální)	- «-	

Молдова	Агентство земельних відносин та кадастру Республіки Молдова (Agenției Relații Funciare și Cadastru)		- «-
Болгарія	Агентство геодезії, картографії та кадастру (Агенцията по геодезия картография и кадастр)		- «-
Словаччина	Управління геодезії, картографії та кадастру Словацької Республіки (Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky)		- «-
Латвія	Державна земельна служба (Valsts zemes dienests)		- «-
Угорщина	Департаменту з географічної інформації (Térinformatikai Főosztálya)		- «-

Джерело: Побудовано автором.

Висновки. Виявлено, що в європейських країнах служби з управління державним земельним кадастром, насамперед, виконують завдання щодо збору, обробки, зберігання та організації доступу до кадастрової, геодезичної й картографічної інформації. В жодній з досліджених країн служби з управління державним земельним кадастром не є розпорядниками земель сільськогосподарського призначення державної власності.

Натомість в Україні спеціалізоване агентство з розпорядження земель сільськогосподарського призначення відсутнє, тому дану функцію виконує Державна служба з питань геодезії, картографії та кадастру, що є однією з причин високої корупційної складової у системі управління земельними ресурсами й похідних від цього проблем, серед яких: недостатність достовірності та повноти існуючої земельно-кадастрової інформації; невідомість правового статусу земельно-кадастрових відомостей і порядку ведення кадастру; відсутність ефективних електронних сервісів; відсутність ефективного контролю за використанням земель; недостатня автоматизація й інформатизація кадастрово-облікових процедур; відсутність національ-

ної інфраструктури геопросторових даних; непрозорість у розпорядженні землями державної власності; відсутність у повному обсязі інвентаризаційних даних, реєстру орендованих земель, реєстраційних даних щодо обмежень у використанні земель тощо.

У свою чергу завдання щодо розпорядження земельними ділянками сільськогосподарського призначення державної власності виконують спеціалізовані державні агентства, такі як: Агентство сільськогосподарської нерухомості (Agencja Nieruchomości Rolnych) у Польщі, Агентство з управління земельними ресурсами та регіонального розвитку (Societe d'amenagement foncier et d'etablissement rural) у Франції, Земельне приватизаційне агентство (Bodenverwertungs- und -verwaltungs GmbH) в Німеччині, Державне Територіальне Агентство (Agenției Domeniilor Statului) в Румунії та ін.

Україна – держава, яка прагне стати повноправним членом Європейського Союзу, тому використання європейського досвіду при побудові й подальшому удосконаленні системи управління земельними ресурсами в кадастровій сфері має бути корисним для України.

Список використаних джерел

1. Головне Управління геодезії і картографії Польщі [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://goo.gl/Q8PkX6>.
2. Закон Польщі «Про геодезію і картографію» №30 [Електронний ресурс] / Польський Сейм. – 1989. – Режим доступу до ресурсу: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19890300163>.
3. Decree No. 55-471 of 30 April 1955 on the renovation and conservation of the cadastre. Consolidated version to 08 August 2017 [Електронний ресурс]. – 1955. – Режим доступу до ресурсу: <https://goo.gl/ZJqcPV>.
4. Постанова "Про створення та збереження ділянок землі для реєстрації земельних ділянок в заморських територіях" [Електронний ресурс]. – 1975. – Режим доступу до ресурсу: <https://goo.gl/w2BYTz>.
5. Основні принципи ведення земельного Кадастру Франції [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://bofip.impots.gouv.fr/bofip/5184-PGP>.

6. The official portal of cadastral map of France [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.cadastre.gouv.fr/scpc/accueil.do>.
7. Act on geodetic reference systems, networks and geotopographical reference data of the Confederation in Germany [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://goo.gl/a1Pq1N>.
8. Федеральне агентство картографії та геодезії Німеччини [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.bkg.bund.de/DE/Home/home.html>.
9. Національне агентство кадастру і реєстрації земель Румунії [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://goo.gl/rsEpw8>.
10. Постанова "Про організацію та функціонування Національного агентства кадастру і реєстрації земель" [Електронний ресурс] / Уряд Румунії. – 2004. – Режим доступу до ресурсу: <https://goo.gl/fvwuSW>.
11. LAW of Czech «On surveying and cadastral bodies» №359 [Електронний ресурс] / Czech National Council. – 1992. – Режим доступу до ресурсу: <https://goo.gl/gJjp4U>.
12. Управління з геодезії, картографії та кадастру Чехії [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.cuzk.cz/Uvod.aspx>.
13. Агентство земельних відносин та кадастру Республіки Молдова [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.arfc.gov.md/>.
14. Постанова Уряду Республіки Молдова "Про затвердження Положення про організацію та функціонування Агентства земельних відносин та кадастру, структури і межі її центрального офісу" [Електронний ресурс] / Уряд Республіки Молдова. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: <https://goo.gl/LB9Zfc>.
15. Агентство геодезії, картографії та кадастру Болгарії [Електронний ресурс]. – 2000. – Режим доступу до ресурсу: <https://goo.gl/M8bTJv>.
16. Закон Болгарії «Про кадастр, нерухомість та реєстрацію» [Електронний ресурс]. – 2001. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.mrrb.government.bg/zakon-za-kadastura-i-imotniya-registur/>.
17. Закон Словацької Республіки "Про геодезію та картографію" №215 [Електронний ресурс] / Національна Рада Словацької Республіки. – 1995. – Режим доступу до ресурсу: <https://goo.gl/xwwnq3>.
18. Управління геодезії, картографії та кадастру Словацької Республіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.skgeodesy.sk/sk/ugkk/organizacne-clenenie/statut/>.
19. Державна земельна служба Латвії [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.vzd.gov.lv/lv/par-mums/valsts-zemes-dienests/>.
20. State Land Service Statute No 971 [Електронний ресурс] / Cabinet of Ministers Regulations of Latvia. – 2011. – Режим доступу до ресурсу: <https://m.likumi.lv/doc.php?id=241861>.
21. Департамент з географічної інформації Угорщини [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://goo.gl/GzaNSb>.
22. Постанова "Про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру" [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://goo.gl/r6XdTk>.
23. Земельний кодекс України [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – 2001. – Режим доступу до ресурсу: <https://goo.gl/jnT3A2>.
24. *Тихенко О.В.* Стан та проблеми земельного кадастру в Україні / О.В. Тихенко // Землеустрій, кадастр та охорона земель в Україні: сучасний стан, Європейські перспективи: Матер. міжнар. конф., присвяченої 20-річчю створення факультету землепорядкування. – К.: МПБП «Гордон», 2016. – 236 с.
25. *Мартин А.Г.* Формування кадастрово-реєстраційної системи в Україні: моногр. / А.Г. Мартин, О.В. Тихенко. – К.: Медінформ, 2015. – 580 с.
26. *Заяць В.М.* Інвентаризація земель як інструмент формування державного земельного кадастру / В.М. Заяць, Н.М. Бавровська, Н.В. Медінська, О.В. Тихенко. – К.: ЦП "Компринт", 2016. – 280 с.
27. *Бавровська Н.М.* Особенности функционирования национальной кадастровой системы Украины в 2013 году / Н.М. Бавровська, А.В. Гришина // Наука и экономика. – 2013. – № 1. – С. 107-111.

Стаття надійшла до редакції 08.08.2017 р.

Фахове рецензування: 11.08.2017 р.

* * *

Управлінські аспекти підвищення ефективності комерційної діяльності фермерських господарств

Постановка проблеми. Розвиток вітчизняного агросектора з часу формування національної економіки проходив як реформування існуючої до 90-х колгоспно-радгоспної системи. Мета аграрної реформи – формування конкурентного, ринково орієнтованого агросектора. Для забезпечення мети реформування потрібно було, насамперед, реалізувати земельну реформу і на її базі створити різні форми господарювання, в тому числі такі, як фермерські господарства західного зразка, які б поєднали особисту працю й капітал окремих осіб, орієнтованих на прибуткове виробництво високоякісної товарної продукції. Після змін виробництво сільськогосподарської продукції здійснюється в різних організаційно-правових формах та підприємницьких моделях, таких як особисті селянські й фермерські господарства, сільськогосподарські підприємства. За основами ведення виробничо-комерційної діяльності дані структури відповідають практиці господарювання багатьох розвинутих країн світу, забезпечують досить ефективне ведення сільського господарства.

При створенні на землі реального власника та господаря великі надії покладалися на фермерські господарства, які почали засновуватися у 1989 році. В основі побудови їхньої діяльності була можливість виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою й реалізацією з метою одержання прибутку, тобто вести повноцінну виробничо-комерційну діяльність.

Товарне виробництво аграрної продукції, орієнтоване на одержання прибутку, передбачає ефективне використання сільськогосподарськими, в тому числі фермерськими, господарствами наявних людських, фінансових і матеріально-технічних ресурсів за різної економічної ситуації та ринкової кон'юнктури. Порівнюючи ресурсний потенціал із результатами його використання, можна оцінити ефективність тієї чи іншої моделі господарювання, зокрема й фермерських господарств. Так, за даними Держстатистики України за 2015 рік, кількість діючих фермерських господарств – 38,8 тис¹. Площа угідь у їхньому користуванні – 4,39 млн га, або 22% від загального землекористування підприємствами. Результатом використання такого масиву орних земель є виробництво продукції фермерськими господарствами у 2015 році вартістю 18,9 млрд грн, або 7,9%. При цьому основний обсяг продукції генерується ними в галузі рослинництва – понад 90%. У загальній структурі валового виробництва продукції рослинництва в 2015 році вони мали 10,4%, тваринництва – 1,9%. У загальній структурі виробництва валової продукції сільського господарства частка фермерських господарств залишається незначною – на рівні 6-8% на рік [10-11].

Наведені дані уможливають зробити попередній висновок про недостатню ефективність діяльності фермерських господарств України, що відповідно актуалізує

* Науковий керівник – О.А. Корчинська, доктор економічних наук.

© А.В. Голубєв, 2017

¹ У даній статті інформаційною базою є дані Державної служби статистики України, опубліковані в статистичному збірнику «Сільське господарство України», які в силу специфіки роботи згаданої служби оприлюднюються із значною часовою затримкою, що знижує можливості оперативності аналізу.

дослідження причин та особливостей ведення їх господарсько-комерційної діяльності й управління нею.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню розвитку фермерських господарств, пошуку шляхів підвищення ефективності їх комерційної діяльності присвячені наукові праці зарубіжних та вітчизняних дослідників: В.П. Горьового [3], С.В. Гринчука [4], Е. Касла [5], В.В. Липчука [6], М.Г. Шульського [12], Дж. Болта [14], Р. Кея, В. Едвардса, П. Дуффі [15] й інших. Однак необхідно актуалізувати тенденції управління ефективністю комерційної діяльності фермерських господарств і виділити кращі приклади її організації.

Мета статті – оцінка ефективності виробничо-комерційної діяльності фермерських господарств, актуалізація доступних маркетингових інструментів, виділення напрямів удосконалення управління її результатами.

Виклад основних результатів дослідження. Методологічну основу даного дослідження становлять такі об'єкти, як «фермерське господарство» та «комерційна діяльність». На нинішній час фермерське господарство є формою підприємницької діяльності громадян зі створенням юридичної особи, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою й реалізацією з метою одержання прибутку на земельних ділянках, наданих для ведення фермерського господарства [1].

На відміну від понять «підприємницька діяльність», «господарська діяльність» термін «комерційна діяльність» у сучасному трактуванні чітко не визначено, проте переважна більшість дослідників трактує її як діяльність, пов'язану із закупівлею товарів із метою їх наступного прибуткового продажу, ототожнюючи з торгівлею і роботою торговельних підприємств [5, 12, 14]. Для виробництва й реалізації товарної продукції фермерськими господарствами дане трактування є не вдалим, оскільки останнє має, насамперед, виробничий характер із первинним продажем.

Можливість самостійного просування власної продукції після її переробки та збуту вже можна ототожнити з комерційною діяльністю фермера (останній стає комерсан-

том), оскільки може використовувати набір методів, інструментів просування на ринок власної продукції. Тому в даній статті комерційну діяльність фермерських господарств визначатимемо як комплекс маркетингових заходів, що проводить фермер самостійно або спільно з іншими фермерами (приватними виробниками), орієнтованих на знаходження й побудову найприбутковіших каналів реалізації власної продукції на аграрному ринку. Тобто комерційну діяльність фермера розглядатимемо як частину його господарської діяльності, що включає маркетинг власної продукції, в тому числі із впливом останньої на вибір виробничої спеціалізації та технологій².

Веденням товарного виробництва сільськогосподарської продукції в Україні на початок 2017 року займаються близько 33,8 тис. фермерських господарств, їх виробничий потенціал є таким (табл. 1).

Характеризуючи виробничу базу діючих в Україні фермерських господарств можна відзначити, що ведення в них товарного виробництва продукції ґрунтується на значному масиві земельних угідь. Із загальної кількості діючих фермерських господарств 81 % мають в обробітку земельні ділянки площею до 100 га. Ресурсний профіль комерційної діяльності фермерського господарства можна визначити таким: розмір землекористування – 130,7 га, при середній зайнятості – 2,7 особи, з яких 60% наймана праця, для обробітку землі використовується власний трактор, утримується мінімальне поголів'я (ймовірно, для власних потреб).

Відзначимо, що при досить значному розмірі земельного фонду одного фермерського господарства ресурсна забезпеченість його низька, особистий внесок засновників, у тому числі трудовий, менше 40% затрат, спостерігається нестача первинної техніки для виробництва (вкладення в первину переробку й зберігання продукції можна прирівняти до нуля). Відповідно можливості підвищити ефективність збутово-комерційної діяльнос-

² Даний підхід синхронізується з положенням глав 4 і 5 господарського кодексу України, в якому вживається термін «господарська комерційна діяльність» і «некомерційне підприємництво», де наявність чи відсутність мети одержання прибутку розділяє господарську діяльність на комерційну та не комерційну.

ті за рахунок поглиблення власної переробки, реалізації продукції з вищим рівнем до-

даної вартості вкрай обмежені.

1. Розмір та кількість виробничих ресурсів фермерських господарств, що використовуються ними для ведення комерційної діяльності

Показник ресурсозабезпеченості	2013 р.	2014 р.	2015 р.	Індекс зміни
Кількість господарств, од.	40752	32133	32303	0,79
Площа с.-г. угідь, тис. га:				
всього	4451,7	4707,7	4343,7	0,98
з них рілля	4310,0	4543,2	4223,3	0,98
<i>орні землі на одне господарство, га</i>	<i>105,8</i>	<i>141,4</i>	<i>130,7</i>	<i>1,24</i>
Чисельність працівників, осіб:	98617	94780	93704	0,95
члени фермерського господарства	40185	37595	34498	0,86
наймані працівники	58432	57185	59206	1,01
з них постійні	44596	43700	45577	1,02
<i>у розрахунку на одне господарство</i>	<i>2,4</i>	<i>2,9</i>	<i>2,9</i>	<i>1,19</i>
Утримання с.-г. тварин і птиці:				
ВРХ/корови, тис. гол.	111,8/45,0	103,7/41,1	106,3/41,7	0,95/0,93
свині, тис. гол.	272,9	249,9	276,1	1,01
птиця, тис. гол.	2891,2	2813,7	2538,9	0,88
<i>у розрахунку на одне господарство:</i>				
<i>ВРХ/корови, гол.</i>	<i>2,74/1,11</i>	<i>3,22/1,27</i>	<i>3,29/1,29</i>	<i>1,20/1,16</i>
<i>свині, гол.</i>	<i>6,71</i>	<i>7,78</i>	<i>8,55</i>	<i>1,28</i>
Основні види с.-г. техніки, од.:				
трактори	35019	33593	34528	0,99
комбайни	8572	8355	8774	1,02
<i>у розрахунку на одне господарство:</i>				
<i>трактори</i>	<i>0,86</i>	<i>1,05</i>	<i>1,07</i>	<i>1,24</i>
<i>комбайни</i>	<i>0,21</i>	<i>0,26</i>	<i>0,27</i>	<i>1,05</i>

Джерело: Розраховано автором за даними Держстату України [11].

Відповідно до теперішнього стану розвитку виробничо-комерційної діяльності фермерських господарств варто зазначити обмеженість їхніх членів і засновників ефективно вирішувати одночасно задачі виробничого й комерційного характеру. Оцінюючи ефективність комерційної діяльності фермерського господарства, потрібно враховувати комплекс цілей його розвитку – реалізації виробничо-збутових задач/цілей, таких як: досягнення окупності та рентабельності виробництва (економічна), формування стійкого кола споживачів (збутова), займання певної ринкової ніші, пошук нових (рин-

кова), створення позитивного іміджу своєї продукції (іміджева), виробництво високоякісної продукції (технологічна), розробка нових продуктів, удосконалення їх рецептури (інноваційна) й інших цілей, досягнення яких підвищить кінцеву ефективність виробничо-комерційних рішень.

Наразі доступні дані дають змогу частково проаналізувати ефективність комерційної діяльності фермерських господарств за показниками економічної ефективності, що включає також результативність комерційної діяльності фермерів України (табл. 2 і 3).

2. Обсяги виробництва та реалізації продукції фермерськими господарствами України у 2015 р.

Вид продукції	Валове виробництво, тис. т	Реалізовано продукції, тис. т	Рівень товарності, %	Залишки не реалізованої продукції, %
Зернові та зернобобові:	7650,2	6554,1	86	14
пшениця	3910,6	3081,5	79	21
ячмінь	1333,1	1118,3	84	18
кукурудза на зерно	2262,4	2227,8	98	2
Цукрові буряки	618,9	275,8	45	55

Олійні:				
соняшник	2167,0	2108,2	97	3
ріпак	285,4	278,5	98	2
Соя	637,0	597,4	94	6
Картопля й овочі	411,4	405,1	98	2
М'ясо (у забійній масі)	52,3	47,2	90	10
Молоко	177,4	141,1	80	20
Яйця, млн шт.	75,5	73,4	97	3

Джерело: Розраховано автором за даними Держстату України [11].

Сучасні концепції управління комерційною діяльністю підприємства ґрунтуються на ринковому принципі, що реалізується у твердженні «виробляй те, що можеш продати на ринку». Тобто кон'юнктура ринку, попит на продукцію визначатимуть структуру виробництва, а вміння виробника коректно, творчо застосовувати інструменти маркетингу (більш відомі як «4Р» – продукт, ціна, місце й просування/стимулювання збуту), визначатимуть кінцеву результативність його підприємницьких дій.

Як демонструють наведені дані, сприятлива, насамперед, зовнішня кон'юнктура аграрного ринку та наявні земельні й обмежені матеріально-технічні ресурси дали можливість спеціалізації фермерів на вирощуванні та збуті зернових (пшениця, ячмінь, кукурудза) й олійних (соняшник та ріпак) культур, що у 2015 році займали 3837 тис. га ріллі, або 90,8% усіх орних фермерських земель. Така спеціалізація, а саме орієнтація на післяжнивний продаж «популярних експортних товарів», вимагає від фермерів, насамперед, технологічного професіоналізму, послаблюючи значення спеціальних маркетингових чи комерційних знань.

В управлінському плані комерційний успіх продажу зернових та олійних культур із післяжнивною переробкою буде орієнтований на розбудову елеваторних і логістичних потужностей (фермерські елеватори, транспорт), пошук покупців за кордоном (експорт продукції-сировини). У такому разі управління зростанням ефективності продажів фермерської продукції реалізується через проекти спільного введення й експлуатації елеваторних і транспортних потужностей, а захист доходів від цінових несприятливих коливань забезпечить біржове хеджування та форвардні угоди. Реалізація таких проектів найімовірніше здійснюватиметься за ра-

хунок змішаного фермерсько-державного чи фермерсько-грантового, кредитного фінансування через створення фермерських кооперативів чи товариств, як це було нещодавно реалізовано у проекті уряду Канади "Кооперативний зерновий проект", що охоплює Дніпропетровську та Кіровоградську області. Його метою є розширення економічних можливостей для малих і середніх зернових господарств через розвиток зерносховищ та сільських кооперативів. Після завершення роботи Проекту кожний із кооперативів об'єднуватиме щонайменше 75 виробників, які вирощуватимуть у рік до 60 тис. т зернових на площі 15 тис. га, або більше [9].

Також американське агентство з міжнародного розвитку (USAID) уже тривалий час сприяє розвитку сімейних ферм, обслуговуючих кооперативів, молокопереробних підприємств, організованих ринків у межах проекту "Агроінвест", що охоплює всі регіони України. Вже створено 20 обслуговуючих кооперативів, один національний і сім регіональних оптових ринків сільськогосподарської продукції, чотири плодоовочесховища й молокопереробне підприємство [3-4, 9].

Особливо актуальними є проекти з розвитку молочної галузі. Зокрема, уряд Канади реалізує проект "Розвиток молочного бізнесу в Україні". Ключовими його результатами є активізація кооперативного руху в Дніпропетровській та Львівській областях, забезпечення доступу приватних виробників і фермерів до банківського фінансування, модернізація й технологізація виробництва, створення лабораторій для аналізу якості молока. Молочні фермерські кооперативи, створені завдяки цьому проекту, є перспективними, зважаючи на досягнуту прибутковість виробництва молока на рівні 19-21% (табл. 3).

3. Обсяги, структура та ефективність виробництва й реалізації продукції фермерськими господарствами України

Показник виробничо-комерційної діяльності	2013 р.	2014 р.	2015 р.	Індекс зміни
Валова продукція, млн грн:	19091,4	19188,8	18909,3	0,99
рослинництва	17695,3	17847,0	17565,4	0,99
тваринництва	1396,1	1341,8	1343,9	0,96
Частка у валовій продукції, %:	100	100	100	+0,02
рослинництва	92,7	93,0	92,9	-0,2
тваринництва	7,3	7,0	7,1	
До загального обсягу сільськогосподарського виробництва, %:	7,6	7,6	7,9	+0,3
рослинництва	10,1	10,0	10,4	+0,3
тваринництва	1,8	1,8	1,9	+0,1
Рентабельність продажу продукції*, %:	9,3	24,2	38,6	4,15
зернові та зернобобові	35,7	40,2	71,5	2,01
соняшник	8,2	20,9	16,1	1,96
цукрові буряки	22,1	20,3	43,8	1,98
овочі	23,0	26,1	21,5	0,93
картопля	22,7	48,4	66,2	2,92
плоди та ягоди	21,4	19,7	20,5	0,93
молоко	-13,7	-10,1	3,3	5,15
велика рогата худоба на м'ясо	-5,0	1,0	2,4	3,08
свині на м'ясо	3,4	2,6	10,2	3,01
птиця на м'ясо				

*Рентабельність продажу продукції розрахована як відношення прибутку (збитку) від реалізації продукції до її повної собівартості.

Джерело: Розраховано автором за даними Держстату України [11].

Маємо погодитись із висновками інших науково-практичних, профільних експертів про необхідність інтеграції фермерів задля підвищення ефективності їхньої виробничо-комерційної діяльності [3-6, 12].

Якщо зазначені вище проекти створення обслуговуючо-збутових кооперативів щодо зернових, олійних, технічних культур здатні розв'язувати завдання підвищення ефективності комерційних дій спеціалізованих фермерських господарств, то для молочних, м'ясних, плодоовочевих, картопляно-овочівницьких господарств такі рішення можуть бути одним із варіантів. Іншим напрямом є «творчий підхід» фермерів до розв'язання маркетингових завдань: підвищення власних маркетингових знань, налагодження переробки, прямий вихід на торговельні мережі, створення своїх торгових мереж і локальних брендів, а також диверсифікація виробництва, наприклад, зерново-молочний, зерново-м'ясний, тваринницько-плодоовочевий. Так, урядами Канади й Ізраїлю започатковано проект із розвитку плодоовочівництва, участь в якому беруть аграрії Миколаївської, Херсонської, Запорізької, Одеської об-

ластей. Ним передбачено надання допомоги 5000 малим і середнім виробникам та фахово навчання 30 000 малих і середніх господарств. Очікується, що до кінця проекту його учасники колективно збільшать продажі плодоовочевої продукції до 50 000 т на суму до 1 млрд грн щорічно. У цілому в Україні реалізовується 15 проектів міжнародної допомоги на суму понад 2 млрд грн [9].

Розглянемо кілька прикладів пошуку самостійних варіантів виходу фермерів на ринок, зайняття ними вузьких ніш, у тому числі за сприяння торгових партнерів. Як нещодавно повідомила прес-служба Міністерства аграрної політики та продовольства України після зустрічі заступника міністра з питань євроінтеграції з представниками «Ашану», буде реалізований пілотний проект «Фермерські товари» Головному перевагу матимуть саме невеликі українські фермерські господарства, які виробляють якісні продукти, в тому числі перероблені й готові для продажу в супермаркеті. Безумовно, це стане перспективних шляхом виходу малого та середнього виробника на мережі супермаркетів. Це стабільний канал збуту продук-

ції для агробізнесу, а отже, і стабільна виручка й прибуток³. До груп продуктів, у закупівлі яких заінтересовані гіпермаркети в межах даного проекту, належать: свіже м'ясо, курятина, ковбасні вироби, молоко та кисломолочні продукти, сир, яйця, олія, мед, кондитерські вироби, а також джеми й варення [2].

Аналогічно компанія «МЕТРО Кеш енд Кері Україна» реалізує програму підтримки українських заробників «ФермОвого». Разом із «Сингента Україна» ритейлер надає підтримку виробникам, закупаючи у них овочі без участі посередників. Постачальникам, продукція яких належним чином сертифікована, мережа допомагає експортувати свою продукцію в країни ЄС. Об'єднання бази «Сингента» з базою постачальників «МЕТРО» дало змогу проекту залучити близько 30 господарств із Херсонської, Рівненської, Запорізької, Сумської та Київської областей. Виробники постачатимуть у мережу овочі й фрукти. Фермерським господарствам обіцяють давати безкоштовні консультації щодо якості продукції, а ритейлер викуповуватиме продукцію для своїх магазинів та упаковувати овочі для відвантаження на експорт⁴ [7].

Обмежені фінансово-матеріальні можливості фермерських господарств призвели до низького використання ними хімічних речовин (засоби захисту, мінеральні добрива) у виробництві продукції, а відтак остання є менш шкідливою, формує у споживача імідж "органічної". Відповідно формується цільова ринкова ніша для тих фермерів, котрі готові довести їх продукцію до якісних і

товарних стандартів "органічної продукції" та продавати її невеликими партіями у спеціалізовані торгові мережі, кафе, заклади громадського харчування. Приклади налагодження такого каналу збуту в Україні уже є. Зокрема, в мережі Інтернет можна знайти, наприклад, пропозицію системи HoReCa й інтернет-магазину «Із села» про співпрацю з фермерами. Низка закладів розробила та запровадила програми по роботі з фермерами в межах фермерської програми «Кумпель Груп», що ініціює пошук постачальників надійних партнерів у категорії сирної, молочної, м'ясної продукції, сиропів, джемів, інших цікавих ексклюзивних продуктів для мереж ресторанів, готелів, кафе й фірмових магазинів. Аналогічно діє мережа молочної продукції «Молоко від фермера». Всі продукти власного виробництва і фермерських господарств, розташованих у Білоцерківському районі Київської області. Контролюється весь процес виробництва, гарантується висока якість продукції. При цьому такі мережі поширюють послуги інтернет-замовлення й доставки додому [13].

І ще один перспективний напрям підвищення ефективності комерційної діяльності фермерів – це розвиток оптових ринків та їх менших локальних, спеціалізованих представників. Зокрема, успішний досвід функціонування такого ринку є у Львівській області. Це ринок «Шувар» – перший в Україні й найбільший у Західному регіоні оптовий ринок сільськогосподарської продукції. Наразі ринок пропонує такі послуги: оренда торгових місць і торгово-холодильного обладнання; оперативна інформація про ціни та електронний майданчик пропозицій; сприяння доставці, пакуванню продукції, роботі інтернет-магазину. Показники роботи цього ринку – близько 30 тис. найменувань продукції, 500 тис. т проданої продукції, 1,5 млн заїздів [8].

Висновки. За існуючого стану матеріально-технічного, фінансового, людського забезпечення комерційна діяльність фермерів України вимагає активізації їхніх маркетингових знань і зусиль.

Пріоритети підвищення ефективності управління комерційною діяльністю мають включати:

³ Серед головних критеріїв відбору виробників-учасників є, наприклад: виробництво продукції без ГМО та використання гормонів росту; тварини повинні міститись у максимально природних умовах, а виробники – суворо дотримуватись санітарних норм; виробники-учасники мають надати накладні й пакет документів, які підтверджують якість продукції – декларація виробника, свідоцтво якості, карантинне та фітосанітарне свідоцтво й ін. За словами представників гіпермаркету, умови співпраці для фермерів пропонуються вигідні.

⁴ При управлінні продажем фермерських продуктів у супермаркети потрібно пам'ятати, що крім сертифікатів якості, стабільності поставок, маркування та пакування, торгові мережі вдаються до заниження вартості одержаної продукції за рахунок так званих «маркетингових витрат» (розмір такої знижки становить 5-11%), проведення окремих поставок за низькими цінами під різні акції, наприклад, «товар тижня» й вимагають досить значних відтермінувань розрахунків, що суттєво впливає на ефективність продажу.

для спеціалізованих на виробництві зернових, олійних та технічних культур посилення таких цілей управління нею, як пошук ділових партнерів для виробничої інтеграції задля переробки й зберігання продукції (формування оптових партій для експорту, в тому числі перероблених у крупу, олію та інші продукти), хеджування доходів від несприятливих цінових коливань, здійснення вкладень у зниження витрат виробництва й підвищення продуктивності угідь і культур;

для спеціалізованих на тваринництві, овочівництві та садівництві фермерських господарств потрібно докласти більше зу-

силь, направлених на сертифікацію й поліпшення якості продукції, надання товарних кондицій, створення власних брендів їх рекламування, налагодження власної торгової мережі та регулярних поставок у торгові мережі, пошук вільних ринкових ніш, поглиблення переробки й вкладення у потужності зберігання продукції.

Саме щодо вказаних напрямів підвищення ефективності комерційної діяльності мають прийматись та реалізовуватись управлінські рішення, передбачати як індивідуальні так і колективні рішення.

Список використаних джерел

1. Закон України "Про фермерське господарство" // Відом. Верхов. Ради України (ВВР). – 2003. – № 45. – С. 363.
2. "Ашан" відкрив на Київщині магазин з фермерськими продуктами Український державний фонд підтримки фермерських господарств // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://udf.gov.ua/uk/node/647>.
3. Горьовий В.П. Фермерство України: теорія, методологія, практика: [монографія] / В.П. Горьовий. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 570 с.
4. Гринчук С.В. Фермерські господарства в Україні: проблеми та перспективи розвитку / С.В. Гринчук // Агро-світ. – 2013. – № 2. – С. 17-20.
5. Касл Э. Эффективное фермерское хозяйствование / Э. Касл, М. Беккер, А. Нельсон ; пер. с англ. – М.: Агро-промиздат, 1991. – 496 с.
6. Липчук В.В. Фермерські господарства: стан, проблеми та стратегії розвитку / В.В. Липчук, Л.Б. Гнатишин, О.М. Кордоба. – Львів, 2010. – 236 с.
7. «МЕТРО Україна» продаватиме продукцію українських фермерів без посередників [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://retailers.ua>.
8. Оптовий ринок сільськогосподарської продукції «Шувар» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://shuvar.com>.
9. Павленко О. 2016 – рік розвитку фермерства та кооперативного руху в Україні / О. Павленко // Обозреватель [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.obozrevatel.com>.
10. Розвиток фермерських господарств в Україні. Інформаційно-аналітичні матеріали Міністерства аграрної політики та продовольства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minagro.gov.ua>.
11. Сільське господарство України за 2015 рік: Стат. зб. ; за ред. О. М. Прокопенко – К.: Державна служба статистики України, 2016. – 360 с.
12. Шульський М.Г. Фермерство: проблеми становлення і розвитку: [монографія] / М.Г. Шульський. – Львів, 2004. – 392 с.
13. HoReCa розшукує фермерів // Пропозиція [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://propozitsiya.com/ua/horeca-rozshukuie-fermeriv>.
14. Bolt G.J. Practical Guide to Sales Management / GJ Bolt. – М.: Mt-Press, 2000. – 268 p.
15. Kay R., Edwards W., Duffy P. Farm Management. 8th Edition. / R. Kay, W. Edwards, P. Duffy. – New York.: McGraw-Hill Education, 2016. – 460 p.

Стаття надійшла до редакції 16.08.2017 р.

Фахове рецензування: 21.08.2017 р.

* * *